

Легенди та
перекази Криворіжжя

Н

а землі,
на
рідній...

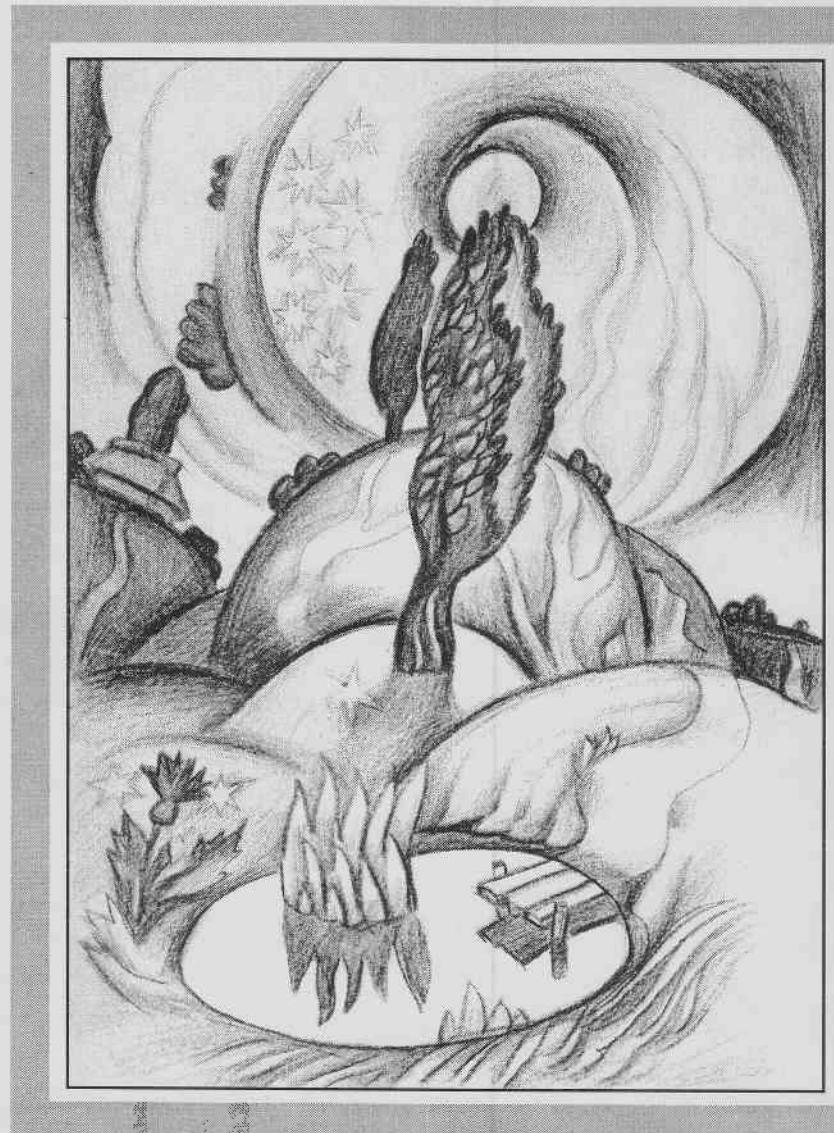

Українські традиції

На землі, на рідній...

Ілюстрації
Сергія ЮРЧЕНКА

Упорядкував і опрацював

Григорій ГУСЕЙНОВ

На землі, на рідній...

У трьох книгах

ДНІПРОПЕТРОВСЬК
2005

Гусейнов Г.Д.

НА ЗЕМЛІ, НА РІДНІЙ... (Легенди Криворіжжя).

- Дніпропетровськ, "Січ", 2005 - 360 с.

ISBN 966-511-214-7

В антології "На землі, на рідній..." (легенди та перекази Криворіжжя в трьох книгах) вперше зібрані народні оповідання, переказування, повір'я, записані в гірничому краю в різні часи.

Окремий розділ першої книжки подає легенди, що відтворюють історію Придніпров'я та півдня України. Читацьку цікавість викличує роздуми істориків та краєзнавців про минуле Криворіжжя та Придніпров'я (друга книжка), які досі здебільшого також не були відомі.

Своєрідно доповнюють видання антології "На землі, на рідній..." художні твори, написані в різні часи українськими літераторами й сьогодні забуті чи недоступні, а також підготовлені на прохання впорядника безпосередньо для цього збірника (третя книжка).

Видання друге, розраховане на широке коло читачів.

ISBN 966-511-214-7

Книга перша

Легенди та перекази Криворіжжя

Зміст

Михайло ЧХАН. "Розкувались коні..."	14
Григорій ГУСЕЙНОВ. А СТЕП ВСЕ СВІТИТЬСЯ.	
Передмова.....	17

МІЙ РІДНИЙ КРАЙ Легенди Криворіжжя

Січовий дід Ріг.....	61
Легенда про Єдинорога.....	65
Карачуни - чорна смерть.....	67
Вовче горло.....	71
Легенда про Рудану.....	73
Сльози Рудани.....	77
Кров Рудани.....	81
Легенда про Саксагань.....	87
Легенда про козачку Оксану.....	89
Легенда про Спиридона Каракуна.....	91
Легенда про Бабу-могилу.....	93
Легенда про Сову.....	95
Легенда про дівчину із срібним голосом.....	96
Легенда про образ Святого Миколая.....	99
Про онука баби Варвари.....	100
Веселі Боковеньки.....	101
Інгулець, Генгулець чи Монголець?.....	103
Сибірське ім'я.....	105
Легенда про Чорногорку.....	106
Переказ про чорний камінь.....	109
Вулиця Печерська.....	111
Дід Недайвода.....	113

Як Боголюбівка стала Недайводою.....	115
Про Ганнівку та Ганну.....	116
Про Карнаватку й Карнауха.....	119
І стали Терники Веселими.....	121
Про козацьку кам'яницю.....	123
Про походження назви Жовта річка.....	125
Хазайка Залізної Гори.....	127
Залізних справ майстер.....	129
Переказ про рід Руданських.....	131
Спасибі, Вечірній Кут.....	133
Переказ про Аллахівку.....	135
Переказ про відкриття руди.....	137
Переказ про кров землі.....	138
Легенда про Цареву могилу.....	139
Про Цареву могилу та царицю Катерину.....	140
Переказ про відкриття кар'єру на Інгульці.....	141
Легенда про таємницю Кобильного крутояру.....	143
Про Саву Чалого.....	145
Козакова могила.....	147
Легенда про Інгулець і Саксагань.....	149
Квітка щастя.....	155
Про розбійників-песиголовців.....	156
Легенда про силу Благовісту.....	159
Легенда про Святу Криницю.....	160
Легенда про Лозуватську печеру.....	163
Переказ про шматок хліба.....	165
Таємниця Розкопаної могили.....	167
Скарб Глиняної балки.....	169
Про діжку з золотом.....	171

Зміст

Про хрест на дереві в Христофорівці.....	173
Про Пращуродинну й Довгу могили.....	174
Легенда про Івана Веселого.....	175
Як Сірко переміг татар.....	177
Заповідь Сірка.....	179
Переказ про нову синагогу.....	181
Хто заселив Соколовку.....	183
Переказ про Солоне озеро.....	185
Про пана Ходина та дочку його Мар'яну.....	187
Про те, як молодий шахтар три дні під землею був.....	189
Вовча порода.....	191
Той, хто його побачить, помре.....	192
Чортомлик.....	194
Веселі Терни.....	195
Село Вошиве.....	196
Кринички ви, Кринички.....	197
Чий же ріг у назві міста?.....	198
Половиця.....	199
Судівка.....	201
Село Саксагань.....	202
Криниця й чумаки.....	203
Легенда про Саву Самодригу.....	204
Річка Оріль.....	205
Річка Вовча.....	206
Чорногорка.....	207
Про Мамаєву та Козацьку могили.....	208
Перший колодязь у Михайлівці.....	209
Тавричанка.....	211
Легенда про Зіньку.....	212
Дівчина Оксана.....	213

Ой Василю, Васильочку.....	214
Широчани, мої Широчани.....	215
Легенда про народження Сірка.....	217
Іскрівський великомученик і цілющі джерела.....	220
Озеро Солоне.....	224
Козацькі печери.....	225
Про річку Добру.....	227
Легендарна ікона.....	228
Легенда про Голоту та Жеброту.....	230
Проворний парубок.....	233
Козак на ім'я Сава.....	235
Бабошкіне чи Невдачне.....	236
Гіркі съози Богоматері.....	237
Переказ про село Срібне.....	239
Рідна кров.....	240
Друге пришестя.....	241
Переказ про вірність кобри.....	243
Обурення небіжчиків.....	244
Бабин Варчин присуд.....	245
Село Писанка.....	247
Мажарівські кавуни.....	248
Легенда про магічний замок.....	249
Село назвали Сагайдак.....	251
I за двох побратимів.....	252
Біда не приходить одна.....	253
Розплата за неіснуючі провини.....	254
Таємнича скринька.....	255
Макорти - герой.....	257
Легенда про Саксагань.....	258
Про походження назви села Мала Водяна.....	259

Зміст

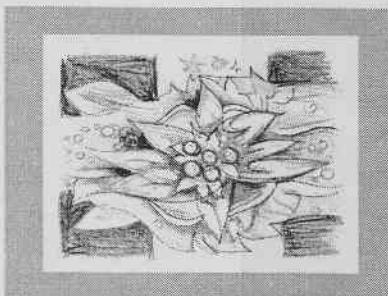
Весела Балка.....	260
Як село стало Зеленим.....	261
Де колись було болото.....	262
Про село Жовте і Третяків.....	263
Слід білої діви.....	264
З духом у ліжку.....	265
Посланець від Спасителя.....	266
Скарби Широкої могили.....	267
I будеш царицею Катериною.....	268
Коли з Богом у серці.....	269
Презент від духів.....	270
Водяникова дочка.....	271
Портрет, що плаче.....	272
Переказ про Апостолове.....	273
Романів дуб.....	275
Серпанкова дівиця.....	276
Цілюща криниця.....	277
Собашники.....	278
Домовик застеріг.....	279
Битий шлях.....	280
Загадковий світ.....	281
Вішні привиди.....	282
Від дідка навіть духи потерпають.....	283
Чемний Тишко.....	284
Жертви упиря.....	285
Ангел виручив.....	286
Політ у диво-світ.....	287
Переказ про Катеринівку.....	288
Кара водяного.....	289

Лелеча вірність.....	291
З оповідок коногона	
Незвичайні передчуття.....	292
Підземні привиди.....	292
У новорічну ніч.....	294
Чудодійна сила.....	295
Навіщував сон.....	296
Вдовина втіха.....	297
Знайшов - не радій.....	299
Ганнусин дзвін.....	301
Село Заломи.....	302
Золота балка.....	303
Біс попутав.....	304
Оповідки діда Чмалки	
Чаклун.....	306
Козюся.....	307
Як Сірко провчив ординців.....	308
Лозуватська криниця.....	309
Златоустівський млин.....	310
Переказ про Довгинцеве.....	311
І село назвали Вільхівцем.....	312
Божий дар.....	313
І виріс храм, як з води.....	314
Не минули кари Божої.....	315
Знахарі.....	316
Як мати таку пару... ..	317
Оповідки баби Кіндратихи	
Рукою Богородиці.....	318
Чорний кіт.....	319
На відъомські забави.....	320

Зміст

Одного поля ягоди.....	321
Невгамовний дух.....	322
Надокучлива сорока.....	323
 СЛАВА І ПАМ'ЯТЬ НАРОДУ	
Легенди Придніпров'я.....	325
 Кам'яні баби.....	326
Кам'яні баби із жінок.....	326
Випадок на могилі.....	326
Сторожі на могилах.....	327
Божа покара.....	328
Прокляття матері.....	328
За гріх батька-неньки.....	329
Покарання за гріх.....	329
Плата за непослух.....	330
Братовбивця.....	330
Перші запорожці біля Капулівки і писар Попович.....	331
Приймали усякого.....	332
Велике привілля.....	333
Життя і звичаї козаків.....	334
Чим займалися запорожці.....	336
Люди браві й чепурні.....	337
Запорозька вдача.....	340
Богатирі.....	341
Довголіття в запорожців.....	342
Погоні вони не боялися.....	343

Козацьке оружжя.....	344
Козацьке житло.....	344
І гроші в них водилися.....	346
Страви і напої запорозькі.....	346
Великий воїн.....	347
Чарівна скриня.....	348
Знайда.....	350
Богдан Хмельницький.....	351
Таємниця степової балки.....	352
Скарби Хмельницького.....	353
Останні дні Січі.....	354
Григорій ГУСЕЙНОВ. "БУЛО - НЕ БУЛО"	
На правах післямови. Частина перша.....	357

Михайло ЧХАН

*На злитті річок Інгульця та Саксагані
був зимівник кривого запорожця-коваля Рога.*

* * *

Розкувались коні -
Неблизька дорога,
Розхитались шини -
Аж тріщать колеса.
Тільки б допитатись
до кривого Рога:

Кажуть, його кузня звідси недалеко.
Ой, добряче всівся буйний козарлюга:

Тут річки злилися -
Млин на перевозі,

Вистачає поля, вистачає лугу,
І відвага, й шабля
При кривому Розі.
То нехитре діло -
Якось окривіти,
То лицарська справа -

Не кривить душою.

І Кривому Рогу -
Звідусіль привіти,
І йому дарунки -
Щедрі та важенні.

Хай то буде сіллю
Чи, бува, й грошима:
Поділись душою -
Збіжжям поділюся!
На землі, на рідній
Совість не грішила;
Як прадавня пісня,
Ти віджив по-людськи.

Хто клепа навіти, пощеза, як вигар,

Хто кує підкови -

Воскреса щоднини,

Бо тоді ні пошесть,

Ні чужинський вихор

не зітрутъ імення доброї людини.

І тобі, козаче,

пам'ятник безсмертний:

не убогий хрестик,

а стоверстне місто,

і не хор тужливий -

буйні бесемери

Славлять - не втихають - ймення променисте.

Клекотить і котить кованя дорога -

Далину імлиstu переможно ріже...

Хто тепер не знає

Про Кривого Рога?

Хто не чув про наше горде Криворіжжя?

степ все світиться

Григорій ГУСЕЙНОВ
народився 1950 року
на Кіровоградщині. Закінчив
Одеський державний
університет (факультет
української філології).

Працював теслею, був
залізничником, журналістом.

Нині - головний редактор
журналу "Кур'єр Кривбасу"
(Кривий Ріг). Автор книжок
"Незаймані сніги" (1993), "Чаша
ювеліра Карла Фаберже" (1995),
"Станційні пасторали" (1999),
"Господні зерна" (2004). Лауреат
премій імені Івана Огієнка
(1996),

"Благовіст" (2000), імені

Володимира Ястребова (2002),
Фондації Антоновичів (2002),
імені

Володимира Винниченка (2003),
імені

Валер'яна Підмогильного (2004),
імені Василя Стуса (2005).

Член Національної Спілки
письменників України.

Історію Криворіжжя
літературним мицулім краю
займається близько двадцяти
років. Його зусиллями й за його
редакцією 1997 року вийшла з
друку книжка найстарішого
письменника України Івана
Шаповала "Козацький батько"
(Кривий Ріг), присвячена постаті
історика Дмитра Яворницького.

...Я стояв у Кривому Розі біля крайньої хати на вулиці Запорозькій. То була вже навіть і не сама хата, а тільки стіни, зведені нашими пращурами з багатовічного, почорнілого каменю щонайвище на метр від землі. Пізніше господарі козацької хижі старанно домурували їх, вивершили, посильно додали древнім стінам життя. Хто знає, може, це були ще прадідівські підмурівки, й нащадки їх свято зберігали, розуміючи, що в них, ніби в часовому фокусі, зібралася свідомість роду, тутешнього кутка, генетична пам'ять вулиці та околиць. Навіть назва просілка незображенним дивом збереглася: це була Запорозька вулиця. Запорозька!

Вгавили, ох таки необачно вгавили місцеві начальники вчасно перейменувати геретичну вулицю. Бо ж саме в цьому місці, на Запорозькій, причаїлася, сконденсувалася по краплинці, а з того надійно нагромадилася пам'ять не тільки однієї тутешньої сторони, що зоветься "посольком Мопра", але й усього січового, волеплюбного Кривого Рогу. ...Внизу лежало місто.

З кількома близьчими дев'ятиповерховими будинками невизначеної й позазанціональної архітектури (з'явилися вони тут, наче хворобливий наріст при древній скелі, на початку 1980-х). Сучасні незугарні будинки, свідомі своєї випадковості й недоречності, ймовірно, шукають пожаданого прихистку.

У формі, кольорі будинків, здається, втілилося одночасно війовниче й немічне, а ще більше - випадкове.

Вони ховають від людського гордого ока місто, що простяглося в розлогій багатокілометровій западині. Романтичний морський офіцер Леонід Семечкін (племінник Данзаса, секунданта самого Пушкіна) передбачав, що тут міг знаходитися підводний вулкан.

Балку, схожу на гіантський кратер, пращури називали "тарілкою". Вона споконвіків лежала на берегах в'юнкої Саксагані, клубочилася зеленими пасмами очерету, віддаляючись і гублячись на горизонті. А коли тут поселилися люди, означилась горбатим рогом двох старовинних вулиць, що згодом - уже в цьому столітті - стали Українською й Леніна (тут у давні часи пролягала Кизикерменська путь, що виводила чумаків до поштової станції при урочищі Вовче горло).

У 1930-і краєвид доповнився віддаленими димами "Криворіжсталі". Вони й нині вказують довгими хвостами на Нікопольську дорогу (Микитин шлях). Коли вслушатися, то почути можна подзвін давніх кінських копит: це мандрує берегом Саксагані з Чигирина та Суботова на Січ Богдан Хмельницький. Залишки старовинної пошти - з місцями для коней, фаetonів - ще й недавно можна було вгадати біля підніжжя гори. А ймовірно, це був один із заїжджих

Григорій ГУСЕЙНОВ

Григорій Гусейнов підготував до друку антологію поезії про Кривбас "Крицевий край" у трьох книгах, куди ввійшли твори близько чотирьохсот авторів. Уривки з неї протягом кількох років систематично друкував журнал "Кур'єр Кривбасу".

В антології "На землі, на рідній... Легенди та перекази Криворіжжя" (в трьох книгах) вперше зібрано народні оповідання, перекази, записані в гірничому kraju в різні часи, роздуми істориків та краєзнавців про минуле Криворіжжя та Придніпров'я, художні твори українських літераторів, що здебільшого сьогодні невідомі чи забуті, а також підготовлені безпосередньо для збірника. Вийшла з друку книжка 2000 року. Видання мало широкий розголос в Україні. Перший том антології вже невдовзі після виходу став бібліографічною рідкістю. Нове видання першого тому доповнене й виростло більше ніж удвічі. Нині книжка стала авторитетним посібником для учнів та студентів.

А степ все світиться

дворів. Про те, в якому місці була поштова станція, в краєзнавців є кілька версій (називають дві й три). Чи прийнятна саме ця, що належить невтомному краєзнавцеві Пилипу Калинichenку, невідомо. Хтось знаходить залишки станції на Гданцівці. На думку археолога Олександра Мельника, вона містилася на березі Саксагані приблизно там, де нині на вулиці Карла Маркса (колишня Поштова) міське управління внутрішніх справ (на лінії вулиці Азовської). Інший тутешній краєзнавець Саксагань називає винятково "лагідною та ласкавою", пише й про вже давно нащадками забуті Кам'яний Брід та високу козацьку могилу (правий берег річки, згодом у цьому місці побудували початкову школу №3).

"Певну ясність, - наголошує історик, - може дати цитата з рапорту пропорщика Редильського 1781 року: *"Почта Кривой Рог находится от слободы на расстоянии 1,5 версты по дороге, лежащей от той станции к Херсону близ самой той слободы, а когда полным числом заселится, то дорога будет в самом селении."*

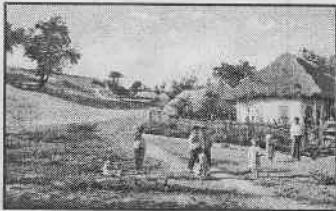
Дорога - це й є майбутня Поштова вулиця (нині - Карла Маркса). Та й старше покоління карнаватців донині згадує пошту, що колись була саме там, на березі Саксагані. Звідси й назва однієї з найперших у Кривому Розі вулиць, що вела від поштової станції до броду через Інгулець. Словами професора Петра Варгатюка, "до травня 1775 року Кривий Rіg був урочищем при злитті Саксагані з Інгульцем, орієнтиром на шляхах переміщення запорозьких козаків". А місцеві краєзнавці наполягають: в урочищі був козацький зимівник.

Юрій Гершойг уточнює: "Мишурин Rіg, Кривий Rіg та Микитин Rіg були місцями зупинок та відпочинку. Тут були додаткові зручності для відпочинку й захисту. Тому саме тут і виникли постійні поселення". Старожил Кривого Рогу Борис Кравець пише про родинний хутір: "Це перш за все стародавня довгасільська хата під солом'яною стріхою, збудована десь у 1720-і роки, а ще розкішна дика груша в садібі, посаджена засновником хутора, якій нині було б майже триста років. Поруч з хутором брід через річку, могила. Все це моя рідна Карнаватка".

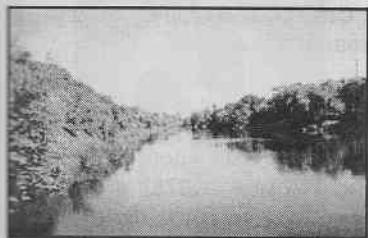
...Отже, з гори оглядаємо місто. Праворуч, перед густої зелені, легко вгадується затоплений на початку ХХ століття кар'єр. Вірніше, таким чином стрімка вода зрівняла в один кілька глибочених котлованів, що колись ланцюжком тяглися балкою і належали різнимм господарям.

Зелено, затишно на березі. Поросли деревами та кущами осілі давні відвали. Рунь, буйно кучерявлячись, поступово переходить межу міського парку імені газети "Правда".

Саме тут, де стоїмо з Пилипом Калинichenком, на горі, над так званим

• Панорама Кривого Рогу.
На передньому плані -
затоплений рудник.

• Кривий Ріг.
Центрально-Міський район.
Затоплений рудник.
Фото 1999 року.

Прорізом, колись і розташовувалось "вдатне запорожцям місце для остереження". Та й нині воно ще нагадує знайоме зі шкільних підручників історії майже класичне городище, город, придатний для оборони.

З навскінними виходами з-під гори охристих ребер різних мінералів, з буйням багатолітніх трав. Є, очевидно, серед них і такі, законне місце яких у "Червоній книзі". Щоправда, смітники вже не один рік успішно відвойовують у рідкісних трав місце під сонцем. І як було тут 300-400 років тому, можна лише здогадуватися. В Кандибиній балці тоді так само строкато ріс очерет, ставками плавали горласті дівчачки. Протікав чистої води ручай. Він не замерзав навіть найлютішої зими. А над козацьким зимівником здіймалося високе вроочисте небо. "Весна була жагуча і густа".

Відома багатьом у цьому краї легенда розповідає про старого запорожця на прізвисько Ріг. У бою з турком (чи татарам) він був поранений у ногу (за іншою версією - не мав ока).

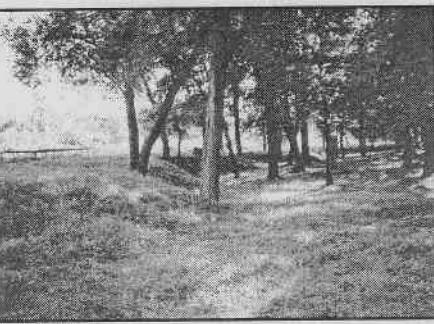
Постарівши в походах, вийшов козак Ріг з Січі-матінки й заснував у цих мальовничих і освоєніх лише диким звіром місцях перший зимівник. Може, насправді звався він Кандибою. Хто сьогодні взнає правду?

Гортаючи сторінки книжки "Архів Коша Нової Запорозької Січі. Опис справ 1713-1776" (Київ, "Наукова думка", 1994), київський професор о.Юрій Мицик звернув увагу, що доволі часто в документах Січі йдеться про Кривий Ріг, річки Саксагань та Інгулець. "Не раз згадано й сам Кривий Ріг, чи ще як урочище, - чи вже як населений пункт. Виявляється, - пише вчений, - що в ході російсько-турецької війни 1768-1774 років Кіш наказав посыпати до Кривого Рогу, де тоді була козацька ставка, всіх козаків з міст, сіл, зимівників на землях Війська Запорозького. Дозволялося, щоправда, старим козакам рекомендувати замість себе сина чи родича.

В деяких справах мова йде про будівництво переправ для російсько-української армії на річках Інгул, Інгулець та Саксагань, про влаштування там військових форпостів (1769-1770).

Через нагальну небезпеку Кіш 1769 року віддав наказ відіслати за Інгулом козаків з півдня, включно з тими, що мешкали й на узбережжі Чорного моря, а також з Інгульської паланки. Козаки, розуміючи свою стратегічну роль на кордонах земель Війська Запорозького, евакуювалися вперше відмовлялися й уже за першої можливості з ентузіазмом повернулися 1771 року до своїх же осиротілих, але рідних осель. У квітні 1770 року Кіш вирушив з кіннотою на береги Саксагані, щоб йти далі в похід. Є в книзі, - зазначає професор о.Юрій Мицик, - і більш ранні документи, що стосуються гайдамаччини, насамперед руху Коліївщини 1768 року. Згадується, зокрема, полковник Тарас Чорний з Інгулу. Показові й

Григорій ГУСЕЙНОВ

Кривий Ріг.
Парк імені газети "Правда".
Колишнє річище Саксагані.
Фото 1999 року.

А степ все світиться

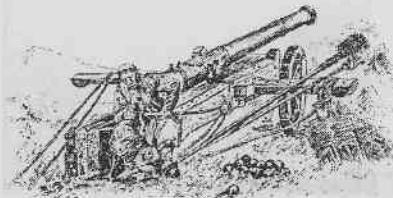
статистичні матеріали. Зима 1767-1768 року була тут нечувано лютовою. Через нестачу кормів у тутешніх козаків загинуло багато домашньої худоби. Навесні 1768 року Кіш, грунтуючись на донесеннях з паланок, провів перепис, де вказувалися конкретні села, хутори й зимівники, щільність козацьких господарств, кількість і вартість худоби. Тут же згадується полковник Григорій Попович, який поселив на річці Інгульці в 1771-1773 роках селян-утікачів. А козак Ждерелівського куреня Петро Таран дістаєвав дозвіл поселити на тому ж Інгульці втікачів з Правобережної та Лівобережної України.

Можна прочитати навіть про те, як і скільки наші пращури ловили в Інгульці риби, про те, як Петро Калнишевський на цій же річці будував млина (в Петровому). Причому, ліс, виявляється, сюди везли аж із Самарської паланки, а камінь - з Кодацької". Самарська паланка була найбагатшою на ліси в Запорожжі. Її ще називали "козацькою Палестиною".

"Тут росли, - пише історик, - найкращі дерева як за складом порід (у більшості то був дуб), так і за якістю. Тішили око дорослі великі дерева, так званий "корабельний ліс", тобто будівельна деревина найвищого гатунку". У нарисі "Кривому Розу 200" (Дніпропетровськ, "Промінь", 1975) читаємо (начерк на двісті з гаком сторінок до ювілею українського міста, що вийшов тиражем 24500 примірників, як це не прикро, не мав українського варіанта): "В архівном документе Запорожского Коша за 1768 год по Ингульской паланке перечисляются фамилии владельцев всех зимовников (у книзі - зимовок, наче мова йде не про запорозькі зимівники, а про

Запорозький пушкар.
Малюнок.

21

відважних радянських полярників часів Чкалова - Г.Г.) от Белых Криниц вверх по реке Ингульцу до реки Боковой и далее.

Название "Кривой Рог" сложилось и употреблялось значительно раньше, чем у слияния рек Саксагани и Ингульца возникло селение".

Як пише дніпропетровський учений Ганна Швидько, "на південь і південний схід просувався колонізаційний процес, звідси йшли ватаги сезонних промисловиків-уходників все далі вглиб Дикого поля, звідси й маємо майбутні запорозькі курені-земляцтва й початки особливого суспільно-політичного устрою".

І вже тоді, словами Михайла Грушевського, "на сім ґрунті, під сим примусом обставин розвинулось українське козакованнє, а з нього сформувалося козацтво як суспільна верста".

В "Історії запорізьких козаків" Дмитро Яворницький реконструює Інгульську паланку: "Інгульська, чи Переїзька, паланка була розташована відовж лівого берега ріки Інгульця, в північній частині нинішнього Херсонського повіту. Центром її була або так звана Переїзка, біля правого берега Дніпра, на дві версти нижче гирла Інгульця й на дві з половиною версти нижче садиби власника села Фаліївки М. Комстадіуса; або ж село Кам'янка при впадінні річки Кам'янки в Дніпро, де була Кам'янська Січ. До неї належали села та кілька зимівників: Квакове, Білі Криниці, Давидів Брід, Блакитна, Шестірня, Пономарєва, Кривий Ріг, Милове, Золота Балка, Осокорівка, Тернівка, Ракова та ін." Історія Кам'янської Січі пов'язана з видатною постаттю запорозької минувшини - Костем Гордієнком. Це він підтримав Івана Мазепу у відстоюванні незалежності України, повів своїх підопічних під Полтаву, а коли бій завершився для українців поразкою, відступив разом з Карлом XII, Іваном Мазепою, Пилипом Орликом. Відступаючи, йти Гордієнку довелося знову криворізьким степом.

Отже, історик не вточнює, чим тоді був Кривий Ріг - ще зимівником чи вже селом.

6 жовтня 1781 року офіційний російський дослідник, професор з Петербурга Василь Зуєв, наближаючись з боку Нікополя до Кривого Рогу (на той час державної поштової станції на Кизикерменському шляху), побачив річку Саксагань: "Она не велика, течет весьма извилисто, берега имеет каменистые и вода глубокая только местами, а прочее все заросло камышем".

...Стую на тому місці, звідки якраз і починалося колись наше козацьке місто. Вслухаюся. В що? В тишу? В лемент дітвори віддалік? Ні, в щось інше. Бо добре пам'ятаю, що минуле має неодмінну здатність воскресати. Отже, й давньоколишній світ, ніби примітивний дитячий конструктор, піддається

Григорій ГУСЕЙНОВ

Кривий Ріг. Базар. Знімки початку XX століття.
Фото Едуарда Фукса (?).

А степ все світиться

відтворенню, монтажу. А що значить у порівнянні з цілим світом історія одного міста?

І вже скоро починає здаватися, ніби й направду відчуваю, що підходять до мене козаки-запорожці, вірні охоронці цієї землі. Про щось між собою говорять. Навіть почуваю на собі чийсь уважні погляди, а поруч - міцні кордони дужих плечей.

"Казак, - писав у "Трактаті про дві Сарматії" польський учений М.Меховіта, - це татарське слово, а козак - руське, яке означає холопа, підданого волоцюго пішого й кінного. Козаки живуть здобиччю, нікому не підкоряючись, і їздять по обширних і пустельних степах загонами по три, шість, десять, шістдесят чоловік і більше" (1518 р.).

Професор Ганна Швидъко називає їх "людьми, що їх виштовхнули суспільні відносини, добровільними шукаками щастя й багатств, котрі займалися козакуванням на південному пограниччі своєї держави, не будучи підпорядковані ніякій місцевій державній владі".

...Невже час зберіг-таки запорозьку присутність над нині густо задимленим, індустриальним містом? Виявляється, що так, і справді зберіг. І знищити цього вже несила. Од віку й до віку стережуть пращаю сакральну пам'ять краю, нині перебуваючи ніби в задзеркаллі. Вони є і їх водночас немає. Але чим не компанія для мандрів у минуле?

Над урвищем - гармата, поруч - порох, ядра... Неподалік - непримітна між густою зеленню стайня. Справді: звичайнісінька стайня; й уже чути жавве голосіння застояних коней, пахне щойно накошеним різnotрав'ям. Усе по-людському просто й до щemu затишно й зрозуміло.

Здається, не здивуюсь, якщо з-за рогу Запорозької вулиці хтось зараз вигляне й гукне:

- А пугу! Пугу!

Йому ж у відповідь хтось від гармати:

- Козак з Лугу!

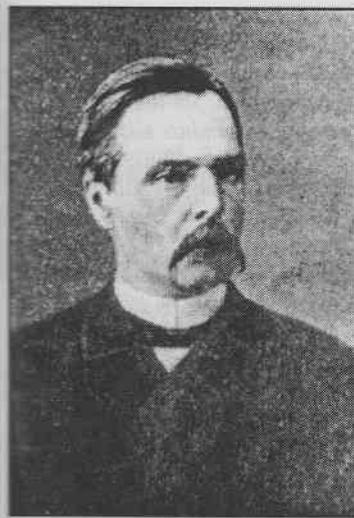
І ще дали:

- Базавлук!

- Соломаха та тузлук!

І справді, якесь зачароване місце. Ніби випадково вихоплене з давнього й суворого часу. Десь поруч, у тій-таки Кандибиній балці, міцно тримаються вологого дна знамениті дуби. Ті, що про них писав Дмитро Яворницький: "Ліси тут росли лише в низовинних місцях, найвологіших або найбільш суплинистих чи супіщаних, тобто на берегах рік, озер, по річкових островах, схилах балок, ярів, пагорбів..."

Однак дивовижна не лише природа Кривого Рогу (в XVIII столітті вона якраз і

Олександр Миколайович Поль.

привела в захват росіянина Василя Зуєва, а український історик Дмитро Яворницький ще й через сто років після цього писав про "необикновенную дикость и с тем вместе удивительную прелест и величие" тутешнього краю), але так само варта подиву й місцева історія.

У цьому кінці степового розвою переплелися шляхи багатьох народів і племен. І запорозький дозор на горі - лише невеликий її епізод, фрагмент, шматок яскравої багатобарвної мозаїки.

Кілька поховань, знайдених у кам'яних ящиках кемі-обинської культури, оздоблених складними орнаментами, місцеві краєзнавці пов'язують з міфами впритул до "Рігведи". На Криворіжжі археологи знайшли стійбища мисливців на мамонтів, поселення древніх рибалок, перших землеробів і скотарів, розкопали десятки курганів-усипальниць. У 1860-і роки стоянку первісної людини в краї досліджував двадцятивосьмилітній, у недалекому майбутньому відомий на Придніпров'ї поміщик, промисловець, археолог, колекціонер та громадський діяч Олександр Поль. На стоянці, що розкапувалася в районі теперішньої залізничної станції Мудръона на березі Саксагані, копачі знайшли навіть майстерню для виготовлення знарядь праці із кременю. Жили тодішні мешканці краю, виявляється, в низеньких шатрах, що нагадували сучасні яранги північних народів. Історик пише про татарські поселення, що колись були в землях сучасної південної України й знаходилися не так далеко від нашого краю, теперішнього Криворіжжя.

"Татарські міста знаходились з обох боків Дніпра. Приблизно за тридцять кілометрів на півден від теперішнього Запоріжжя стояло Кучугурське городище. Археологи доводять, що воно існувало у XIV столітті. Згідно з пізнішою мапою там знаходився "городок Мамаев сарай". На думку Л.В.Єгорова, городище мало назву Шехр-ал-Джетіт і було головним осередком управління великої області. Також на лівому березі Дніпра, приблизно за сорок кілометрів від сучасного Херсона, знаходилося городище Тавань.

На єпроти нього, на правому березі Дніпра, існувало ще одне поселення. Ця переправа була найбільш вдачною для татар і відігравала велику стратегічну роль. Тому її й охороняли два поселення. Через Таванський перевіз проходив важливий торговельний шлях зі Львова".

Криворізький краєзнавець-любитељ Анатолій Руденко стверджує, що район, де зближаються, а далі й зливаються Інгулець та Саксагань, свого часу облюбував для зимових стійбищ племені легендарний половецький хан Боняк. Літописці, - стверджує Петро Толочко, - називали хана шелудивим через те, що він народився "у сорочці", що частково так і залишалася на ньому протягом усього життя. "Половці, - пише Анатолій Руденко, - на зиму

Григорій ГУСЕЙНОВ

А степ все світиться

сіна не заготовляли, тому змушені були регулювати кочовища так, щоби зимию стояти в зручних місцях, де худоба легко з-під снігу добувала б суху траву. В долинах річок та ручайв - природних "хранилищ" сіна-сухостою та очерету - так і було. Якщо поглянути на карту, то ріг, де зливаються Інгулець та Саксагань, - одне з ідеальних місць для зимівлі.

Цікава закономірність, - продовжує краєзнавець. - Кочовища хана Боняка на правому березі Дніпра, або "Протольчи" - по-літописному, - вкладаються в такий трикутник: Кривий Ріг - Мишурин Ріг - Микитин Ріг (поблизу Нікополя). Північніше цього трикутника землі русичів або їхніх васалів - печенігів, каракалпаків ("чорних клубуків"), берендейв та торків. На захід - землі куманів, союзників та васалів половців. На південнь - лукоморських половців. Половці ("жовті" половці хана Боняка - "шари" або "сари") на кордоні з північними сусідами дійnde створювали постійні стани, селища, або, як називає їх літопис, - "сторожи половецькі". Славився криворізький степ і могилами. Про Царську могилу написані наукові праці (її на межі XIX-XX століть досліджував видатний археолог Віктор Гошкевич, а матеріали його розкопок більшою мірою зберігаються в Херсонському обласному історико-краєзнавчому музеї). Ляхову могилу - вона знаходиться ніби над містом, вище неї тут тільки небо - вивчають уже в наші часи. Звідси на десятки кілометрів відкривається одноманітний сакральний краєвид. Згадується: тисячоліття тому десь тут людина приручала коня, а арії виступали в похід на Індію; тутешній Степ був аrenoю кривавих битв; у різний час край ставав землею кімерійців, скіфів, сарматів, готів (це вони подарували Дніпрові його назву й створили на території теперішньої України першу християнську державу); далі були гуни, утигури, кутугури, авари, болгари, хазари; в Степу перетиналися інтереси Візантії, Київської Русі й печенігів; половці поставили на тутешніх курганах "кам'яних баб" (що ж були й скіфські фігури; їх, правда, значно менше, ніж половецьких; називали їх "дідами" - позначали ними місця святилищ). "Високі ті могили..." - читаємо в Тараса Шевченка. Криворіжжя може пишатися й своїми курганами (могилами).

"А степ все світиться курганами й не дозволяє забуття", - писав наш земляк, київський поет та історик культури Леонід Череватенко. "Насипування могил - предківський звичай в Україні, - пише Василь Томків. Їх насипали на Правобережжі Дніпра ще в III тисячолітті до нашої ери. Є вони тут з найдавніших у світі. Такі курганні насипи робили над покійними племена, відомі із їхньої керамічної культури в другому тисячолітті до народження Христа, та також з т.зв. білогрудівської культури з XI-IX століть

Село Зелене. Ліс "Маяк". За переказами, тут був наглядовий пункт Богдана Хмельницького, коли тривала Жовтоводська битва.
Фото 1999 року.

Царева могила. Малюнок.

Могила Розкопана неподалік села Тернівачки на Криворіжжі.
Фото 1999 року.

до народження Христа. Про те, що в могилах були поховані воїни, свідчать знахідки зброї поруч кістяків: списи, кинджали, залізні мечі, шаблі. Могили насипали й над загиблими в боях козаками".

Кургани були своєрідними *мітками* в древньому Дикому полі, *Божими знаками*. Не випадково на них встановлювали кам'яних баб, ними відміряли шляхи.

Існує чимало легенд, героями яких є кам'яні баби, або ж перекази з'ясовують, звідки походять назви курганів (могил), на яких вони стояли. Деякі з легенд записані й на Криворіжжі. Одна з найвідоміших кам'яних баб (нині вона зберігається в Дніпропетровському історичному музеї) була знайдена в Дубовій Балці Олександром Полем і відправлена до Катеринослава.

В "Нарисах Олександрійського повіту Херсонської губернії" (Одеса, 1876 р.) Василь Никифоров так писав про походження степових могил: "Насыпались большие курганы (могилы) для памяти знатных людей, как прежде всегда обычай бывал. Кто бы где не умирал и где бы не был похоронен, а в степи курган всегда большой по знатному высыплют. Как и ныне у турков, татар, запорожских казаков и поляков в обычай имеется. А прочие курганы высыпаны для урочищ. Так же по оным степям в древние годы бывало жилье, то и границу курганами высыпало".

1990 року криворізькі кургани оглядав український поет та знаний археолог Борис Мозолевський. Щоправда, серед тутешніх курганів скіфських він тоді не знайшов.

Більш ніж за сто років розкопано в криворізьких степах археологами кількох поколінь понад сорок курганів-могил. Найзнаменитішою серед них вважається Царева могила, яку ще на початку століття вивчав відомий херсонський археолог і засновник тамтешнього музею Віктор Іванович Гошкевич (1860-1928). Згадку про неї маємо в кількох місцевих легендах. На жаль, велетенський кратер кар'єру Новокриворізького гірничо-збагачувального комбінату вже давно поглинув Цареву могилу, але збереглися описи та фотографії, виконані на початку століття передбачливим херсонцем.

Ходить Степ.

Замислений Степ.

А на ньому синій, синій жупан.

*А за туманом - туман
і татарські загони...*

*Розсипається Степ синім дзвоном,
Гей, крізь вітер і ніч бліді руки простяг
і поклав
На Чумацький, на зоряний Шлях...*

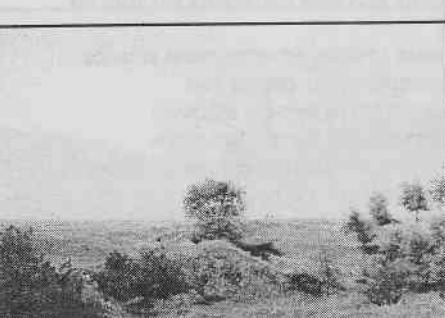

Старовинна поштівка.

Григорій ГУСЕЙНОВ

Віктор Гошкевич.

Село Лозуватка. За переказами, у цьому місці злодії ховали скарби, знайдені в тутешніх могилах.
Фото 1999 року.

А степ все світиться

Про походження скіфських "баб" історики виказують різні припущення. Оскільки вони повернуті обличчям на схід, дехто вважає їх лише звичайнісінськими географічними орієнтирами. Інші переконують, що так позначалися святилища (біля підніжжя часто знаходили рештки жертвоприношень). Звичай залишати на курганах-могилах "кам'яних баб" у половецьких племен мав давнє коріння; люди просили захисту, приносили жертву; кожне наступне покоління ставило свою "бабу". Часом на одній могилі вживалося по кілька кам'яних ідолів. Ще й у XIX столітті в південному степу нараховували їх тисячі. Потім залишилися сотні, ще пізніше - десятки. Нині, - може, одиниці. Одну з них я бачив на могилі біля села Ерастівки неподалік П'ятихаток кілька літ тому. Ідол уже не стояв, а лежав, але сакральні риси обличчя "баби" легко розпізнавалися. Під краєзнавчими музеями (в Дніпропетровську, Нікополі, є така й біля музею в Кривому Розі) стоять "баби" химерними компаніями, будь-коли готові повернутися на свої законні степові місця.

Краєзнавець пов'язує з Криворіжжям і таке міркування: "Забираючи полон Руси, половці гнали його шляхом, що відомий під назвою Чорний. Він проходив між річками Інгулець і Саксагань, на що вказує Дмитро Яворницький. В районі, де річки зливалися, починається другий після полону страшний етап у долі бранців - поділ ясиру. Ясно, що когось із полонених кочівники змушені були відсювати. Одбиралися для дальнішої дороги лише найміцніші, за яких можна було отримати в Перекопі та Кафі викуп. Чи ж не в місцевості, густо посічений балками, що зберегла на Криворіжжя назву Карачуні, й проводився татарами отої відбір?"

Криворізькі балки надихали не одного тутешнього романтика-літератора. А історики різних часів бралися їх же описати (Д.Яворницький, Я.Новицький, П.Варгатюк). Назви балок виявилися й для дослідників-краєзнавців вельми цікавим та вдячним матеріалом. Сьогодні з'ясовано походження приблизно ста п'ятдесяти тутешніх назв. "Криворізькі балки", - зазначає археолог Олександр Мельник, - за назвами можна розподілити на три категорії:

а) ті, в назвах яких виділені їхні природні особливості; б) в назві відбилося ім'я колишнього власника балки; в) назви-посвячення. Є тут найменування характерні для часів козаччини, - Приворотна, Розкопана, Грушевата, Грекувата, Глеювата... Інші зберегли загадку про колишніх господарів - Калетіна, Тимашова, Біляєва, Федорова, Іонова, Суслова. В балці Березина колись поселився запорожець Береза. Білою балку (район Карачунівського водосховища) стали звати через рясні виходи в ній вапняку. Балка Бухініка належала колись підприємцю з таким прізвищем. Власівську балку (селище Петрове) названо за ім'ям чабана, що колись тут

тримав літник для худоби. Глеюватою стали кликати балку через те, що на її дні були виходи глею - зеленуватої в'язкої глини, яку використовували на замазку. Назва Грекуватої балки зберегла давню пам'ять у наших краях про греків-колоністів. А на дні Грядкуватої балки, ймовірно, вистачало великих грудок - твердих кавалків землі.

У Деркачівській балці (Лозуватка) першим поселився козак Деркач. А балка Дригожилка (Ганнівка) славилася тим, що тут на випадкового мандрівника могли навіть серед білого дня напасті злодії. Балка Зоя на Рахманівці, як вважають, називається іменем дівчини, яку тут колись убили. А от у Кобильній балці ще не так давно водилися дікі коні (ймовірно, легендарні степовики-тарпани).

Махортова балка (Центрально-Міський район) увічнила прізвище першого тутешнього поселенця Махора. В Приворотній балці (Тернівський район) збиралися відьми, густо росли чарівливі трави. Олександр Мельник наводить свідчення місцевих жителів про те, що люди в тамтешньому байраці бачили великі яскраві кулі, молодих жінок у білому одязі, гіантських котів, привиди...

Балку Стерегу названо так через дозорну вежу, що височіла у тій місцині в XVII-XVIII століттях. А в балці Хрустальовій нерідко знаходили зразки гірського кришталю. Червоною балку назвали через те, що її схили були червоного кольору: сюди виходили поклади залізної руди.

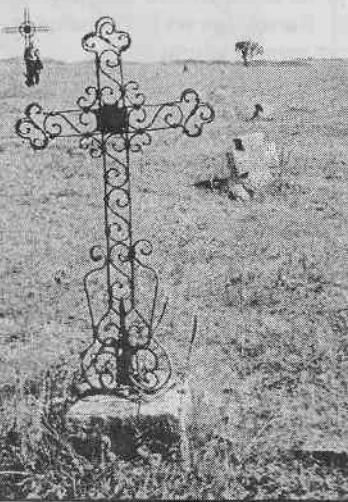
Херсонець Віктор Гошкевич записав розповіді місцевих селян про скарби, що нібито є в тутешніх балках, ярах, лісах. 1903 року в Херсоні археолог видав першу книжку "Клады и древности Херсонской губернии".

"Книга эта появилась не случайно, - писав у передмові автор. - Цель ее - ознакомить все грамотное население губернии с богатствами, веками накопившимися у нас в земле. С денежными кладами, представляющими как научную, так и материальную ценность, с памятниками старины, обыкновенно не цennыми в житейском смысле, но необходимыми для изучения быта народов, живших здесь до нас".

Деякі з розповідей Віктора Гошкевича відтворюють місцеві легенди. Останнім уже в наш час розкопував Цареву могилу (ось-ось тут мав запанувати майже космічний за розмірами кратер кар'єру) криворізький археолог та історик Олександр Мельник. "Сьогодні, - пише краєзнавець про унікальні записи херсонця Гошкевича, - це одне з небагатьох джерел з фольклору та етнографії Криворіжжя". Книжку Віктора Гошкевича, як і праці Дмитра Яворницького, а разом з тим і Якова Новицького, Івана Крип'якевича, Івана Огієнка та багатьох інших, варто було б у незалежній Україні перевидати в першу чергу.

А степ все світиться

Село Шестирня.
Старовинний козацький цвинтар,
що його відвідував 1886 року
Борис Грінченко.
Фото 1999 року.

Царєва могила згадується в кількох місцевих легендах. 1884 року "Одесский вестник" надрукував (це була, очевидно, перша опублікована криворізька легенда) переказ жителя міста Вознесенська Г.Процюка про Цареву могилу. Згодом переповів її той же Віктор Гошкевич у вже згаданій нами книзі.

Починалася розповідь так: "50 с лишком лет тому, в дни моей юности, отец мой передал мне завещенное ему моим дедом положительное и верное сведение о скрытом в земле в минувшем столетии значительном сокровище бывшим запорожским войском..."

Там же оповідалося й про кілька невдалих спроб знайти в загадковій могилі неподалік Кривого Рогу начебто закопані запорожцями скарби. Активні потуги любителів-розкопувальників, щоправда, успіхом так тоді й не увінчалися.

Можна стверджувати, що одним з перших вивчав минуле нашого краю, знайомився з тутешніми переказами та легендами видатний український історик Аполлон Скальковський (відомі його дві тривалі поїздки на Катеринославщину; він побував, зосібна, в Грушівці, Покровському, Капулівці, Нікополі, Мар'їнському, Нововоронцовці, Осокорівці). Свідчення Аполлона Олександровича широко використовував професор Петро Варгатюк. На праці одеського історика він посилається й тоді, коли говорить про походження Кривого Рогу.

"У 1839 році, - писав Аполлон Скальковський про свої мандри, - за височайшим повелінням мені було дозволено оглянути в Новоросійських губерніях та Бессарабській області архіви присутствених місць..."

Але й ще за чотири роки до цього, 14 травня 1835 року, канцелярист при генерал-губернаторові вже виїжджав з Одеси в свою першу ознайомчу поїздку малодослідженім Новоросійським краєм.

Він тоді оглянув Новомиргород, Новоархангельськ, Ольвіополь, фортецю Святої Єлизавети, Олександрію, Крилов, Крюков, Катеринослав, Новомосковськ, Павлоград...

У Кривому Розі історик не побував (на той час це було малопомітне військове аракчеєвське поселення). Однак його зацікавило, звідки ж пішли назви степових річок - Саксагані й Інгульця, - й він про це висловив свої припущення. Криворізька земля таким чином була для нього аж ніяк не *terra incognita*.

У 1886-1887 роках північними районами краю подорожував український письменник, етнограф, фольклорист і філолог Борис Грінченко (1863-1910). Серед сіл, де, ймовірно, він тоді побував, були Веселі Терни, Ганнівка, Іскровка, Недайвода, Петрове, Чечелівка, Шестирня... Тоді ж Борис

Дмитро Яворницький.

Кривий Ріг. Вулиця Карла Маркса (колишня Поштова).
Готель "Металург". 1932 рік.
З фондів Криворізького міського історико-краєзнавчого музею.

Грінченко міг почути легенди (вони є в нашій книжці), звідки пішли назви сіл Недайвода та Веселі Терни.

Про свої відвідини краю Борис Грінченко написав у статті "Деякі залишки старовини на Херсонщині".

У 1897-1898 роках (два літа підряд) на Криворіжжі жив Дмитро Яворницький (1855-1940). Зацікавлених цією інформацією відсилаємо до книжки Івана Шаповала "Козацький батько", що вийшла в Кривому Розі 1998 року.

Бував катеринославський історик тут наїздами й раніше, ще за життя Олександра Миколайовича Поля. Про це історик свідчить у праці "Запорожье в остатках старины и преданиях народа" (С.-Петербург, 1888).

Не міг обминути колишні запорозькі землі, до яких належав і Кривий Ріг, уже згаданий нами Яків Новицький (1847-1925), добре знаний український фольклорист, етнограф і педагог з Олександрівська (нині - Запоріжжя). Збирав матеріали з етнографії в Олександрійському повіті Херсонської губернії етнограф та історик Володимир Ястребов (1855-1899). Окремими виданнями вони в кінці минулого століття виходили в Одесі. Варто пам'ятати їх імена інших помітних етнографів Херсонщини - Василя Никифорова та Павла Рябкова, які в цих місцях також записували народні перекази, легенди, пісні, обряди. Поверненням їх у сучасне краєзнавство займався на початку 1990-х років кіровоградський часопис "Єлисавет".

Про степовий фольклор писав видатний український філософ (родом з повітової Олександрії, якій був підпорядкований, зосібна, й Кривий Ріг) Дмитро Чижевський: "Козацький епос" цілком витіснив староукраїнський епос, рештки якого залишилися тільки в прозаїчних переказах або в формі вірша". "Фольклорний твір, - каже науковець, - віднаходить свій зміст і форму після того, як поживе в народі, пройде через процес змін і набуде стійкої традиційної основи, яка незмінно віднаходиться в іх варіативній основі. Твори, складені таким чином, незалежно від того, від кого вони записані, стійкі в темах, ідеях, сюжеті, мотиві, образах, композиції та стилі. Традиційна стійкість - обов'язкова ознака фольклорного твору".

Особливо активно розквітло краєзнавство в 1920-і й 1930-і роки, на Криворіжжі масово проходило збирання шахтарського фольклору, ентузіасти-етнографи невтомно ходили між хатами в гірничих "колонках", вишивали старих людей на віддалених рудниках та хуторах. Це були вже не одинаки-ентузіасти, а численні експедиції місцевого інституту народної освіти (в майбутньому - педінститут), історичного музею з Дніпропетровська, фахівці з Києва. Відбувалося таке не тільки на Криворіжжі. Академік П.Тронько про цей феномен у нашій національній історії (та ще й за доби

Григорій ГУСЕЙНОВ

Кривий Ріг. Дубова Балка. Єдиний уцілілий тут дуб, якому вже понад 200 років. Фото 2000 року.

А степ все світиться

більшовизму!) писав так: "У літописі українського краєзнавства особливе місце посідає перше пореволюційне десятиліття. Цей період дослідники краєзнавства цілком справедливо вважають "золотим періодом" в його історії. Розвиваючись у контексті національно-культурних процесів в Україні 1920-х років, краєзнавство із заняття одинаків зросло до рівня виняткової державної справи".

На Дніпропетровщині активізація краєзнавчого руху міцно пов'язана з постаттю Дмитра Яворницького. "Крайовий" аспект, - пише Світлана Абросимова, - був присутній і в усній вербалістиці Дмитра Яворницького, й у його численних публічних лекціях, у викладацькій діяльності. Дидактичний напрямок у процесі інституалізації краєзнавства значно активізувався в пореволюційний період, коли Дмитро Яворницький почав викладати в Катеринославському інституті народної освіти (університеті), де читав лекції з історії місцевого краю. Окрім того, в 1920-1921 роках він очолював Катеринославську науково-дослідну кафедру українознавства. 1925 року Дмитро Яворницький підготував до друку "Курс історії місцевого краю". Співпрацював "козацький батько" з Дніпропетровським краєзнавчим музеєм, Всеукраїнським бюро краєзнавства, багатьма історичними гуртками й окремими дослідниками. Аспіранти історика П.Кобзар, А.Новак, І.Степанів також студіювали історію краю". Про те, що збирали для вченого фольклорні матеріали також і криворіжці, свідчить, зокрема, листування Дмитра Яворницького із зовсім ще юним поетом із Апостолового Михайлом Пронченком.

Але вже на рубежі 1920-1930-х років краєзнавчий рух на вимогу центральної влади почав в Україні швидко згортатися. Зі сторінок газет та журналів все частіше сипалися звинувачення на адресу діячів української культури, яким приписували націоналізм, участь у різноманітних "ухилах", у відкритій контрреволюційній діяльності. Слідом йшли, як правило, арешти.

Жертвами ставали директори музеїв, організатори та члени краєзнавчих товариств, усі, чия, демократична за своїм характером, творча праця не вписувалась у канони сталінської казарменої системи. Історія переслідування науковців Дніпропетровського історичного музею на чолі з Дмитром Яворницьким стала хрестоматійною. Ім'я вченого, як і його праці, тривалий час були фактично заборонені в українській історичній науці. Як постраждали від репресій 1920-1930-х років криворізькі краєзнавці, а разом з ними місцеві збирачі фольклору, активісти "Просвіти", вчителі, працівники тутешнього міського музею, створеного ще на початку 1920-х років, міського архіву (про вагомість зібраного в ньому серед криворіжців багато років побутували легенди), досі, на жаль, досліджені ще не було. А про перший за радвліди тутешній архів відомо лише з інформації,

Яків Новицький.

вміщених в "Красном горняке" 1920-х років. На початку 1926 року газета друкує статтю М.Шершена про необхідність невтомно відшукувати й зберігати пам'ятки старовини. Згадує автор і факт втрати в Кривому Розі архіву отамана Сидора Білого. В кінці 1926 року при Гданцівській окружній партшколі (Ймовірно, в ній навчався й Михайло Пронченко) почав функціонувати музей, що складався з двох відділів - геологічного та краєзнавчого. Але долю музею поки що також ніхто не досліджував. Як каже народна мудрість: на те він і кравець, щоб подертий жупан носити. Самі про себе криворізькі краєзнавці та фахівці-музейники, очевидно, напишуть в останню чергу. Дай Бог їм на те снаги.

А яка доля матеріалів, зібраних тутешніми фольклористами в ті скрутні роки? Більша частина з них так ніколи й не була опублікованою. Щось загинуло, інше осіло у фондах академічних установ, зокрема, в Інституті мистецтвознавства, фольклору та етнографії Академії Наук УРСР. Саме звідти криворізький археолог та краєзнавець Олександр Мельник у межах власних сил та можливостей і добував у 1980-1990-х роках етнографічний матеріал, що стосувався Криворіжжя (фонди експедицій на Дніпрельстан). Хоча яскравих зразків переказів та легенд з чіткими розвиненими сюжетами, що були б записані в наших краях у 1920-1930-і роки, віднайти не вдалося і йому. Можна вважати, що їх просто не збереглося (або й не існувало взагалі). А пісенний шахтарський фольклор майже повністю був запозичений у донбасівців. У кожному разі жодного народного переказу чи місцевої легенди на сторінках тутешньої партійної газети "Червоний гірник" у 1920-1940-і роки також немає. Хіба що зрідка криворізький поет бунтівного характеру Михайло Пронченко (до грудня 1934 року, коли його арештували за "націоналізм") ще міг у своїх віршах згадати й козаччину, й Січ, і Дніпро, і непереможного Сірка... Але й у нього посилань на конкретні місцеві легенди також немає.

На узбережжі стел слізами ревно сходив,
Наступні ери підіймали стяг.
І у могили на кістках голоти
Минувшина лягала в хмурій саркофаг.

У серпні 1931 року Михайло Олійник писав у "Червоному гірнику":

Перейшло козацтво Інгулець у пострілах,
Перейшло Дубову Балку, Саксагань,
Вовче горло здобуло клинками гострими...

"Про Рудану, - нотує в листі в квітні 1999 року колишній криворіжець Микола

Григорій ГУСЕЙНОВ

А степ все світиться

Гавриш (Торонто, Канада), - я вперше почув усього кілька років тому й завжди вважав це слово *штучно* створеним советською пропагандою на поетичне окреслення Криворіжжя. Мовляв, руда, місто руди, шахтарів-трударів і т.д. Знаю, що в місті є й готель з такою ж назвою. А що це слово значить справді? Правда, в староукраїнській мові "руда" означала й "кров". Можна зі значною вірогідністю стверджувати, що ніхто в 1920-1940-і роки не чув ані про Рудану, ані про демона Карана, ані про підступного господаря підземного царства Велеса, ані про уральця на прізвище Рогов, ані про "Чорну долину" Каракун. Але в 1950-1960-і роки настала ідеологічна необхідність мати саме *такі* легенди. Краєзнавці старшого покоління знали малопримітного лікаря, який був родом з Уралу. Він недовго жив у Кривому Розі, не був ані активістом, ані партійним. Але старанно носив у редакцію "Червоної гірника" характерні вірші. А далі доповнив свій поетичний хист ще й авторством кількох легенд. І вже слідом місцеві словесники (а часто й гості-літератори Кривого Рогу) стали дружно віддзеркалювати новітні легендарні сюжети в "художні полотна" (Микола Григор'єв, Василь Коваленко, Григорій Витрищенко, Данило Бакуменко, Ігор Січовик...).

Саме слово-поняття - "Рудана" - доволі швидко прижилося в направду майже "стерильному" для фахівця-фольклориста Криворіжжі (чому так трапилося, пояснити мають науковці). Але легенди про підземну царицю (іх кілька, й стилістично вони часом доволі різняться між собою, бо мають різних авторів) виявилися ускладненими, переобтяженими, імена інших (окрім Рудани) героїв узагалі не запам'ятувалися; певно, завзяті автори надто вже пильно старалися. Ймовірно, однією з причин таких невдач була схильність авторів легенд до зовнішніх ефектів, до старанного наведення "красивості", тоді як сприйнятності легенді надає перш за все зв'язок з традицією, комплекс світоглядних та свіtotлумачних переконань, які слід знати й ними вміло оперувати, зрештою, має бути навіч прозорий моральний канон. Навіть у тих випадках, коли використовувалися для такого штучного "фольклорного упадання" назви, здавалося б, найуживаніші та зрозумілі кожному, перш за все тутешніх річок Саксагань, Інгулець, Жовта річка, - вдача траплялося не багато. Що була колись така собі Рудана, про це теперішній пересічний криворіжець знає напевно, але з якимись конкретними сюжетами її, загадкову красуню підземелля, як правило, не пов'язує. Міт виявився без коріння.

Як відомо, легенда - це факт з життя певної людини (чи розповідь про якусь подію або осмислення назви місцевості), що не підтверджується документами. "Вже саме слово "легенда", - пише науковець Аркадій Бровко

(нащадок відомого українського фольклориста Якова Новицького), - привертає до себе, кличе, примушує нас відкласти на якийсь час будь-яку читанку й хоч би на мить віддатися на волю розповідача нехай другорядної, але неодмінно цікавої, малознайомої, здебільшого таємничої, пікантної історії. Можливо, тому, що легенда багато чим схожа на казку, а казки в житті кожного з нас були чи не першим улюбленим літературним жанром".

Міти й легенди літературні - це перш за все художні твори.

Науковці називають їх *народною оповіданальною творчістю* поруч з казками, переказами і т.п. Авторство таких розповідей зазвичай не персональне, а колективне. Не можна також встановити конкретної дати, коли та чи та легенда народилася.

Словами відомого українського науковця Олексія Дея, критерієм віднесення фольклорних прозових творів до жанру легенд є ступінь достовірності, характер відношення до дійсності, або, інакше кажучи, питома вага істинного, реального, можливого чи, навпаки, - вигаданого, фантастичного й неймовірного.

"У легендах в широких художніх узагальненнях відтворено історію нашого народу, його багатий життєвий досвід. Відображені типові риси народного характеру: мужність, життєстверджуючий оптимізм, витривалість і волеплюбність, а також показано особливості побуту й звичаїв народу, його етику, естетичні смаки й уподобання, самобутність національних традицій, багатство мови, різноманітність стилів та художньо-образних засобів" (Г.Сухобрус).

Науковцями легенди поділяються, як правило, на мітологічні, апокрифічного (від грецького - таємний, сокровений) змісту, історичні та соціально-побутові казки-новели.

У криворізьких легендах навіч уміла персоніфікація явищ природи, подій, назв річок, скель, урочищ... Маємо також приклади переосмислення в переказах старих місцевих назв (переважно татарських): Карабуни, Тарапаківка, Карнаватка, Аллахівка, Саксагань, Інгулець... Існує кілька версій походження назв головних річок гірничого краю - Саксагані та Інгульця. Річки могли назвати ще половці (чи ж не згадуваний нами шелудивий хан Боняк і був цим мастаком?). На їхній мові, наприклад, Саксагань означало "сороча річка", чи "сороче джерело". Дмитро Яворницький пов'язував цю ж назву з татарським "сик-сик" (швидкий, легкий).

Василь Никифоров у "Нарисах Олександровського повіту Херсонської губернії" (Одеса, 1876) виказував свою точку зору: "Откуда произошли названия "Ингул" и "Ингулец"? Некоторые учёные эти наименования приписывают мадьярам, временно проживавшим в этом краю. Ничего сказать нельзя ни за, ни против этого мнения. Но мне кажется, -

Криворіжжя. Річка Саксагань.
Початок ХХ століття.
На задньому плані - садиба
засновника Криворізького
рудника
Бориса Крупеніна.
З фондів Криворізької
реставраційної майстерні.
Публікується вперше.

Григорій ГУСЕЙНОВ

Криворіжжя. Каракуни.
Фото Бориса Косигіна
(Кривий Ріг).

А степ все світиться

продовжує краєзнавець, - что слово "Ингул" татарское, значущее по-русски "река пещер" (ин - пещера, а голь, гуль - река). А Ингулец - название уменьшительное.

Почему же эти реки названы "реками пещер"? Известно, что задолго до Рождества Христова между Ингулом и Ингульцем жили скифы кочующие, главное богатство и занятие которых составляли коневодство и скотоводство. Огромные стада, принадлежащие кочующему народу, паслись по степи, составляющей водораздел этих рек, до наступления зимы. На зиму стада сгонялись в долины или плавни, где пастухи для защиты от зимней стужи выкапывали себе ямы (пещеры). Их покрывали камышем или бурьяном, а сверху насыпали землю. Заметя по рекам Ингулу и Ингульцу много ям (пещер, землянок), народы, занявшие места скифов, могли назвать эти реки "Пещерными", так как других названий для этих рек они не знали. Татары, вероятно, перевели "реку пещер" на свой язык - "Инголь", "Ингуль".

Назву річки Інгульця Аполлон Скальковський пов'язував з татарським "ени-гел" - нове озеро, а Дмитро Яворницький з турецьким "иен-куль" - широке озеро. В Шорії (нагадує київський мовознавець Лариса Масенко) є також гідронім "ингол", що означає основний, головний ключ. Думка мовознавця, до речі, перегукується й з однією з місцевих легенд.

Греки називали Інгулець "Герос", а половці - "Івля", тобто "сторожова річка". Викладач Криворізького педінституту Леонід Булава в розділі "Ріднокрай" газети "Червоний гірник" розглядав версію, що назва річки Саксагань "входить із словосполучення, досить частого в тюркських мовах (в тому числі кримсько-татарській): "сак" (сторож) і "саган" (блюдо, котловина). Ймовірно, Саксагань могло означати й "сторожову котловину". Адже відомо, що долина ріки має низку звужених котлоподібних ділянок (при впаданні Саксагані в Інгулець, біля Бажанового, Веселих Тернів...). Може, саме тут і стояли сторожові татарські варти".

Матвій Номис у книжці "Українські приказки, прислів'я і таке інше" (С.-Петербург, 1864) наводить таку цікаву приказку - "Там йому саксаган (калут)" (Номис, №14081).

"Може, ця приказка, - пише Микола Гавриш, - якимось чином і пов'язана з легендою про Вовче горло та козаків, що там погинули?"

Вченій-геолог Юрій Гершойг був переконаний, що треба казати не "Вовче горло", а "Вовче гирло". На жаль, його аргументи сьогодні невідомі: після смерті вченого нотатки його з топоніміки Криворіжжя знайти не вдалося. "Мені здається, - міркує в листі до упорядника книжки "На землі, на рідній..." Микола Гавриш, - назви околиць нашого міста носять на собі безсумнівний

відбиток Сходу. Наприклад, ім'я "Карна" (є воно й у назві кутка Кривого Рогу - Карнаватка) зустрічаємо в староіндуському епосі "Магабгарата", а герой з цим ім'ям нібіто мав обрізані вуха. Ця частина слова і в нас також має певне відношення до обрізання чи підрізання (карнавух, обкарнати і т.д.). Та й у нашому "Слові..." знаходимо "...за нимъ кликну Карна, и Жъля поскочи по Русской земли..."

Існує кілька тлумачень імені "Карна". Є твердження, що це слово означає божество фізичної снаги, смерті на полі бою, бй, вйну тощо. А також біль, терпіння, сум, журбу, голосіння. В усякому разі щось *негативне*.

"Кара" (у слові "Карачуни"), як відомо, - префікс, що на тюркських мовах означає "чорний". Та й бог смерті (за деякими відомостями) Карабун також веде нас у сиву давнину, до праслов'янських часів (Карачун = чорна смерть?). Згадаймо старослов'янського Чорнобога!

Владімір Даляр теж пояснює "Карачун" як кінець, смерть, загибель, знищення. Приміром: "Пришель ему карачунъ". Як бачимо, - підsumовує Микола Гавриш, - в прастарі часи в місцевості, де пізніше виникло наше місто, скорше всього, мусіли б віdbуватися якісь неприємні чи фатальні речі, що залишили слід у лексиці тодішніх народів".

Важко не погодитися з такою аргументацією, якби тільки не одна подробиця. Виявляється, безіменне (хто знає?) місце, - мальовниче урочище, що нині відоме в Кривому Розі під назвою Карабуні, в кінці XVIII століття, після знищення Запорозької Січі, було подароване капітану російського колоніального війська (Молдавський полк), що якраз і мав прізвище Карабун. І вже народний переказ, а згодом і відома поема Олекси Веретенченка доречно припасувалися й до романтичного місця, й до, здавалося б, такої випадкової назви. Криворізьким Карабунам присвятив вірш дніпропетровський поет Михайло Чхан (згадує про це київський письменник Валентин Чемерис). Але, на жаль, знайти поезію досі не вдалося. Вже лише цей наочний приклад засвідчує, що певна кількість криворізьких топонімів досить пізнього походження, часом назви пов'язані з прізвищами поміщиків, рудопромисловців, що мали тут свої землі в XIX столітті та на початку ХХ. Ще в кінці XVIII століття, як стверджують краєзнавці, на березі Саксагані поселилася родина поміщиків Бажанових. Й дотепер у

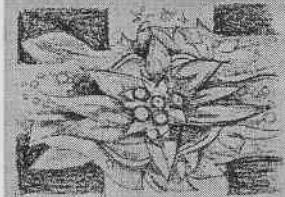
Жовтневому районі Кривого Рогу збереглася назва селища Бажанового. Як свідчить переказ, тутешні селяни одну з представниць цього роду в кінці минулого століття називали "баришней", бо та, виявляється, ніколи не була заміжньою. "Баришня" Бажанова була на Криворіжжі постаттю примітною й зовсім не одинокою. Так, у кінці Дубової Балки знаходилося сільце іншої поміщиці, Верабової, яка також була "баришней". "Баришні"-сусідки постійно між собою ворогували.

Григорій ГУСЕЙНОВ

Кривий Ріг. "Колонка"
Новоросійського рудника.
Знімок початку ХХ століття.
Фото Едуарда Фукса (?).

А степ все світиться

Розповідають, що пані Верабова побудувала в своєму маєткові великий і гарний будинок, довкола посадила чудовий сад. Назвала його "Бєлим городком". Сьогодні немає від нього й сліду. Вже в радянській імперії там доволі довго розміщувалася протитуберкульозна лікарня.

Назва селища Верабового на Криворіжжі також збереглася.

Напівлегендами виглядають розповіді й ще про одну місцеву поміщицю, Деконську. В її економії, як згадують старі люди, завжди було повно собак. Коли ж котрась із них здихала, пані наказувала відспівувати її за всіма обрядами, влаштовувала собаці пишні похорони. Навіть наймала плакальниць. Згадують, що служив у Деконської керуючим економією чоловік, якого всі в Катеринівці звали "малаканом" або "кацалом".

Коли часом пані збиралася їхати до Катеринослава, то "малакану" суворо наказувала, щоб її улюблениця, маленька собачка Бібішка, неодмінно лишалася в кімнатах, де її мусили безперервно пестити.

"Малакан" на слова поміщиці схвално хитав головою, та тільки-но пані добиралася Довгинцевого, він нещадно лупцював бідну тваринку й гнав з кімнат геть. Так тривало до повернення Деконської з гостей.

А початок поміщицькому селу Деконці (Катеринівці) поклали три десятки селянських сімей, що їх поміщиця, як свідчать перекази, поміняла в Пензенській губернії на собак. Кажуть, що привезли їх у криворізький степ у мішках. Це для того, щоб ті не змогли знайти зворотню дорогу. Повернувшись в пензенську рідну прерію селяни-росіяни й справді не змогли, але так само протягом століття й не навчилися української мови чи тутешніх звичаїв. В обласному архіві зберігається документ про те, як насправді звали дивакувату криворізьку пані й ким вона була. Читаємо: Деконська Олена Михайлівна, дружина кандидата прав. А от про "баришень" Верабову та Бажанову архівних документів поки що не знайшли.

Назва селища - Деконка (Диконка) - й досі використовується (паралельно з назвою Катеринівка) старожилами колишньої "колонки" рудника імені Кірова. Так само, як зберігається й назва селища та залізничної станції Шмакова (з наголосом на передостанньому складі). Наймення ці також пов'язані з прізвищем тамтешніх поміщиків. Люди називали свою пані-вдову Шмачихою чи й Жмачихою. Й саме в поміщика Льва Олександровича Шмакова титулярний радник Олександр Миколайович Поль 1872-го року (нові документи називають 1873 рік) купив знамениту Дубову Балку.

Це ж саме прізвище зустрічаємо в єлисаветградських спогадах молодшого брата російського письменника Федора Достоєвського, архітектора Андрія Достоєвського.

Працюючи в степовому Єлисаветграді, випускник Петербурзького будівельного інституту Андрій Федорович Достоєвський познайомився з донькою поміщиків Шмакових, а згодом взяв її дружиною. Але чи мають поміщики Шмакови з Кривого Рогу відношення до поміщиків Шмакових із сусіднього Єлисаветграда, сказати важко.

На початку XIX століття отримав землі поблизу Кривого Рогу генерал Рахманов. На знак того, що землі були подаровані генералові безпосередньо російським царем Олександром I, він вдячно назвав своє село Олександрові Дар. Поселилися в ньому селяни, яких сюди привезли з Чернігівщини. Згодом село стали називати Рахмановим або Рахманівкою. За свідченнями відомого українського поета, лауреата Шевченківської премії Василя Голобородька, його родинні корені саме з цих мальовничих рахманівських країв.

У північних районах Криворіжжя закріпилися однотипні назви - *Глеювата, Грекувата, Роковата*.

Місцеві перекази назву селища *Всебратського* пов'язують з тим, що вже в радянський час, 1920-і роки, на голому місці тут було закладено селище, куди з'їхалися й будували собі будинки люди з різних місць. Невдовзі стала нова влада утворювати в селищі комуну, в якій, мовляв, "усі люди будуть між собою братами". Звідси й назва - *Всебратське*.

Сусіднє селище зі *Всебратським* називають *Осичками*. В ньому пройшли дитинство та юність відомого українського письменника-гумориста Павла Прокоповича Глазового. Вважається, що назву селище отримало через те, що свого часу тут висаджували багато осик. Ще на початку цього століття в Осичках жили робітники довколишніх рудників та Гданцівського чавуноливарного заводу.

Через багато років Павло Глазовий у автобіографічному вірші *ностальгійно зізнавався*:

Мені хоч очі зав'яжіть,
Я і вночі знайду
Старий кар'єр, де батько мій
Довбас колись руду.
Я змалку знов, які важкі
Вкладаються труди,
Щоб крізь каміння і жорсткому
Пробитись до руди.
Серед кар'єрів і копрів
Дитинство прогуло...

Кривий Ріг. Село Покровське.
Знімок початку ХХ століття.
Фото Едуарда Фукса (?).

Григорій ГУСЕЙНОВ

Екслібрис Бориса Куновського
(Київський Різ).

А степ все світиться

Окремий акцент у тутешніх легендах робиться на тому, що саме в Криворіжжі зосереджені унікальні родовища залізної руди. Такі перекази часто мають елементи як мітологічних, так і історичних повір'їв. Всього виявлено й записано на Криворіжжі близько шістдесяти оригінальних легенд. Щоправда, краєзнавець Олександр Мельник та журналист Олександр Степаненко називають більшу цифру - понад сімдесят творів. Вони відносять їх до загальновідомі хрестоматійні українські легенди, записані також і в інших регіонах України.

Найменше записано в краї мітологічних легенд: "Легенда про Рудану", "Сльози Рудани", "Кров Рудани", "Легенда про Інгулець та Саксагань". Для цих творів характерний порівняно ускладнений сюжет, значна кількість героїв. Через це вони менш відомі й не надто популярні. В них помітніша книжність. Записані мітологічні легенди Криворіжжя переважно в останні роки тисячоліття (1970-1990-і).

Небагато відомо в краї й так званих соціально-побутових переказів. У нашій книжці можна прочитати, зокрема, такі: "Переказ про чорний камінь", "Дід Недайвода", "Переказ про відкриття руди", "Про те, як молодий шахтар три дні під землею був". У цих творах навіч акцент на деталі побуту, з переказів може хоча б частково скластися уявлення про життя наших пращурів.

Значно більшу групу криворізьких легенд утворюють перекази апокрифічного змісту з елементами соціально-побутових переказів та історичних легенд. У них зустрічаємо божественні, таємничі сили. В таких творах розповідається про різні химери й привиди, широко представлені релігійні символи, знаки, активно діють біблійні герої. Прикладами переказів подібного змісту слугують криворізькі легенди "Про Єдинорога", "Про походження назви Жовта річки", "Переказ про рід Руданських", "Квітка щастя", "Про розбійників-песиголовців", "Таємниця Розкопаної могили", "Легенда про Лозуватську печеру", "Переказ про шматок хліба", "Скарб Глиняної балки", "Той, хто його побачить, помре"...

Але найбільше збереглося на Криворіжжі історичних легенд. Вони ж - на думку дослідників - помітно старіші від інших місцевих переказів.

Пояснюється це тим, що наш край у всі часи був пов'язаний з боротьбою українців з половцями, татарами, турками, поляками... Через Дике поле проходили, наче смерч, орди кочівників, спинялися багатотисячні армії поляків, розбійники з-за Перекопу ховали в ярах полонених і саме тут стояли, ніби криця, козацькі кордони.

Криворіжжя - земля Запорозьких вольностей. Саме тут відбулася знаменита Жовтоводська битва (1648 р.), край усавили Богдан

Олекса Стороженко.

Кривий Ріг.
Вулиця Глинки.
Фото 2000 року.

Хмельницький та його відважні полководці. Бували тут Іван Сірко та Петро Калнишевський. У печерах Дубової Балки знаходили прихисток гайдамаки Івана Гонти та Максима Залізняка. На унікальність в історії України місця, що займає теперішнє Криворіжжя, наголошує в краєзнавчих нарисах професор Петро Варгатюк.

У тутешніх історичних легендах навіч особливі інтонаційне звучання, вони пройняті самоповагою й гордістю за мужніх пращурів.

Виховне значення історичних легенд не викликає сумніву. Може, тому серед інших криворізьких переказів вони найвідоміші й найбільш популярні, постійно цитовані. До них належать, зокрема: "Січовий дід Ріг", "Карачун - чорна смерть", "Вовче горло", "Легенда про козачку Оксану", "Легенда про дівчину із срібним голосом", "Легенда про Чорногорку", "Вулиця Печерська", "І стали Терники Веселими", "Про козацьку кам'яницю", "Спасибі, Вечірній Кут", "Про Саєу Чалого", "Легенда про Івана Веселого"...

Особливо багато дискусій викликає (існує також кілька варіантів легенди), здавалося б, зовсім уже прозора й зрозуміла кожному назва міста (в минулому - містечка) - Кривий Ріг.

Своєрідно "прилучився" до суперечки й відомий український письменник Олекса Стороженко (1805-1874). В одному з його оповідань читаємо: "Господар хутірця був козак Ріг. Так ото й звали хутірець той Рогом, а пізніше стали називати Кривим Рогом, бо старий Ріг таки добре шкутильгав. Зате всі його шанували!" Ніби доповнюючи Олексу Стороженка, криворізький краєзнавець Борис Кравець пише: "За загадками моого діда Павла Федотовича Кравця хутір Матвія Рога був біля самого Інгульця. А родинний хутір Кравців розміщувався там, де зараз у кінці вулиці Леніна трамвайне кільце. Тут були хата, льох, клуня, стайння для коней, корівник, воловня, вівчарня, повітка та інше. Все це тяглося вервечкою вздовж балки. Можна легко порахувати, що Поштова вулиця від заснування (1775) забудувалася протягом сорока двох років: щороку з'являлося в середньому чотири нових садиби. Для мене знаками того часу є дві дики груші, посаджені вдалеку козацьку добу, але які ростуть ще й зараз. Отож якщо припустити, що Матвій Ріг поселився на своєму хуторі після Жовтоводської битви (приблизно 1650 року), то 1750 року в Кривому Розі налічувалося аж ніяк не менше чотирьохсот дворів. Тоді стає очевидним, що й освячення церкви Святителя Миколая 1761 року логічно вписується в таку хроніку".

Є й суто наукова версія походження назви міста. Сучасні дослідники сходяться на думці, що відомих три роги - Мишурин Ріг, Кривий Ріг та Микитин

Григорій ГУСЕЙНОВ

Кривий Ріг. Фото з колекції Едуарда Фукса. Кандиба-поштар. Початок ХХ століття. З фондів Криворізького міського історико-краєзнавчого музею.

А степ все світиться

Rіг - назви одного ряду й схожого походження (нагадаємо, що будівництво козацької фортеці на Микитиному Розі вчені відносять до 1639 року). А про останній із трьох рогів, Мишурин, вже не раз нами згадуваний Олександр Поль надрукував грунтовну працю в "Вестнике Одесского общества истории и древностей". З певною вірогідністю можна говорити й про тотожність часу, коли засновувалися всі три "роги". А ще ж у старовинних документах знаходимо Козий Rіг, Червоний Rіг, П'яній Rіг, Зелений Rіг... Виявляється, що й розташовані Мишурин Rіг, Кривий Rіг та Микитин Rіг саме таким чином, як проходили Диким степом старовинні (ймовірно, ще доказацькі, пращурівські) шляхи. Петербурзький дослідник К.Нілик пише про те, що суходольні шляхи на півдні України ніколи не прокладалися довільно, а лише за певними закономірностями: "На хрецатій рівнині в степовій та лісостеповій зонах енергетично найбільш вигідними є траси, що проходять вододілами річок. Енергетична доцільність вододільних трас пояснюється специфічністю їхніх повздовжніх профілів". "Траси, що проходять вододілами, - стверджує Х.Лащенко, - мають декілька переваг перед шляхами, які проходять долинами річок чи в довільних напрямках. На них немає зайвих переправ, крутих узвозів, шлях швидко сохне після дощу, відкритий ландшафт забезпечує відносну безпеку, а поруч завжди є пасовище. Такими типово вододільними на Запорожжі були субмеридіальні шляхи, якими татари нападали на Україну, - Чорний на вододілі рік Південний Буг та Дніпро, Муравський - вододілом Дніпра й басейну річок Азовського моря, Кучманський - на вододілі Бугу й Дніпра".

Іван Крип'якевич вважав Чорний шлях головним татарським трактом, що виходив з Перекопу, пролягав до Нижнього Дніпра на одну з трьох татарських переправ, указаних на Боплановій карті (в "Описі України" їх названо п'ять), а найзручнішою вважалася Таванська.

"Від Тавані, - писав К.Нілик, - шлях вів вододілом між Інгульцем і Саксаганню з одного боку та Базавлуком і Кам'янкою з другого. Не знаємо більше етапів сеї дороги, - може, при докладнішому розсліді топографії сих околиць відкриються які сліди татарських кочовищ.

Боплан значить на своїй карті Княжі Байраки, а недалеко - Жовті Води, притока Інгульця. Далі найчастіше згадуване кочовище татарське - Чорний ліс, верхів'я Інгульця. Може, від Чорного лісу й пішла назва Чорного шляху".

Напрямок шляхів вказує, що служили вони переважно для зимових набігів татар на Україну. Щоправда, згодом частково використовувалися й у зворотньому напрямку - тепер уже для нападів запорожців (а згодом, з появою в регіоні росіян, - і російської армії) на татар.

Малюнок Георгія Нарбута.

"Якщо зупинитись на Придніпров'ї, - писав Юрій Гершойг, - то стає зрозумілим, що розташування трьох "рогів" на одній прямій, що пересікає великий заворот Дніпра, не є випадковим".

Можна напевне передбачити, що три "роги" були так само, як і степові могили, своєрідними *небесними (Божими) знаками, символами*, а не лише місцями зі схожими назвами. Й уже людина, усвідомивши знакову, символічну закономірність такого розташування, використала їх спочатку як стратегічний орієнтир, а згодом - як місце, де можна захистити рідню, господарство й себе від посягань нападників. А ще пізніше - для свого постійного проживання.

Тому 1775 рік, як рік заснування міста Кривого Рогу, - дата відносна, але якраз за нею непохитний пріоритет: умовно кажучи, ця дата має головне - паспорт.

В іншому разі назва - *Кривий Ріг* - (урочища, хутора чи села, військового поселення та містечка) значно старша, ніж офіційний документ, датований 8-м травня (за старим стилем - 27 квітня) 1775 року про затвердження при злитті Інгульца та Саксагані поштової станції.

З цим твердженням погоджуються всі без винятку історики краю. *"Название "Кривой Рог" сложилось и употреблялось значительно раньше, чем у слияния рек Саксаганы и Ингульца возникло селение"*, - повторимо твердження історико-економічного нарису "Кривому Рогу 200" (Дніпропетровськ, 1975).

Отож пам'ятного весняного дня в донесенні командуючому військами в Новоросії князю О.О.Прозоровському кошовий отаман Запорозької Січі Петро Калнишевський (бл.1690-1803) повідомив, що зусиллями козаків *"пошли от Новороссийской губернии во владениях запорожского войска от шанца Александровского к Голой Пристани... прямо Ингульцом поставлены"*.

Отаман терміново виконував наказ командуючого російськими військами щодо розміщення на Кизикерменському тракті поштових станцій.

"Выбираючи найпряміший шлях від Кременчука, - пише Х.Лашенко, - князь Прозоровський висуває вимогу якомога більше "випрямити" дорогу.

Але в кожному разі, навіч схематичне збереження якраз старих запорозьких шляхів, де й раніше *"встречались отдельные селения или одиночные жилища"*.

Підтверджує це й гіпотезу К.Нилика про те, що *"навіть при раптовій і повній зміні населення нові жителі за допомогою методу спроб і помилок обов'язково знаходили старі траси, що поєднували різні пункти, й продовжували користуватися ними"*.

Григорій ГУСЕЙНОВ

А степ все світиться

Отже, мальовниче й зручне в усіх відношеннях урочище побіля Саксагані й Інгульця не стало обживатися безпосередньо з 1775 року - з приходом на південь України російських колонізаторів, а було це місце відтоді лише офіційно визнане російською владою. Хоча вже й до цього існувало на давно відомий і козакам, і татарам *старій дорозі*.

Про те ж саме писав і Олександр Русов: "Незважаючи на політичні перебудови держави, в економічних проявах завжди виявлялася залежність від географічних умов, які не здатні змінюватися протягом такого короткого проміжку часу, як двісті років. Розвиток нових видів промисловості й торгівлі в усякому разі не знищив стародавніх напрямків шляхів, що освячені звичаєм та довгим використанням. Кarta напрямків старовинних доріг дуже схожа на карту нинішніх залізниць". "Коли я погляд свій на небо звожу, - нових зірок на ньому не шукаю", - писала Леся Українка.

Звертає увагу й суто прагматичний природоохоронний бік, здавалося б, світобудової справи: вздовж "нового" поштового шляху мали бути на станціях збудовані й нові приміщення, а це неодмінно передбачало великі порубки лісу, який у степу (про що вже йшлося) завжди був дефіцитним. Як невдовзі з'ясується, влаштування поштових станцій стало останньою справою діяльного Петра Калнишевського.

Поштовий тракт проходив, як пише Дмитро Яворницький, "від Крюкова через с. Зибке у верхів'ях річки Мокрого Омельника на Курячу Балку; праву притоку Інгульця Водяну; Кривий Rіg; Інгулець; Кисляківці", "де був козак Окатий"; Інгулець, де був Гергельський пришиб; Інгулець, біля зимівника козака Шульги; Інгулець, біля Білих Криниць; Інгулець, в Городище, й врешті в Олександр-Шанець".

Стосовно поштаря-козака Шульги, то криворізькі краєзнавці (В.Стецюк, О.Мельник, В.Тітов) записали спогади одного із старожилів села Шестірні, який вважав себе нащадком того самого Шульги, що його згадує Дмитро Яворницький. "За його словами, - пишуть музеїники, - кінне поштове сполучення існувало мало не до часів радянської колективізації (*тільки місцеве!* - Г.Г.). Традиційним способом доставлялася кореспонденція з Кривого Рогу й Широкого в Шестірню, а з неї на Білу Криницю й навпаки. Ці сімейну поштову справу продовжували в Шестірні нащадки Шульги, а в Широкому - Головка".

Щодо влаштування тутешніх поштових зупинок, то, як пише Петро Варгатюк "перша з них на березі Саксагані була колись у пункті *"міст-зимівник Похиловського"* (от коли б краєзнавці розшукали це місце!) й відноситься до початку російсько-турецької війни 1768-1774 років.

Малюнок
Анатолія Базилевича.

Екслібрис Бориса Куновського.

У листопаді 1768 року за наказом керуючого Новоросійською губернією Г.М.Ісакова між Кременчуком (столицею Новоросії) й Запорозькою Січчю було зведенено вісім поштових станцій, на кожній з яких розмістили по троє козаків і по шість коней. Але зимию 1768-1769 років кримські татари напали на ці станції, порубали поштарів, спалили їхні будинки, забрали коней: поштове сполучення припинилося (Яворницький пише, що "зруйновано було безліч сіл і зимівників, винищено масу люду, в тому числі й багатьох поштарів з їхніми хатами й кіньми").

Незадовго до закінчення війни поштову лінію від Нової Сербії до Запорозької Січі провели знову. Дві станції поставили на Інгульці й Саксагані (в їхній середній течії) на відстані сорока верст одна від одної". "Поштові станції, - відзначають криворізькі дослідники, - тоді влаштовували майже винятково біля козацьких зимівників і інших поселень запорожців. З певністю можна казати, що й станцію Кривий Ріг було також засновано не на голому місці, а неподалік козацького зимівника".

Зрештою, влаштування російським військом станцій - це один із характерних знаків колонізації півдня України, - хоча й втілених руками самих українців. Наступним кроком стали сумнівідомі аракчеєвські поселення. Одним з них (очевидно, з 1829 року) став Кривий Ріг. *"Широкомасштабна колонізація півдня України, - пише запорізький історик Анатолій Бойко, - проявлялася також конфіскацією запорозьких земель, розоренням зимівників, роздачею земель новим власникам, постійним адміністративно-територіальним розподілом і так само будівництвом нових міст, заповненням обширних територій, створенням розгалуженої інфраструктури."*

Її наслідком стали постійні зміни у внутрішньому становищі регіону. Крім того, амбітні наміри прибулих звідсіль в Україну правителів конкретизувалися бажаннями представити в столицю колоніальні реалії в якнайкращому вигляді".

Отож через півстоліття Кривий Ріг (як і сусідні з ним Новгородка, Казанка, Новий Буг, Варварівка, Бокова і десятки інших) стане військовим аракчеєвським поселенням з усіма характерними рисами. Вивчення цієї сторінки минулого нашого міста ще чекає на свого уважного дослідника.

...Не пройшло й двох місяців після затвердження поштової станції в Кривому Розі, як трапилася одна з найтрагічніших подій в історії України: 4-5 (15-16) червня 1775 року російська війська захопили й зруйнували Запорозьку Січ. Оскільки Петра Калнишевського не без підстав називають "хрещеним батьком" Кривого Рогу, то не зайневажливим буде нагадати, що, захоплюючись його мужністю, непересічними талантами, ми не можемо забувати й про його багаторічну пропетербурзьку позицію. Й коли 86-тисячна російська армія

Криворіжжя.
Цвинтар Галковських.
Склеп XIX століття.
Фото 2000 року.

Григорій ГУСЕЙНОВ

А степ все світиться

генерала Текелія (серба за національністю, австрійського офіцера, типового військовика-найманця, ландскнехта) по-вовчому підступила до Січі (її гарнізон тоді не перевищував 9 тисяч чоловік), Петро Калнишевський виявився серед тих, хто не дав козакам у цій критичній ситуації скористатися зброєю.

Народний переказ каже про нього: "Баче Калниш-кошовий, що біда, діджався ночі та й махнув у московський стан... Махнув та вже більше й не вертається: його закували в залізо..."

Можна говорити про причини цієї трагедії. Зрозуміла річ, вона стала одним із наслідків царювання Катерини II, коли (словами Олександра Кониського) відбулося "геть чисте роз'єднання в Україні старшини з народом і копання (Росією - Г.Г.) між ними страшенної безодні".

Це був час "найбільшого морального упадку українського панства, української національності". Хоча, на переконання російського історика Василя Ключевського, Росія "всегда плохо понимала внутренние общественные отношения Украины, а смотрела на присоединение Малороссии с традиционно-политической точки зрения, как на продолжение территорииального собирания Русской земли, отторжение обширной области от враждебной Польши к вотчине московских государей". Не змінилися ці наміри й через двісті років: про "територіальне збирання земель" мріється багатьом і нині.

Хоча ще у XVIII столітті С.Дивович у відомій поемі "Разговор Великороссии с Малороссией" (1762) з гордістю писав якраз про славетну історію українського народу, про незмінний авторитет України в Європі:

Знаю, что ты Россия, да и я так зовусь.

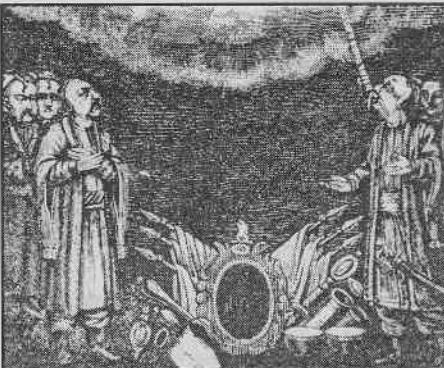
Что ты пугаешь меня? Я и сама храбрусь.

Що ж відомо про людину, яка травневого дня 1775 року подбала про заснування поштової станції в Кривому Розі?

Петро Іванович Калнишевський за своє довге життя пройшов шлях від джури (козацького підручного) до вищого керівника Війська Запорозького Низового. "Дехто, - писав нікопольський краєзнавець Павло Богуш, - під "Військом..." розуміє бойовий козачий загін. А насправді так перш за все іменувалась величезна територія південної України, до складу якої входили землі теперішніх Дніпропетровської, Запорізької, Херсонської, Донецької, Луганської, Кіровоградської областей.

Саме цей простір і контролювали козаки Буцько-Томаківської, Базавлуківської, Микитинської, Чортомлицької й Покровської Запорозьких

Фрагмент запорозької ікони
Покрови з січової церкви XVIII ст.
Праворуч - Петро Калнишевський.

Січей, що в різний час (з 1564-го по 1775-й) розміщувалися на території нашого краю. Тутешні степи були місцем запорозьких столиць, а ще раніше вони ж значилися місцем багатьох скіфських центрів.

Петро Калнишевський належав до найосвіченіших отаманів. Він був не тільки винятковим військовим стратегом, талановитим господарником, але й чудово розумівся на мистецтві й відомий як покровитель людей творчої праці. На власні гроші він побудував церковні храми в Пустовойтівці (на своїй батьківщині), в Лохвиці, Ромнах, Межигірському Спасі, Петриківці. На його прохання архімандрит Ново-Спаського монастиря придбав для нього низку цінних книжок, козак замовив Євангеліє вартістю в тисячу рублів, на опорядкування якого золотом, сріблом і коштовним камінням пішло ще 500 карбованців (нагадаємо, що гарний кінь на Січі коштував тоді 9-15 карбованців). Із Петербурга Петро Калнишевський виписував книжки, газети. Він повсякчас заохочував іконописців, архітекторів.

В Покровську Січ він прислав художника, який узявся намалювати для місцевої церкви ікону "Покрова Богоматері". Цей твір з благословення Калнишевського фактично став груповим портретом тодішньої козацької старшини.

Богородиця благословляє - "покриває" - Петра Калнишевського, Івана Глобу та інших. На ший Петра Івановича ми бачимо іменну медаль, що йому вручили 1771 року "по височайшему повелению". На зворотному боці медалі читалося: "Войска Запорожского Кошевому Калнышевскому за отлично храбрые противу неприятеля поступки и особливое к службе усердие". Нині медаль знаходиться не в Україні, а, як і вельми багато інших національних українських реліквій, в Ермітажі (С.-Петербург).

Така сама сумна доля й ікони з Покровської Січі. Після знищення росіянами запорозького гнізда її передали в один із більших храмів, а за радянської влади (1934 р.) вона лише дивом вигульнула в Нікопольському краєзнавчому музеї. Однак ненадовго. Бо 1941 року серед інших реліквій її відвантажили на схід, в евакуацію. Але на фронтових дорогах у районі Краснодара-Моздока вісім ящиків найцінніших експонатів з Нікополя пропали. Серед іншого там були й ікона "Покрова Богоматері" та речі кошового отамана Івана Сірка.

Петро Калнишевський був людиною світською. Він займався в краї, окрім військових справ, також і, здавалося б, не вельми характерними для запорожців проблемами. Наприклад, його цікавила селекція сільськогосподарських рослин, зокрема, кавунів та огірків. Вдатно вирощував він породистих коней. Рисаки кінних заводів Калнишевського користувалися сталим попитом у Росії, Німеччині, Польщі...

Малюнок Петра Ситника.

Григорій ГУСЕЙНОВ

Екслібрис Бориса Куновського.

А степ все світиться

Петро Іванович істориками вважається найбагатшим кошовим отаманом. У Калнишевського було сім зимівників, де культивувався фермерський спосіб ведення господарства (в середньовічній Росії до цього дійшли хіба через століття). Втримувалися спеціальні майстерні, де шили козацький одяг, взуття, лаштували зброю...

Й у зимівнику на річці Кам'янці (Водяна балка неподалік Апостолового) розміщувався по-європейсьному влаштований панський будинок: з верандами, меблями, порцеляновим посудом, портретами на стінах, годинниками, кипарисовими шафами... За освітою, філософією власного життя, влаштуванням побуту, прагненнями це була європейська людина. Вперше кошовим отаманом Калнишевський став 1762 року. Але в жовтні наступного під тиском Катерини II від посади його відсторонили. Та невдовзі Покровський кіш знову обрав Петра Івановича своїм провідником. Він брав участь у багатьох козацьких походах, зокрема, в російсько-турецьких війнах 1735-1739 і 1768-1774 років, у Семилітній війні (1756-1763), коли було взято Берлін. Калнишевський штурмував Очаків, Кінбурн, Хаджибей".

Й дальша доля кошового отамана Петра Калнишевського добре відома: російські кайдани, Соловки, чверть віку в холодному й темному цегляному мішку.

Дослідник так описав це страшне місце: "Житло Калнишевського мало форму лежачого зрізаного конуса з цегли. Стіни вогкі, повітря затухле, задушливе. Після півгодинного перебування тут стає тяжко дихати, кров приливає до голови, з'являється безмежне почуття страху. Невже ж можна витримати роки цього могильного життя?"

Побував у місці ув'язнення Петра Калнишевського й Дмитро Яворницький. Він розповідав: "Від перебування кошового отамана в камері залишилося більше як на два аршини нечистот. Просидівши в тюрмі довгий час, він здичавів, став похмурій і втратив зір; у нього, як у звіра, вирости великих пазурі, довга борода і весь одяг на ньому, - каптан з гудзиками, - розпався на лахміття і звалювався з плечей". Такою була подяка російського царя Петрові Калнишевському за його багаторічні зусилля в колонізації земель Запорожжя, поширення на користь Росії торгівлі та хліборобства в південних районах.

Соловецька легенда свідчить про те, що цариця Катерина поставила перед кошовим отаманом умову (росіяни ніколи не забували про впевнені поїздки останнього кошового отамана Запорозької Січі до Петербурга, де він гордовито відстоював військові та адміністративно-територіальні права Запорожжя від зазіхань російського уряду): "Одержу я волю і маєток,

Тетяна Воронова
та Григорій Витрищенко.
Серпень 1969 року.

тільки зречися козаччини". Але Калнишевський відповів цариці: "Ні, або воля козацька, або тюрма".

Одеський письменник Микола Суховецький пише: "Ставши козаком, чоловік вільно обирає собі розпорядників-отаманів, але постійного зверхника над собою знов лише одного - православного Бога. І якщо не гинув у безлюдному степу, на мурах Очакова, Білгородда чи на дні Чорного моря, то доживав останні дні в монастирі, в служенні тому самому Богові. Отой дух, та ідея волі допомагали й немолодому вже кошовому Петру Калнишевському відкінути милості царських насильників, провести понад чверть століття в кам'яному підвалі на Соловках і не побажати звільнення з рук Катерининого онука Олександра. Ідея рабства, жорстко регламентованого холопства не могла не зіткнутися з ідеєю козачої волі".

Ніколи в Україні не забувалися не тільки зусилля Катерини II, але й криваві репресії її попередника Петра I, а також пізніших вінценосців та їхніх сатрапів. Горіли Глухів і Батурин, умирав на чужині Іван Mazепа, змушували мовчати в солдатчині Тараса Шевченка, тримали в Мордовії Стуса. Й усе це один безперервний ланцюг.

Розповідають, що й на батьківщині останнього кошового Запорозької Січі (село Пустовойтівка Роменського району на Сумщині) ще донедавна Петра Калнишевського рідко й неохоче загадували. Це вже нині встановили на старовинному цвинтарі землякові пам'ятник. Щоправда, бронзовий Калниш швидше схожий на гоголівського Тараса Бульбу за малюнками Кібрика. Та що поробиш? Прижиттєвих зображень кошового, окрім ікони Покровської Божої Матері, де він зображеній зі старшиною (й не досить виразно), просто не існує. Як вирахували краєзнавці, від Пустовойтівки рівно півтори тисячі кілометрів до Соловків.

Безперечним авторитетом у царині збирання легенд Придніпров'я багато літ залишається знаний учений із Запоріжжя Віктор Чабаненко (нар. 1937 р.). 1990 року у видавництві "Дніпро" (Київ) науковець видав фольклорну збірку "Савур-могила", де серед інших були й криворізькі легенди. Потім були "Сестра орлів" (1991), "Мудре слово" (1992), "Гартоване слово" (1995). Стоп'ятдесятитисячний тираж "Савур-могили" дуже скоро став бібліографічною рідкістю. Зрештою, як і майже вдвічі дополнене видання легенд "Січова скарбниця", що побачило світ 1999 року. Унікальними виданнями стали його ж праці "Запорозьке козацтво в історичній пам'яті населення Нижньої Наддніпрянщини" (1990), "Колишній Великий Луг Запорозький і духовна культура українського народу" (1991) та "Великий Луг Запорозький. Історико-топонімічний словник" (1999).

Григорій ГУСЕЙНОВ

А степ все світиться

...Всім відомі, - пише професор Петро Варгатюк, - сліди давньої заселеності території сучасного Криворіжжя. Ніхто цього й не заперечує. Мені доводилось не раз відзначати це у краєзнавчих публікаціях. Люди жили тут у різні часи й залишили по собі певні матеріальні сліди".

Ймовірно, підготовка до 200-річчя міста (кінець 1960-х - початок 1970-х років), що її з усім можливим і неможливим запалом - хоча водночас і з загостреною ідеологічною пильністю! - взяла на себе місцева влада, стала своєрідним детонатором, що спричинив справжній бум у масованих пошуках легенд рідного краю.

Лише протягом одного 1970 року на шпалтах "Червоного гірника" було опубліковано більше десяти матеріалів, що так чи так стосувалися криворізьких легенд. Того ж року читач мав змогу прочитати в міській газеті більшість із нині відомих (тепер уже майже канонічних) місцевих переказів про Рудану, Каракуни, Саксагань, Недайводу, козака Рога... Всі наступні криворізькі видання протягом чверті століття ці ж легенди невтомно діставали саме з опробованого джерела - "Червоного гірника" зразка 1970 року. Може, навіть і не підозрюючи про це. Нічого суттєво нового більше не публікувалося. Ймовірно, за винятком легенди про Інгулець та Саксагань, яку 1983 року записав зі слів геолога Північного гірничо-збагачувального комбінату Василя Куделіна криворізький археолог Олександр Мельник, та кількох інших переказів, що їх зібрали студенти Дніпропетровського університету та Криворізького педінституту під час фольклорних експедицій.

Помітно осторонь стоять принаймні дві легенди, походження яких велими прозоре, - Сибірське ім'я та Залізних справ майстер. Перша розповідає про колишнього побратима войовничого Єрмака (хрестоматійного російського завойовника Сибіру, якого московське чорнориззя, як відомо, благословляло такими словами: "Очистити место и победить, и разорити боги мерзкая и их нечистивые капища").

З чиеїсь напасті єрмаковець після всього забрів саме на береги Саксагані Інгульця (певно, й далі йому хотілося хворобливо "чистити и победить"). Ясна річ, прибулець одразу ж установив свої порядки, зокрема на "власний" смак назвав і степову річку (самовпевнено вважаючи, що без нього зробити цього досі не здатний був ніхто ("нечистивые капища!"), а на берег щедро висипав цілісінку жменю сибірської землі. Очевидно, це мало символізувати, що відтепер "дикий край" він підкорив російській короні ("прибежище християнам, во славословие отцу и сыну и святому духу").

Кривий Ріг. Вулиця Глинки, назва її походить від слова "глина" - в кінці просілка був колись глиняний кар'єр. Фото 2000 року.

Володимир Гоголь-Царенко
Малюнок М.Турківського
1964 рік.

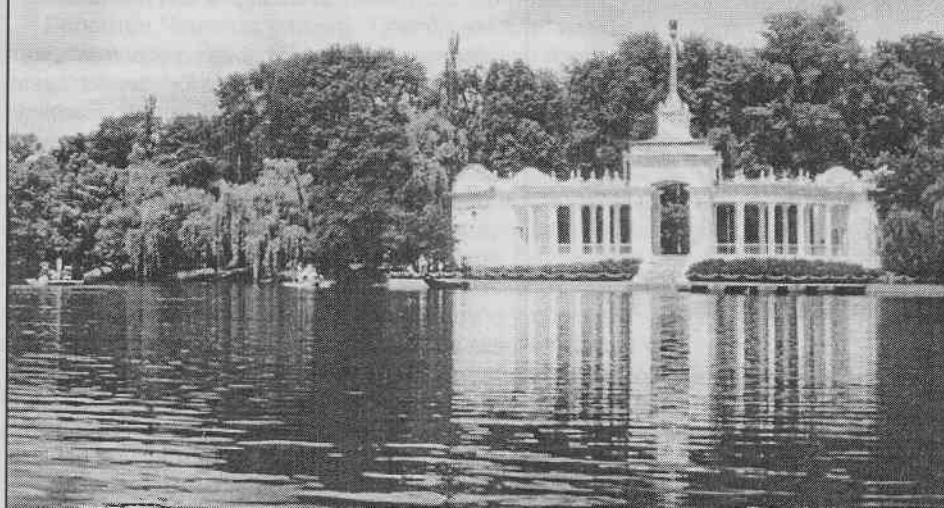
**Володимир Гоголь-Царенко.
Малюнок М.Турківського.
1964 рік.**

**Кривий Ріг. Парк імені газети
«Правда». У цьому місці нині
зливачтва Саксагань з Інгульцем.
Фото Василя Гелевачука.
1990-і роки.**

За що українці, як свідчить отся легенда, були йому глибоко вдячні. Друга легенда - Залізних справ майстер - така ж антиукраїнська. Вона починається з розповіді про те, що уральський умілець Рогов у військові царя Петра I героїчно воював під Полтавою, де його було тяжко поранено. Тамтешні українські селяни Рогова підібрали й виходили. Й він, так-сяк спорудивши собі землянку, осів в Україні в якісь випадковій балочці. В ній же незабаром натрапив на поклади залізної руди. Петровський вояка миттю згадав своє уральське минуле й упевнено почав плавити метал. З нього він робив осі до возів, що їх охоче стали в нього купувати малорозвинені українці-чумаки (досі вони користувалися винятково дерев'яними). Поруч із землянкою Рогова відтоді навперебій селилися колишні запорозькі козаки. Вдячні "старшому братові", степовики-українці назвали й свій хутір на честь уральця - Кривим Рогом. Інша легенда, Хазяйка Залізної Гори, нагадує (навіть назвою) казку відомого російського письменника Павла Бажова.

До зацікавленої розмови про значення легенд рідного краю вже згадуваного 1970 року підключилися місцеві історики, краєзнавці, ветерани-журналісти й просто любителі старовини. Серед них І.Штаферук, Ю.Гершой, В.Гоголь-Царенко, В.Берковський, А.Булгаков, Я.Куницький, директор школи в Лозуватці А.Кучма...

Окремо варто згадати криворізького поета та етнографа Володимира

Григорій ГУСЕЙНОВ

Кривий Ріг. Приміщення колишньої церковно-приходської школи в селищі Дубова Балка. Фото 2000 року.

А степ все світиться

Гоголя-Царенка (1936-1976). Із сорока прожитих ним літ чотирнадцять пішли на мандри та записування фольклористичного матеріалу. Володимир Леонідович зумів зібрати дев'ятнадцять (!) томів найрізноманітніших зразків усної народної творчості. Він записав три весілля, тридцять легенд, десять тисяч коломийок, 1547 вуличних прізвиськ, 1340 пісень, 1300 приказок, 200 повір'їв, 200 анекdotів, 174 прокляття, 66 гаївок, 35 голосинь, 21 щедрівку...

До такого вагомого етнографічного скарбу варто додати також чотири саморобних томи власних віршів, статті на теми фольклору, листи до збирача фахівців та любителів з усієї України, власні щоденники Володимира Гоголя-Царенка. Про ці товсті, акуратно припасовані й переплетені (руками самого ж фольклориста!) томи він жартома казав: "Сам-себе-видаю..."

А ми, криворіжці, - козацького роду,
А нашему роду нема переводу!
А нашему роду - рости і буяти,
До сонця тягнутись барвінком хрещатим.
Ой, вродо козацька, - яка-бо ти славна!
Ти славишся, вродо козацька, віддавна.
А ще ж бо в нас міці,
А ще ж бо в нас сили,
Ніякі б нас бурі в біді не скосили.

Ой, таки косили... Й хоча в упорядника антології інформації про те, як поет-фольклориста на Криворіжжі переслідували за "націоналізм", немає, але ми знаємо про долю найближчих товаришів та однодумців Володимира Гоголя-Царенка. Про те, як нелегко працювалося в тутешніх газетах та в редакції міського радіо українському поетові Володимиру Михайличенку, я постійно відчував у своєму рідному гірничому краї власну ізольованість прозаїк старшого покоління Панас Ногін, як незмінно віддавав перевагу робітничому колективу, а не редакційному ("творчому!") інший тутешній літератор Іван Кошицький, як витурили з "Червоного гірника" за "націоналізм" журналіста й літератора Григорія Витрищенка (а звинувачували в цьому ж гріхові чи й не півредакції), як намагалися не дати житла в обласному центрі іншому "червоногірничину" й "націоналістові" Юрію Кальченку, як змушені були назавжди поїхати з міста здібні українські лірики Микола Глущенко та Павло Грицай... Нагадаємо, що відбувалося діяння нашого земляка (з огляду на його

здоров'я, можна казати про направду геройчні зусилля) - невтомне полювання за усними народними надбаннями, - в кінці 1960-х і на початку 1970-х років - у часи репресій проти національної інтелігенції й усього українського.

Василь Стус цей час окреслив неологізмом - "смертеіснування-життєсмерть". А відомий літературознавець Михайлина Коцюбинська так писала про атмосферу тих похмурих років: "Вічне стеження, вимушенні елементи пристосування до невблаганих норм суспільства, які гнітили, але без яких годі було прожити... Поволі додушувалися всі - навіть не дуже виразні - сплески демократії, вільного самовиявлення і самовисловлення особистості, хвили яких винесли до життя покоління шістдесятників. Планомірно й послідовно нищилося те, що почало проростати й набирати сили в короткий період "відлиги": прояви національної свідомості, спроби будувати українську культуру на ґрунті світового культурницько-мистецького досвіду в справді сучасних естетичних формах, перші бліденські паростки політичного плюралізму, якщо говорити сучасною мовою.

Знову - вкотре! - доводилося оциратися, притишувати голос, вимовляючи *ті істини*, які щойно вчора відкрилися".

Доводилося так само чинити і йому, молодому криворізькому поетові Володимиру Гоголю-Царенку: оциратися, притишувати голос. Може, єдиний раз офіційно його підтримали наприкінці 1960-х, коли такий самий, яким був тоді Й Гоголь-Царенко, молодий письменник з Дніпропетровська Валентин Чемерис у газеті "Прапор юності" наважився на громадянський крок: надрукував вірші криворізького автора й свою статтю про нього під заголовком "І робітник, і мандрівник, а перш за все - поет".

У ній, зокрема, зазначалося: "З Володимиром Гоголем я познайомився у Кривому Розі - його рідному місті. Говорив він з таким запалом, що видно було відразу: сказане йде від серця..."

Народився Володимир Леонідович Гоголь-Царенко 27 липня 1936 року в місті гірників та металургів. Дитинство пройшло на Миколаївщині. У восьмий клас він пішов уже в Кривому Розі. Потім було міське гірничо-промислове училище рудоуправління імені Дзержинського. Й раптом... У двадцять років Володимир Гоголь-Царенко переніс тяжку операцію - видалення нирки. Життя для нього відтепер враз і кардинально змінилося.

Ще були спроби працювати на будові, електриком, черговим підстанції, мулляром, завклубом, писати замітки в будівельній багатотиражці. Але здоров'я щоднини лише погіршувалося. Й він, нарешті, зважується.

Кривий Ріг. Трансформаторна будка початку ХХ століття в старій частині міста. Фото 2000 року.

Григорій ГУСЕЙНОВ

Т.Калинський. Запорожці.
Кінець XVIII ст.

А степ все світиться

У коротких перервах між безкінечним і тяжким лікуванням Володимир Гоголь-Царенко вибуває в перші фольклористичні мандри. Й ця загалом не проста й виснажлива справа виявилася саме тим життедайним просвітком, що відтепер замінював йому ліки, шпитальну обрядлу палату. "Лишити мене мандрів, - зізнається поет, - це значить накинути мені зашморг на шию. Жити без пісень, без коломийок, мандрів - не можу! Не бачу радості! Нехай і не зробив нічого значного, але агітація теж чогось варта, вслід за Шашкевичем варто кричати - не глухі ж, почують! - "Чужина нас займає, чому ж би нашина не прилягла до серця?" Сто тисяч збирачів-мандрівників Україна потребує! Отоді-то буде, як Батько казав:

"Наша думка, наша пісня
Не вмире, не загине..."

Мандрівки, - уточнює Володимир Гоголь-Царенко, - це насамперед мільйони томів врятованих золотих перлин Народних Скарбів, а для цього варто брататися з торбою..." Це - зі вступного слова поета до власного фотоальбому "Мандри за коломийками".

Зібраний Володимиром Гоголем-Царенком фольклорний матеріал публікувався (розуміла річ, лише незначною часткою) в збірниках народної творчості, журналах "Народна творчість та етнографія", газеті "Наше слово" (Українсько-польського товариства). Він був постійним кореспондентом Інституту мистецтвознавства, фольклору та етнографії імені М.Т.Рильського АН УРСР (Київ). Туди ж криворіжець надсилив і всі зібрані ним етнографічні скарби, які акуратно оформляв окремими важкими томами.

На жаль, повністю завершити роботу над усіма дев'ятнадцятьма книжками мандрівник не встиг. В останні роки працювати було особливо важко: хвороба незворотно вбивала його.

Помер Володимир Гоголь-Царенко влітку 1976 року, невдовзі після того, як йому виповнилося лише сорок.

Більшість криворізьких легенд фольклорист записав від тутешнього жителя Олександра Дольникова. Один з перших місцевих комсомольців, багатолітній активіст громадського життя Кривого Рогу переконував Володимира Гоголя-Царенка в тому, що деякі з легенд йому пам'яталися ще з 1920-х років (що місцеві краєзнавці резонно ставлять під сумнів). Отже, можна прослідкувати кілька етапів підйому й спаду зацікавленості криворізькими легендами.

Перший етап піднесення припадає на кінець XIX й початок ХХ століть, коли тутешні перекази записували Б.Грінченко, В.Ястrebов, В.Гошкевич, П.Рябков, В.Никифоров та інші.

Другий - 1920-і й 1930-і роки. Тоді доволі коротко на це йшли державні гроші так званих *Дніпрельстанівських експедицій*.

Третій етап (1960-і й 1970-і роки), пов'язаний з іменами місцевих "українських націоналістів" - Володимира Гоголя-Царенка, Григорія Витрищенка, Юрія Кальченка, був стимульований підготовкою до святкування 200-річчя міста.

І вже своєрідним продовженням цього етапу стали зусилля місцевого краєзнавця Олександра Мельника, який на початку 1980-х років в Інституті мистецтвознавства, фольклору та етнографії імені М.Т.Рильського АН УРСР (Київ) зі здивуванням виявив безцінні поклади того, що осилив назбирати на Криворіжжі (й не тільки!)

Володимир Гоголь-Царенко, а перед тим сумлінні учасники етнографічних та фольклорних експедицій 1920-1930-х років.

Але ще довго дослідження Олександра Мельника не знаходили в Кривому Розі належної підтримки й оцінки.

Й лише під час підготовки до чергового ювілею - святкування 225-річчя міста над Інгульцем та Саксаганню ця робота набула більш чіткого окреслення. Підготувати до видання місцеві легенди разом із Олександром Мельником погодився місцевий журналіст і самодіяльний поет Олександр Степаненко. Їм ми вдячні за надання для нашої антології низки легенд.

Усі лозуватські перекази, що є в збірнику, відомі із записів тамтешнього вчителя й краєзнавця Андрія Кучми. Легенди Широківщини відшукав непосидючий краєзнавець із містечка Широкого (південь Криворіжжя) Володимир Ганенков. Перекази Апостолівщини, виписки із маловідомих енциклопедичних джерел надіслав співробітник Нікопольського краєзнавчого музею Ігор Анцишкін.

Досі не були опубліковані легенди, відомі в північних районах Криворіжжя: Петровому, Ганнівці, Зеленому, Жовтих Водах... Зібрав їх і опрацював для ювілейного видання журналіст і поет із Жовтих Вод Анатолій Ворфлик.

Григорій ГУСЕЙНОВ

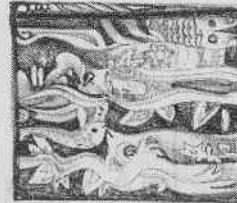
Професор
Віктор Чабаненко.

А степ все світиться

Перекази південних околиць Кривого Рогу відомі із записів українського фольклориста Якова Новицького та професора із Запоріжжя Віктора Чабаненка. В коментуванні творів, визначенні їх походження участь брала краєзнавець, історик і журналіст Тетяна Воронова. Методична допомога надійшла від працівників Криворізького міського історико-краєзнавчого музею Ніни Пісної та Валентини Петренко. Можна впевнено стверджувати, що кількарічна праця над унікальним виданням виявилася колективною, продуктивною й цікавою, виконаною без ідеологічних застережень та надмірного соціологізму й зі справді глибокою повагою до всіх, хто в минулому й нині сповнений бажанням бачити Криворіжжя квітучим і сучасним краєм. Так видання й було сприйнято громадськістю. В столичних та обласних періодичних виданнях (серед них і супрофахових) позитивно й схвально розглядалися зусилля упорядників антології криворізьких легенд. Не забарилася й характерна реакція читачів: за кілька літ після виходу першого тому в редакційному "портфелі" нагромадилося чимало нових, до ніде не опублікованих криворізьких легенд. Їх надіслали місцеві краєзнавці, науковці та журналісти Дмитро Федоренко, Володимир Ганенков, Микола Ліфенко, Федір Чалий, Анатолій Байдужий, Юрій Матівос...

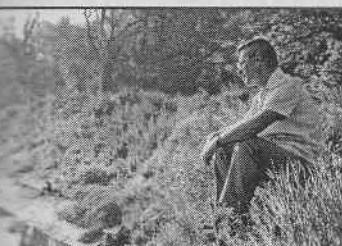
Окремо слід сказати про щедрий ужинок на ниві збирання легенд Криворіжжя ветерана місцевої журналістики, талановитого літератора Михайла Сергійовича Шеремета. Родом він із Варварівки, чи не найбільшого в окрузі села (тепер це Кіровоградщина). За словами старожилів, заснували село в безлюдному Дикому полі дві Варвари. Одна поселилась під бугром на обочині чумацького шляху на так званій Затулиній. Друга, вдова-сотничиха з десятком-двома відставних січовиків із сотні свого чоловіка, заснувала на берегах тихоплиенної Бокови і глибоководного плеса, які перетинали старовинний торговий тракт, Варварину слободу. Варварин Федот зі своєю ватагою ходив по морю на чайках до самого Царграда, їхній син на старості літ кував булатні мечі для кошового й старшини, а правнук за те, що полагодив карети і вправно одягнув у підкови коней шведського короля Карла XII, дістав у дар мідний самовар. Якраз тоді чужинець разом з гетьманом Мазепою після побоїща під Полтавою прямував через Варварину слободу та Іванів хутір (теперішні Іванівку) у Валахію. Відтоді з роду в рід самовар передавався, поки в роки останньої війни не пропав. І варварівські майстрові були хоч куди: звели одну другої країці три школи, два найбільших в окрузі храми, парові млини, більше двох десятків вітряків і навіть ливарні двори. За виробами місцевих ливарників, гончарів, бондарів, чинбарів, столярів і шорників на велелюдні городища двічі на місяць з'їжджалися купці з усіх усюд. Село називали слободою, центральну вулицю - линією, виселки - сотнями. За числом дворів Варварівка обскакала містечко Братолюбівку.

Сотні літ предки Михайла Шеремета жили за законами козаччини, не мали рівних у звитягах, біля плуга й у дотепах. Пригадує, як зовсім ще малим сестра Олянка брала його до вчителів, де була тоді нянею. Вчителька Ліза Яківна, коли почула, що Михась уже читає, почала давати йому дитячі казки. А коли разом з дідом Тимошем пас гусей, то слухав і не міг переслухати розповідей старого про заморські баталії: татові та дідові випадло з Суворовим та Кутузовим громити яничар. Просвітителем допитливою хлопця був і котівський всезнайко Фіохло, що сипав переповідками, мов горохом, знов історію від Адама і Єви, розумівся з чаклунами, знімав порчу, упокорював недуги травами, на знімках увіковічнив усю округу... А старовинних книжок скільки мав! Ревкоміські реквізитори вивезли їх дві гарби.

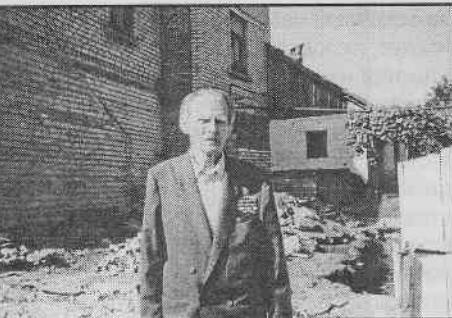
Вечорами приходив до Шереметів линійський коваль дід Юлик. Це він подарував Михайлової розycz'ковану книжечку "Сім кіп брехні". Чого тільки не послухався від діда Юлика: про Спартака й опришка Довбуша, Гонту й Залізняка, батька Хмеля й отамана Сірка... Якісь з цих оповідок хлопець записував у окремі зошити, щось залишилося на багато літ у чіпкій пам'яті. Батько уявляв, що син стане неодмінно військовим (як і його брат Михайло), але юнакові така справа не була до душі: з дипломом правника та історика звікував журналістом. Була війна, закінчилася вона для варварівчанина аж на далекому турецькому кордоні, праця в Галичині, повернення в рідний Степ, двадцять два роки пройшли в стінах редакції міської газети "Червоний гірник". Глибинне занурення в історію рідного села відбулося лише зараз. Протягом останніх років Михайлом Шереметом була написана й опублікова хроніка Варварівки, зібрано близько двохсот маловідомих легенд, оповідок, переказів. Це унікальний факт з історії сучасної фольклористики. Криворізький дослідник своїм набутком зайняв місце серед найвідоміших фольклористів Придніпров'я. Готова до друку книжка нарисів та етюдів. Внесок його в дослідження фольклору Криворіжжя всеохоплюючий: історія міста, походження тутешніх назв, пам'ятні випадки, про які збереглися загадки... Виконано роботу фахово, і це засвідчує безперечний талант збирача фольклору.

...На Запорозькувулицю я приїхав разом з криворізьким краєзнавцем Пилипом Калиниченком. Цього разу на Прорізі наше авто звернуло не праворуч, а ліворуч й стрімко вузькими провулочками гайнуло вгору. До 1949 року, коли велетенський горб мало не в центрі Кривого Рогу було розрізано навпіл і таким чином утворилася комфортна дорога (Проріз), що з'єднала два шматки майже мільйонного міста, вулиця Запорозька проходила й у лівій частині теперішнього селища МОДР. Вона протягом кількох кілометрів йшла паралельно затопленому руднику.

Михайло Шеремет.
Фото 1970-х років.

Григорій ГУСЕЙНОВ

Криворізький краснавець
Пилип Калиниченко на місці,
де колись стояв старовинний
погрібок. Фото 1999 року.

А степ все світиться

На краю дороги, над урвищем, на продовженні вулиці Запорозької, й стояв так званий погрібок. Щодо назви проїзду, то в місцевого археолога Олександра Мельника є своя думка. Річ у тім, що досліджені ним джерела свідчать: на початку століття в цьому районі (й загалом у Кривому Розі та його околицях) вулиці називали не мали. Отже, Запорозькою вона могла стати найраніше в 1920-і, коли в краї ще не задушили так звану "українізацію", аби тоді, коли почалися будівельні роботи на Дніпрельстані.

Востаннє Пилип Калиниченко тут був якісь десять років тому, готуючи свою розвідку для "Ріднокраю" газети "Червоний гірник".

Стаття тоді набула широкого розголосу, її навіть передрукувала газета "Кримська світлиця" (Сімферополь).

Був ветеран на Прорізі, коли погрібок ще існував. На жаль, нині будівлі вже немає. Ймовірно, це була найстаріша споруда Кривого Рогу.

Погрібок мурували з тесаного вапняку. Мав він стіни завтовшки до метра. Вгорі (висота погрібка була не менше трьох метрів) виднілося невеличке кругле віконце, поросле мохом.

Під будинком був глибокий (також до трьох метрів) підваль. У ньому час від часу місцеві хлопчаки знаходили ядра, а бувало, й старовинну зброю.

На думку краєзнавця, козаки (а пізніше - начальники військових поселенців) тут тримали склад боєприпасів, зокрема, на горі, очевидно, зберігався порох. І водночас місцина слугувала чудовим спостережним пунктом. Сама ж поштова станція (на думку Пилипа Калиниченка) знаходилася внизу, й лише стрімка дорога з'єднувала її з погрібком.

На жаль, теперішні господарі місця, що його кілька століть займала старовинна будівля, погрібок розібрали. Пробуємо з Пилипом Тихоновичем докликатися тих, хто зараз тут живе. Але ворота в двір замкнено, а в самому дворищі рветься з цепу великий собака.

Від погрібка добираємося до колишнього русла Саксагані. На думку краєзнавця, змінили його тутешні лідери (вода заважала видобуванню руди) в часи так званої "залізної лихоманки". Висохле русло звивистою дорогою, що густо поросла травою, проходить і зараз між деревами парку імені газети "Правда".

Пилип Тихонович показує місце, де колись Саксагань владала в Інгулець. Очевидно, саме цей ледь примітний ручай і звався в народі *Вовчим горлом*. Сьогодні місцина вже не викликає суворого враження: вода ледве-ледве стікає камінням в Інгулець. Все довкола тихо й сумно.

Над парком плавно пропливає рання осінь. Дерева ще стоять у зеленому вбранні. Високі відвали, що утворилися тут на початку століття, відгороджують парк від затопленого кар'єру.

Здалося, що на якусь мить серед дерев спинився сам Час. Він, ніби губка, увібрав у себе й козацьке минуле цих місць, і втомленого мандрами петербурзького професора Зуєва, й іншого подорожника - Володимира Ізмайлова, - який завернув на Кривий Ріг 1799 року, а потім написав про враження в "Путешествии в полуденную Россию", й господарів кількох кар'єрів, які так і не змогли на початку століття між собою дійти згоди й домовитися про техніку безпеки в своїх копальнях, і перших криворізьких комсомольців, які любили тут улаштовувати зльоти, а про них у одному з останніх своїх оповідань ностальгійно згадав Дмитро Ткач, і разом з тим вбирав невгамовний Час мого теперішнього провідника Пилипа Калиниченка (я ще не знаю, що жити йому лишилося лічені роки) й ще силу-силенну різного люду.

А над урвищем - гармата, поруч - порох, ядра, нижче, в балці, - непримітна хижака й стайня.

Хто знає, може, з-за рогу зараз хтось і справді вигляне й гукне:

- А пугу! Пугу!

А йому у відповідь хтось від гармати:

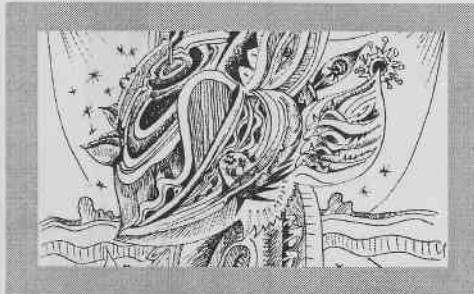
- Козак з Лугу!

І ще далі:

- Базавлук!

- Соломаха та тузлук!..

1999 -2004

Легенди Криворіжжя

Мій рідний край

Січовий дід Ріг

61

"СІЧОВИЙ ДІД РІГ" -
одна з найбільш
поширеніх
криворізьких легенд.

Вперше записана
в 1920-х роках. Місцеві
літератори охоче
використовують сюжет
у своїх творах

(Василь Коваленко,
Григорій Туренко
та інші). Публікується
легенда з 1960-х років.

Одним з перших
її записав від місцевого
краснавця
Олександра
Дольникова
фольклорист
Володимир Гоголь-
Царенко. Краснавець
наполягав,
що почув легенду про
січового діда Рога
в 1920-і роки.

Давно це було. В ті часи, коли громіла в Україні слава про Січ Запорозьку. Били козаки турків, захищали південні рубежі своєї козацької держави від різних ворогів. А приходила старість - оселялися в широких степах південних.

Ось якось перед заходом сонця на береги степових річок Інгульця та Саксагані й нагодився козацький роз'їзд. Виїхали козаки на пагорб і зачаровані зупинилися. Суха ковила вогнем виграє, вода в річках сріблом виблискуює, очі сліпити.

Стояли запорожці, очей відвести не могли. Аж доки один, показуючи на річку, не порушив тишу:

- Ви тільки погляньте, який ріг течією ріки вийшов здоровий, та й кривий же який!
- Кривий - не кривий, а мені цей ріг до душі припав, - одповів старший. - Давно я вже на нього оком накинув. Оселятися тут думаю. - І ніби не помічаючи здивованих поглядів товаришів по зброй, сумно додав: - Не та вже рука, щоб без похиби бусурманів рубати, не ті роки, щоб місяцями з коня не злазити.

Ось так на схилі літ хоробрий козак-січовик на прізвисько Ріг місце для своєї оселі облюбував красиве, затишне. Якраз там, де в Інгулець впадає Саксагань. Повернувшись він сюди з кількома побратимами по походах далеких, такими ж, як і сам, рубаками завзятими. Коли від'їжджали з Січі, то все козакам наказували:

- Ви, братове, як будете в наших краях, то хутора нашого на злитті Саксагані з Інгульцем не минайте.

У місці цьому, скільки око сягало, простягався дикий степ. Шелестів по ньому вітер високою ковилою, та ще іноді порушували спокій козацькі наїзди. А ще возили тут чумаки сіль з Криму. І пролягав шлях повз невеликий хутір, що заховався в малювничій балці на злитті двох рік. Ніхто й назви його не знав.

Січовий дід Ріг

Хутір та й усе.

Став січовик Ріг потроху на хуторі хазяйнувати. І хто не проїздить мимо, неодмінно заверне до старого Рога. А оскільки в бою з бусурманами позувся козак правого ока, то й прозвали його в народі Кривим.

Зупинялися тут подорожні, щоб куліш зварити, коней напоїти. Дуже вже красиве місце було. Шуміли над злиттям двох річок високі дерева, надійно ховаючи хутір від татарви, що ні-ні та й з'являлася в степу.

Бувало, повертаються чумаки з Криму, куди по сіль їздили, дивишся, хтось і запитає:

- А чи не завернути нам до Кривого Рога? Чи, може, далі поїдемо?

- Зупинимося, зупинимося, - чулися голоси. - Як же поминути старого рубаку?

Поважали січовики та чумаки козака Рога. За гостинність, тютюн міцний, яким він гостей частував. А ще за розповіді цікаві. Про походи козацькі, про битви запеклі, про славне життя Січі Запорозької, про те, як у турецькій неволі був і як потім утік звідти. А оповідач був він чудовий. Траплялося, до пізньої ночі сидять чумаки та інші подорожні й все слухають, слухають...

Але був господар хутора людиною метикуватою. Він звів при в'їзді корчму. І стали чумацькі валки частіше завертати в знайому балку. Підкріпиться та відпочити з дороги, вози підремонтувати.

Зайдуть чумаки до корчми, господаря гукають, вечеряти починають. Ну, звичайно ж, без горілки не обходитьсь. А оскільки на посуд корчмар ще не встиг розжитися, то частував усіх із баранячого рога. Обходить із рогом гостей, а сам на одну ногу припадає. Кривим, значить, був.

Так подобалося в нього чумакам, що й іншого разу, коли проїздили хутір, старший питав:

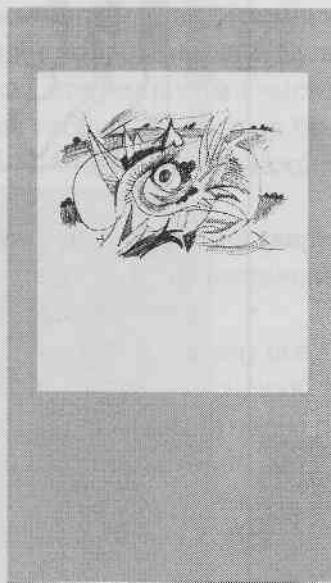
- А що, братове, заїдемо до Кривого Рогу?

А хтось із чумаків додавав:

- І вип'ємо з рога.

Так само, бувало, ю запорожці їдуть мимо, то ю згадають: а як там наші в своєму Кривому Розі козакують? А вже як хто з січовиків заверне туди, то гостинніших господарів і не знайти. Йшли роки. Навколо хутора козака Рога на Кодацькій дорозі, що йшла аж у саму Січ, виросли нові оселі. Згодом тут уже було ціле село. Там і досі є могила, що зветься Баба.

Так поступово ю закріпилася за козацьким хутором-зимівником назва Кривий Ріг. Запорожці, значить, так цю місцевість прозвали. Вже ю старого козака не стало, а назва залишилась - Кривий Ріг.

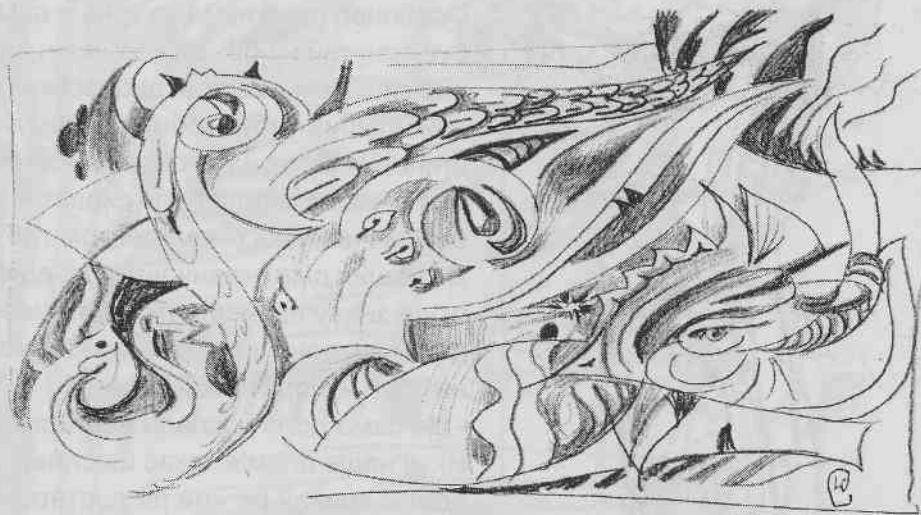

Легенда про Єдинорога

65

"ЛЕГЕНДА ПРО
ЄДИНОРОГА" -
маловідома місцева
легенда. Вперше
в 1990-х роках
її опублікував
археолог і краєзнавець
Олександр Мельник.

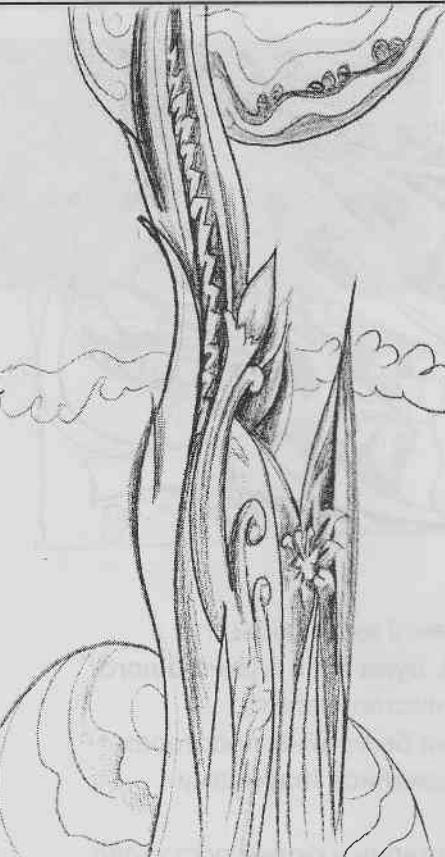

У прадавні часи, ще коли на нашій землі жили скіфи, тут водилися незвичайні коні-єдинороги. Були вони сніжно-білого кольору з великим і єдиним рогом з чистого золота. Багато їх було, цілі табуни паслися на безкрайніх просторах ковилового степу. Коні-єдинороги вважалися тваринами священими.

Минали роки. Повагу до священих тварин у людей поступово заступили голод і жадоба. І тоді незвичайних коней-єдинорогів стали жорстокі люди знищувати.

З кожним роком лишалося їх у степу все менше й менше. Хтось убивав їх задля м'яса, хтось, щоб здерти з тварини гарну білу шкіру, а ще інші, маючи надію поживитися золотом. Весною, коли ставало зовсім тепло, коні-єдинороги розділялися на пари й табун на якийсь час розпадався. Красені жеребці змагалися між собою за кожну кобилицю.

Легенда про Єдинорога

Особливо помітним був кінь, у якого від постійних сутичок ріг був зігнутий на бік, але саме він частіше інших виходив переможцем у палких рицарських суперечках. У нього був найбільший табун кобилиць, що пасся при злитті двох степових річок. Тут росла найсоковитіша трава, а в тіні дерев над річками можна було сховатися від палючого сонця. Згодом цей кінь став вожаком табуна.

До наших днів незвичайні коні-єдинороги не дожили. Та коли сюди знову прийшли люди, то неподалік місця, де зливаються дві річки, вони знайшли кілька десятків золотих рогів. І один з них був чудернацьки зігнутий.

- Це сама доля послала нам його, - сказав вождь. - На цьому місці наше плем'я чекає щасливе майбутнє. А посланий нам долею кривий ріг - це ріг достатку.

З того часу поселення біля місця, де зливаються Саксагань з Інгульцем, стали звати Кривим Рогом.

Каачуни - чорна смерть

"КАРАЧУНИ - ЧОРНА СМЕРТЬ" - поширені українська легенда, відома в багатьох районах південної України. Її сюжет, як вважають деякі краєзнавці, використано лише місцевими етнографами. Записав легенду від криворіжця Олександра Дольникова фольклорист Володимир Гоголь-Царенко (1960-і роки). Однак відомо, що назва урочища на Криворіжжі пов'язана не з татарськими набігами, а з ім'ям капітана російського війська Каачуна, якому воно належало за часів Потьомкіна. Текст легенди вперше опублікував журналіст Григорій Витрищенко в міській газеті "Червоний гірник" у вересні 1970 року.

Сонце сідало за горизонт. Шляхом повільно рухалися чумацькі вози, а перед ними раптом відкрився з'їзд у долину, що поросла густим лісом.

На одному з возів, одягнений у сіру свитку, сидів старий чумак. Його чорну шапку відтіняло сиве волосся. Серед чумаків він, дід Оникій, був найстарішим. Понад піввіку минуло з того часу, коли він, ще зовсім молодим, яким є зараз його внук, вперше збирався в далеку дорогу в Крим за сіллю. Швидко летить час, не наздогнати.

- Ось тут і очуватимемо, - мовив, ні до кого не звертаючись, дід Оникій.

Каракуни - чорна смерть

Знали всі, що дідове слово - це закон. І лише внук перепитав:

- А тут безпечно? Може, краще спинимо валку в степу? Кажуть, ці місця небезпечні для чумаків.

- Не турбуйся, - всміхнувся у вуса дід Оникій. - Це колись небезпечно було, коли я був ще молодий. Від того часу й прозвали місце "Чорною смертю". Від татар ця назва. По-їхньому воно звучить "Каракун".

Спустилися вози в глибоку долину. Стали чумаки розпрягати волів, готуватися на нічліг. Втомлені, розсілися вони довкола вогнища. А у великому казані готувався куліш. Невдовзі й вечеряти стали.

- Розкажи нам, діду, чому це татари назвали так цю долину - Каракун? До чого тут чорна смерть? - допитувався в Оникія внук.

Малого підтримали чумаки:

- Й справді, розкажіть...

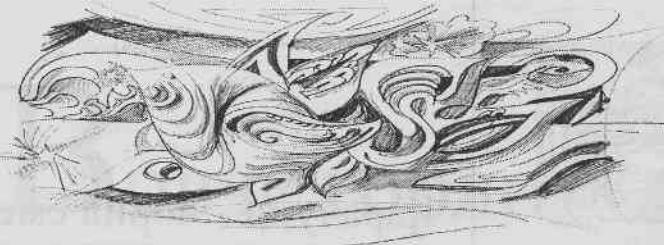
Дід Оникій помовчав і сказав:

- Так тому й бути, розповім про те, що зберегла моя пам'ять. У давні часи часто проїжджали цим шляхом чумаки. А часи були непевні, неспокійні, татари з Криму набігали, все на світі грабували. Старих і немічних кіньми на смерть топтали, а міщан та молодих гнали в полон.

Дізналися татари про цю долину, про густий ліс і чумацьку дорогу крізь нього й влаштували там засаду. А чумаки, втомлені в дорозі, не чекали нападу ворогів. І не довелося їм більше бачити сходу сонця, не довелося запрягати волів, рухатися валкою степовим курним шляхом. Татари це зробили самі, а чумаки залишилися спати в долині вічним сном.

Кілька разів це траплялося, а далі припинили чумаки їздити цим шляхом, минаючи й долину цю, й ліс.

А татари після своїх набігів без страху поверталися до себе в Крим чумацьким шляхом. І тут, у долині цій, спинялися на відпочинок. Місце вдале. Вночі тут прохолодно, річка поруч. Довго так тривало. Не один раз чув цей ліс стогін нещасних полонених. Невдовзі не лишилося в лісі місця, що не було б полите горючими слізьми та кров'ю невинних.

Дерева гули про біду, й за багато верст їх було чути.

Долітали тужне гудіння й стогін людський аж до Хортиці. Та й чумакам стало соромно, що не здатні захиститися самі й захистити своїх рідних та близьких. Тоді покликали вони запорожців: "Допоможіть, братове, з татарвою справитися". Відгукнулися запорожці, прийшли з Січі на допомогу.

От якось поверталися татари до себе втомлені набіgom і злі через те, що мали бідний ясир-здобич. Спинилися вони на відпочинок у лісі.

Але не стали запорожці вбивати сонних ворогів-татар.

- Вставай, татарин проклятий, на бій, на герць! - гукнули вони, коли вступили в долину.

Тяжким було пробудження ворогів. Як орли, налетіли на них у темряві запорожці разом з чумаками. Рубали, не жалючи.

Жодний із гвалтівників не вирвався живим, всі вороги лягли в землю нашу, що її так жорстоко грабували. І вже їхні нащадки охрестили це місце "Карачуном, чорною смертю". Тому що смерть до них прийшла темної ночі й була жорстокою.

Попрощалися запорожці з чумаками та й пішли на кордони стерегти землі наші від ворогів. А чумаки повернулися до своєї чумацької праці, їздять тепер цим шляхом без страху, возять сіль та рибу.

Пройшли роки. Час стер і чумацький шлях, і ліс, у якому

Карачуни - чорна смерть

відбулася жорстока битва. Лише назва лишилася - Карачуни. Як і пам'ять про далекі й нелегкі для нашого народу часи. Нелегкі, але героїчні.

"ВОВЧЕ ГОРЛО" -
криворізька легенда,
один із варіантів якої
записав у 1960-і роки
місцевий етнограф-
любитель Володимир
Гоголь-Царенко.

Вовче горло

71

Було це давним-давно. За кілька століть до того, як річку Саксагань загнали в трубу й пустили під містом від рудника Артема до Чорногорки.

Проходила раніше річка через усе Криворіжжя, швидка, з чистою, джерельною водою, й повноводною впадала в Інгулець.

Про Інгулець і казати нічого. Це була могутня ріка, воду з якої пили сотні сіл степового краю. А на місці, де зливалися води Саксагані та Інгульця, справіку шумували могутні водоверті-вири. Дуже глибоке це місце було. Обходили його люди й звірі, тому що, потрапивши в обійми цих вод, вибратися з них вже було неможливо.

Недобра слава йшла про ці місця.

Неподалік якось відбулася жорстока січ. Це запорожці перейняли шлях татарам, які сунули на православний світ з-за Перекопу.

Багато ворогів тоді прийшло на берег Саксагані. Але ненависть козаків до татар була такою сильною, що сили їхні подесятерилися.

Не встояв ворог, став відступати.

Настала ніч, і татари не зрозуміли, що шлях відступу їм перетинають одразу дві річки. Вони сплигували з коней і кидалися в очерет та кущі на березі, ховаючись від запорожців. Але ті їх наздоганяли. І тоді татари стали стрибати в воду, маючи надію перебратися на протилежний берег і врятуватися.

Зашуміла вода від тисяч ворожих тіл у водовертях-вирах, завертіла татар, втягуючи їх у глиб. Жодний із ворогів не вибрався тоді на рятівний берег. Здавалося, ніби справжній

Вовче горло

велетенський вовк нищив татарів і ті один за одним зникали в його страшній пащі. Навіть досвідчені козаки, спостерігаючи небачене видовище, злякано хрестилися.

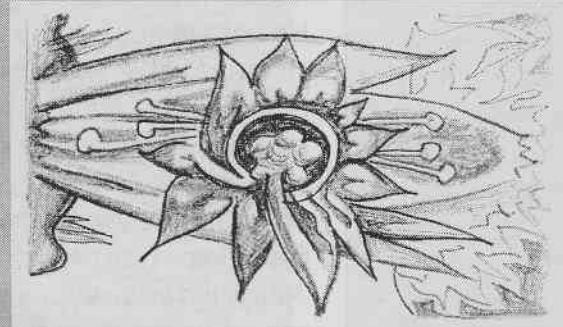
- Не річка, а справжнє вовче горло. Скільки в нього не кидай, все мало.

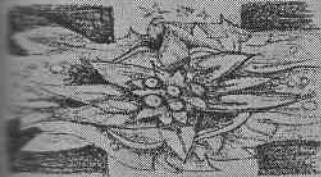
А пізніше, згадуючи про пам'ятну січ біля Саксагані та Інгульця, запорожці між собою казали:

- Було це біля Вовчого горла.

Довго ще зберігалась у народі ця назва. Але не ті вже стали річки. Обмілів Інгулець, спокійним став. Заховали під землю Саксагань.

Але на тому місці, де зустріли смерть свою загарбники татари, так і залишилася заводь, а над нею - міст. Міст над Вовчим горлом.

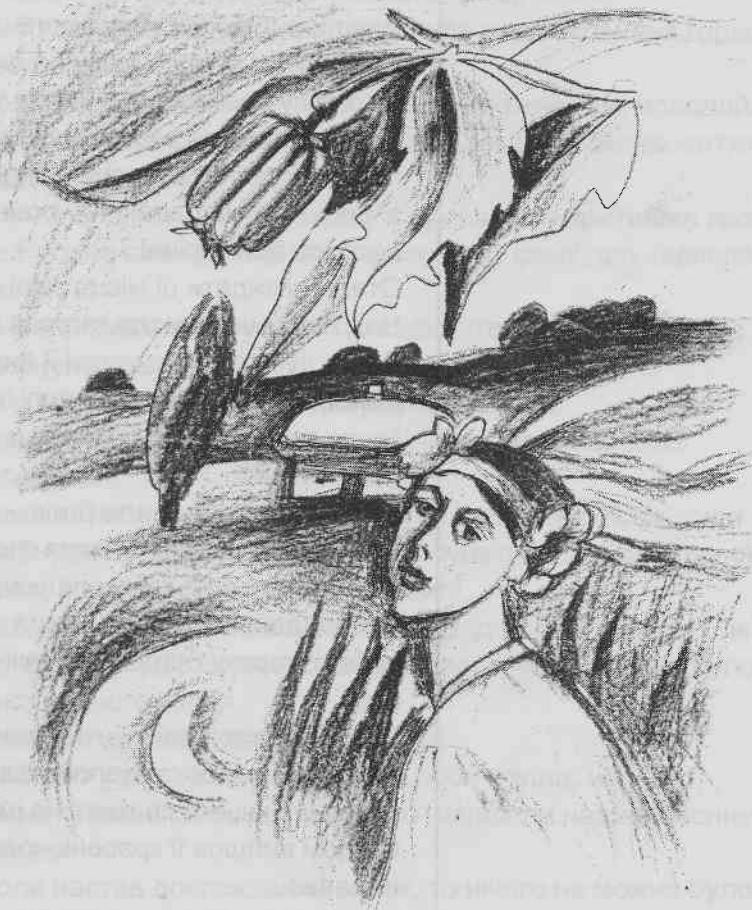

Легенда про Рудану

"ЛЕГЕНДА ПРО РУДАНУ" - авторська криворізька легенда, над створенням якої в 1960-і роки працювали журналісти міської газети "Червоний гірник" та багатотиражки "Новатор". Тоді ж уперше вона й була опублікована. Від того часу образ підземної володарки рудних скарбів вкорінівався в свідомості криворіжців. Він же прийшовся до душі й багатьох літераторів.

Більшість криворізьких краєзнавців вважає, що всі легенди та перекази, в яких згадується Рудана, пізнішого походження.

У сиву давнину завітало в наші краї велике й могутнє плем'я. Сподобались людям зелені луки, багаті рибою річки, безкрайні степи.

Добре зажило плем'я. Забулися тривалі голодні мандрування. Люди сіяли хліб і дякували за нього богам.

Легенда про Рудану

Так пройшли роки. Нішо не віщувало біди. Річки, як і раніше, кишили рибою, в степу вистачало трави, якою годували худобу. Та прогнівилося за щось на людей Сонце. Засушливою були того року весна й літо. Згорів урожай, пожовкли трави. Єдина надія лишалася в племені - мисливство та риболовля. Так і прожили до нової весни. А тоді знову вкинули з надією в землю зерно. Але під палаючим сонцем зів'яли сходи, а трави посохли при корінні.

Стали покидати ці місця звірі, а риба залягла на дні. Над людьми зависла загроза голодної смерті. Довго думали найстаріші й вирішили покинути назавжди ці місця, шукати щасливої долі інде. І коли плем'я вже зібралося в дорогу, наперед вийшов найстаріший.

- Люди, ми прогнівили богів, - сказав він. - І за це вони послали нам кару. А щоб наші поля знову почали родити, щоб вистачало всім вологи й не таким палючим стало сонце, найщасливіша й найвродливіша молода пара з нашого племені повинна віддати себе в жертву богам. Так кажу я, так сказали мені сьогодні боги.

Коли найстаріший скінчив говорити, з натовпу вийшла молода струнка й кароока степовичка. Всі одразу відзначали в ній першу красуню їхнього племені на ім'я Рудана.

Слідом вийшов її красень чоловік. Побралися вони лише недавно.

Вони попрямували до скелі, місця, куди плем'я завжди приносило дарунки своїм богам.

Хтось із племені ще намагався їх зупинити. Люди гукали:

- Зупинись, Рудано!

- Ви ще зовсім молоді, вам жити й жити на цьому світі.

- Зупиніться, ми ще знайдемо нові й кращі землі...
 Але Рудана нікого не чула. Вона йшла далі, сповнена гордості, переконана в правоті свого рішення.

- Юначе! - гукали люди. - Спинись! Ти ж такий ще молодий. Наше плем'я ще ніколи не приносило в жертву богам життя людей. Зупинись!

На мить в серце юнака закрався сумнів і він притишив крок. Але Рудана вже піднімалася на вершину скелі, що нависла над річкою.

Ось вона змахнула рукою: "Прощавайте, люди!.." Й тут же стрибнула у хвилі.

Тієї ж миті порив бурі сколихнув усе навколо.

Непорушно застигли люди, вражені подвигом кароокої степовички.

Юнак кинувся до вершини. Він хотів побачити місце, куди стрибнула Рудана, але перед його очима була лише темна прірва, в якій бушували страшні хвилі.

І тоді, не роздумуючи, він стрибнув слідом за Руданою. Тієї ж миті ще сильніша буря охопила скелю, річку й все, що було навколо цього місця.

Не вщухала стихія два дні й дві ночі.

В небі раз у раз гуляли блискавки, ніби хотіли, нарешті, розігнати темні сили, що так довго нависали над нещасним плем'ям.

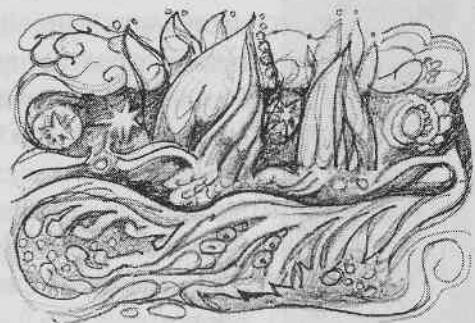
А коли настав довгожданий ранок, то нічого не можна було впізнати.

Навкруги зеленіли трави, ожили сходи на полях, навіть жайворонок, якого тут давно вже ніхто не чув, вигравав у просторі неба свою пісню.

А кров Рудани потрапила в надра землі.

Легенда про Рудану

Вона перетворилася на руду, й далі зберігаючи червонуватий відтінок. Глибоко захована та руда під землею. Помітно близче до поверхні, над червоною рудою, лежать сині бідніші руди. Старі люди стверджують, що це юнакове тіло прикрило собою мужню красуню Рудану.

Сльози Рудани

"СЛЬОЗИ РУДАНИ" - легенда з помітними елементами літературного опрацювання: образами, іменами герой, використаними художніми засобами. Це засвідчує її пізнє походження. Записана краєзнавцем Олександром Мельником у 1980-і роки геолога з Північного гірничо-збагачувального комбінату Володимира Миколайовича Куделіна.

У ковиловому степу в давні часи жили брат і сестра - Інгулець і Саксагань, діти доброго бога Симаргла, якого ненавидів жорстокий бог Велес.

У невеличкій хижі Саксагань підтримувала вогнище, а Інгулець ходив на полювання, добував для себе й сестри м'ясо та шкіру. Й усе в них було гаразд.

Сльози Рудани

Але якось на полюванні, далеко від рідної хижі зустрів Інгулець дівчину небаченої краси й закохався в неї. Звали її Руданою, й була вона дочкою жорстокого бога підземного царства Велеса. Побачивши вперше Інгульця, Рудана в нього також закохалася. Та боячись батька, який не дозволяв їй виходити з печери, вона тут же втекла в підземне царство Велеса.

Невідомо, скільки того вечора чекала Саксагань свого брата. Прийшов він пізно - втомлений і мовчазний. Не захотів ані їсти, ані пити.

Довго юнак мовчав, а потім про все чесно розповів своїй сестрі Саксагані.

Зажурилась тоді разом з братом Саксагань. У її серці поселилася тривога, адже вона вже немало чула про жорстокого бога Велеса, ворога їхнього батька. Нікому не прощав Велес втручення в його життя, ніхто ще не виходив живим з його підземного царства. Вона знала: що не зробив би юнак Інгулець, але Велес ніколи не віддасть за нього заміж свою дочку Рудану.

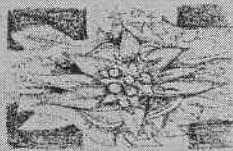
І тоді юнак вирішив будь-що украсти у Велеса його красуню дочку.

Пройшло кілька днів. Інгулець наготовував багато м'яса, запасся сухою травою для факелів і пішов у страшну Велесову печеру. Кілька днів він блукав підземними лабіринтами. Трави на факели вистачило в нього лише на один день. Усі інші дні юнак блукав у темряві.

Та серце вже підказало Рудані, що її коханий знаходиться зовсім поруч. Стала вона його в лабіrintах шукати. Й невдовзі знайшла.

Тепер вони йшли підземеллям удвох, доляючи шлях від однієї печери до іншої.

Розуміла й Рудана, що батько їй ніколи не дозволить бути з коханим Інгульцем. Дорогою вона розповідала Інгульцеві про

те, як уперше його побачила, як довго слідкувала за ним. Раділа з того, як уміло він полює. Говорила дівчина й про те, як ночами вона часто ходила довкола їхньої з сестрою хижі. Вже тоді вирішила Рудана неодмінно втекти разом з Інгульцем. І ось тепер така нагода настала.

Вивела дівчина з батьківської стайні золотогривих коней з вогненними очима, й полетіли вони швидше вітру якомога далі від страшного підземного царства. Але не забули взяти з собою й Саксагань, сестру Інгульця.

Дізнавшись про втечу дочки, розгнівався Велес і послав слідом за втікачами Злі Чорні Сили.

Підземними лабіринтами вони кинулися на стукіт копит золотогривих коней слідом за Руданою. Але та вчасно не здогадалася, що Злі Чорні Сили чують стукіт копит. Якби вони одразу пересіли на звичайних коней, то Злі Чорні Сили ніколи не знайшли б їх. Але стукіт копит золотогривих коней було чути в підземному царстві Велеса дуже добре. Втекти вони так і не змогли.

Відшукавши втікачів, Злі Чорні Сили стали чекати ночі: вони дуже боялися яскравого сонячного світла.

Як тільки стемніло, Інгулець відпустив золотогривих коней пастися, а Рудана з Саксаганню готували вечерю. Й тоді на втікачів несподівано напали Злі Чорні Сили. Вони схопили всіх трьох і віднесли до Велеса в підземне царство.

Зрадів бог Велес і наказав заховати Рудану в найдальший куточок свого царства, де вона досі ще не була. А Інгульця й Саксагань наказав прикувати до підземної скелі й зробити їм невеликі надрізи на тілі: щоб вмирали вони довше й важче. Ті дві криваві цівочки поступово перетворилися на ручай, а ручай, вирвавшись з підземелля, стали двома річками - Інгульцем та Саксаганню. Кров брата й сестри перетворилася на руду, що її через тисячі років знаходили люди в скелях на

Сльози Рудани

берегах обох степових річок.

А красуня Рудана, перетворюючись кожної ночі на русалку, щоразу виривається з батькової темниці й купається в Інгульці. Вона безперервно плаче, і її сльози роблять ріку ще більш повноводною.

Кров Рудани

81

"КРОВ РУДАНИ" -
ще одна авторська
легенда, частково
споріднена
з "Легендою про
Рудану". Вперше
опублікована
в міській газеті
"Червоний гірник"
25 жовтня 1970 року.

Було це дуже й дуже давно. Вже ніхто й не скаже, правда це чи брехня, а швидше всього - легенда чи, може, вигадка вітрів. У долині двох річок, що ховалися в густому лісі, жили дужі й сміливі люди. Чоловіки ходили на полювання, а жінки підтримували вогонь у багаттях.

Й жила в тому племені стара й мудра жінка. Навіть сивобороді чоловіки-старці завжди слухали її.

Мала вона дочку - Рудану. Красуню з красунь. Гнучкий стан, блакитні очі, мов весняне небо, а над ними - чорні брови дугою вигнулися. Товста коса до пояса спадає.

У дівчини було добре й щире серце, мала вона лагідну вдачу, була ласкавою й привітною, за що її в племені всі любили - й малі, й стари. Для кожного ласкаве, привітне слово знаходила.

Кров Рудани

А Рудана кохала найкрасивішого й найсильнішого, найхоробрішого з усього племені юнака-воїна. І коли зорі заводили свій хоровод навколо місяця, виходила юнка до свого милого. Про що говорили вони, сидячи на кручі над річкою, знали тільки буйні вітри.

Щасливо й безпечно жилося племені серед степів. Всього йому вистачало, всього було вдосталь. Але несподівано прийшла біда.

Трапилося це влітку. Почалася велика посуха. Пересихали річки та ручай, жовкла й схилялась до землі трава, назавжди подалися з цих місць звірі й птахи.

Все довше й довше чоловіки не поверталися з полювання. Й приносили вони з собою все менше й менше здобичі. Все важче ставало жити людям. А якось повернулися мисливці й взагалі з порожніми руками.

Мовчки сиділи люди довкола багаття, що затухало. Матері у відчаї пригортали своїх голодних дітей. І важка туга огорнула плем'я.

Ніхто й не помітив, як тінню промайнув до Руданиної хижі красень мисливець. Зайшов і поклав до ніг дівчини-красуні важку тушу впольованої ним дикої кози.

- Що це? - здивовано звела очі Рудана.

- Візьми й заховай, - тихо, щоб ніхто не почув, мовив юнак, - нам з тобою вистачить її надовго, адже хто знає, коли тепер з'явиться знову дичина в цих місцях.

Гнівом спалахнули очі Рудани.

- Як ти смієш? Хіба ти не бачиш, що голодує все плем'я? Неви ти не чуєш, як гірко плачуть голодні діти і їхні матері? Віднеси свою здобич людям.

- Що нам до людей? Зараз кожен повинен дбати про себе, - відповідав юнак. - Нам треба вижити, а не померти з голоду.

з тобою ще молоді. І, - поглянув він на Рудану, - кохаємо одне одного. Візьми це заради нашого кохання.

- Так ось ти який! - в голосі Рудани звучали біль та образа. - Ні, я цього ніколи не зроблю. Якщо ж ти справді кохаєш мене, якщо ти хотів би назавжди лишитися зі мною, то віднеси здобич людям.

Мовчки взяв юнак на плечі підстрелену ним козу й пішов з хижі. Радіними вигуками зустріли його люди. Веселіше заіскрилося полум'я вогнища. І в його голосне потріскування впліталися слова вдячності й похвали на честь мисливця.

А юнак стояв на весь зріст з піднятою головою, всією постаттю намагаючись підкреслити: "Дивіться, який я. Що ви без мене робили б зараз?"

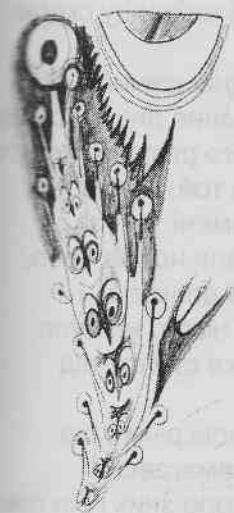
Але люди не помітили цього зухвальства, як не помітили і тяжких чорних хмар, що низько опустилися над їхньою долиною. Опам'яталися лише тоді, коли бліді обличчя освітила яскрава блискавка, а небо, що тієї миті розкололося навпіл, виплеснуло на голови людей небачену зливу.

Згасло полум'я в багатті, потоки води змивали житла, й з несамовитим тріском валилися вікові дерева. Все довкола огорнув морок. Здавалося, цьому не буде кінця й краю. Тривало так день і ніч, ніч і день.

І тоді люди пішли до наймудрішої жінки в їхньому племені. Що вона скаже, за що така кара випала на їхню долю. Мовчки й довго дивилася сива стара жінка на чорні хварі.

- В цю долину, - нарешті мовила вона, - нас поселили предки, щоб ми годували самі себе власною працею. Але ми забули їхній заповіт і жили тільки тим, що дарувала нам природа. Тепер небо розгнівалося на людей. Але ще можна його умилостивити. Лише треба, щоб хтось із молодих і дужих віддав розгніваному небу силу, красу й свою любов до людей.

Замислилися люди.

Кров Рудани

А потім усі погляди спинилися на юнакові - найкрасивішому й найхоробрішому в племені. В людських очах світилися надія, благання й вимога.

Тільки що це? Опустивши очі, юнак сковався за спинами інших злякався.

А вгорі все дужче, все вимогливіше рокочуть громи.

І тоді соромно стало красуні Рудані за свого коханого, за його зраду людям. Вона гордо вийшла наперед:

- Я віддам своє життя за вас, люди!

Миттю затих страшний вітер і почав слабнути дощ.

А може, так лише здалося людям, в очах яких знову спалахнула надія.

І тоді слова дочки почула її мати, сива й наймудріша жінка племені. Вона підійшла до Рудани й довго-довго дивилася її в очі, ніби намагалася назавжди запам'ятати свою дочку. Потім поцілувала її, прощаючись навіки.

Взяли дівчата Рудану за руки, одягнули в найкращий одяг, заквітчали коси лісовими квітами й повели на найвищу скелю над річкою.

У відблисках громовиці побачили люди красуню дівчину, яка гордо стояла на самому краечку скелі й востаннє дивилася на дорогі її серцю місця. Тільки в один бік жодного разу не глянула Рудана - туди, де віддалік лякливо причаївся той, кого вона колись кохала. Він більше не існував для племені.

Раптом від краю й до краю блискавка розрізала чорне небо, вдарив небаченої сили грім. А коли знову все довкола освітилося спалахом громовиці, на скелі вже нікого не було. Мовчки розходилися люди. І тільки стара жінка стояла під скелею, підставляючи обличчя зливі.

А на тому місці, де зливалися в одну дві степові річки, ще довго темніла кремезна постать юнака, що намагався побачити в безодні ту, яку колись кохав. А скоро зник і він сам.

Довго ще лютувала тієї ночі гроза.

Ранок наступного дня був тихим і ясним. Тягнулися до сонця напоєні вологовою дерева й трави. На лісовій галевині гралися зайці, а на деревах весело щебетали птахи. І ніщо не нагадувало про недавню трагедію.

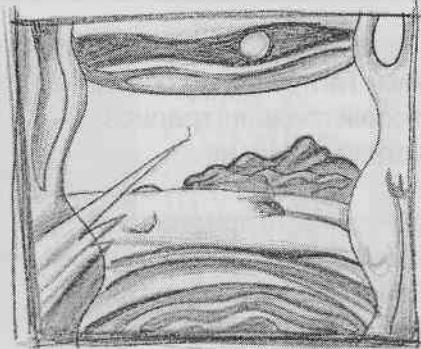
І скільки не шукали люди слідів доброї Рудани та зрадливого юнака, так і не змогли знайти.

Лише дві річки - червона, ніби кров, Саксагань та каламутний, аж брудний, Інгулець - зберігали таємницю відважної й благородної красуні Рудани та її легкодухого коханого.

А ще з'явилися всюди з-під поламаних бурею дерев скелі, у яких кров Рудани обернулася нашим великим багатством - залізною рудою.

Kron Phoenix

Легенда про Саксагань

87

"ЛЕГЕНДА
ПРО САКСАГАНЬ" -
криворізька легенда,
відома з кінця
1960-х років. Упадає в
очі штучність
і надуманість сюжету,
починаючи від імен і
одного з персонажів,
зовсім не властивого
жителям нашого краю,
й кінчаючи згадкою
про маєток Потоцьких,
якого в наших місцях,
як відомо,
николи не було.

Давно це було, багато води з того часу стекло.
На місці, де виріс Кривий Ріг, був голий степ, протікала
маленька річка.
А на березі стояв маєток пана Потоцького.
У старого та бундючного Потоцького була покоївка, Ганькою
звали її. Красуня, кажуть, була неземна. Що була співуча, що
була сміхотлива - такої іншої, об'єдь увесь світ, не знайдеш.
Вії - чорні, очі, мов небо, блакитні. Личко біле-біле, а зуби, як
перламутр. Не одного парубка звела з розуму. Ті так і звивалися
біля неї.
Не дивно, що Ганька впала в око самому графу. Женитись на
кріпачці Потоцький не міг, а до того ж був одружений, мав
багато коханок. А коханкою цього старого осоружного пана
Ганька не хотіла бути.
До того ж давно від усього серця вже кохала простого
панського конюха, молодого й сміливого Саксу.
І вирішили вони побратися.
Ось одного разу Ганька з Саксою прийшли до Потоцького,
ввали навколішки перед ним і попрохали дозволу на шлюб.
Почув про це пан, ногами затупав:
- Не віддам красуню за конюха! Моєю буде Ганька!
Як не вмовляла його дівчина-покоївка, що кохає Саксу, як не
просила дозволу на шлюб, нічого не вийшло.
Довго думали-гадали молоді, що їм робити, та й придумали:
- Втечимо од пана. Підемо світ за очі. І будемо разом навіки.

Настав умовлений час. І коли ніч шатром землю вкрила,
подалися Сакса і Ганька з маєтку.
Дізнавшись про втечу, Потоцький звелів своїм гайдукам за
всяку ціну наздогнати втікачів і привести їх до нього.
Наздогнали їх гайдуки, привели до маєтку пана Потоцького.
Кінчилося це нещасне кохання Сакси з Ганькою тим, що Саксу

розп'яли гайдуки Потоцького на панському дворі й катували палицями, доки не перебили його надвое.

А бідну Ганьку вкинули в лантух, наповнений камінням, зав'язали й кинули в річку.

Інші кажуть, що в лантух з камінням вкинули й Саксу і також в річку кинули.

З того часу річка почала називатися іменами закоханих - Сакс і Ганьки.

І пісню в народі склали:

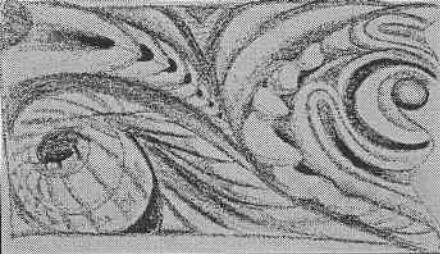
Ой, не йди в Саксагань
Водиці попити,
Бо лежать там
Ганька і Сакса забиті.

Легенда про козачку Оксану

"ЛЕГЕНДА ПРО
КОЗАЧКУ ОКСАНУ" -
під такою назвою
легенда публікується
вперше. Простота
сюжету, легкість
викладу свідчать,
що твір належить
до давніх криворізьких
легенд. Вперше подана
до друку Олександром
Мельником
у 1990-х роках.

Було це в далеку сиву давнину. Молодий козак покохав козачку. Звали її Оксаною.
Ось він якось пішов у похід проти татарів.
А повернувшись із походу, своєї коханої вже не застав вдома.
Бо поки він їздив обороняти свою землю, побували в цих місцях татари й захопили Оксану в полон.
Тут же козак кинувся наздоганяти ворогів, які ще не встигли далеко від'їхати.
Татари ж, нічого не підозрюючи, в цей нічний час безтурботно спали.
Козак, наче вихор, налетів на татарський табір, визволив Оксану й помчав з нею через степи додому.
Але татари кинулися за втікачами навздогін.
І в тому місці, де зливаються в одну дві степові річки, вони таки наздогнали закоханих козака та Оксану.
Не зміг козак оборонити свою кохану Оксану - його вцілила татарська стріла. А дівчину вороги захопили й порубали шаблями. Оксанина кров тоді потрапила у воду.
І тепер щовесни при злитті степових річок вода в цьому місці розливається широкою повінню, заливаючи все навколо.
Підмиваючи кварцитні береги, стає вона червоною.
Люди кажуть, що то Оксанина кров.
А від імені дівчини й пішла назва річки, Саксагань. Та й татарською "ган" означає кров.

Легенда про Спиридона Каачуна

"ЛЕГЕНДА

ПРО СПИРИДОНА
КАРАЧУНА" -

криворізька
маловідома легенда,
записана

в 1980-і роки під час
фольклорної практики

студентами
Криворізького
педінституту.

Вперше подана
до друку професором
Василем Скрипкою.

Жив колись дуже красивий юнак, якого звали Спиридоном. Дівчата в ньому душі не чули, так кохали. Але він не поспішав обирати собі в дружини жодну з них.

А жило тоді на світі багато відъм. І ось одна з дівчат, що кохали юнака, також виявилася відъмою. Вона розгнівалася й вирішила зі злості вдавити Спиридона.

Але юнака вчасно попередили про біду й він був тепер уважним. Була якраз середина літа. Спиридон не спав і бачив, як підступна дівчина-відъма перед ночі перетворилася на кішку. Коли ж вона кинулася на нього, Спиридон ухопив її й з усієї сили вдарив нею об землю. Відъма й померла.

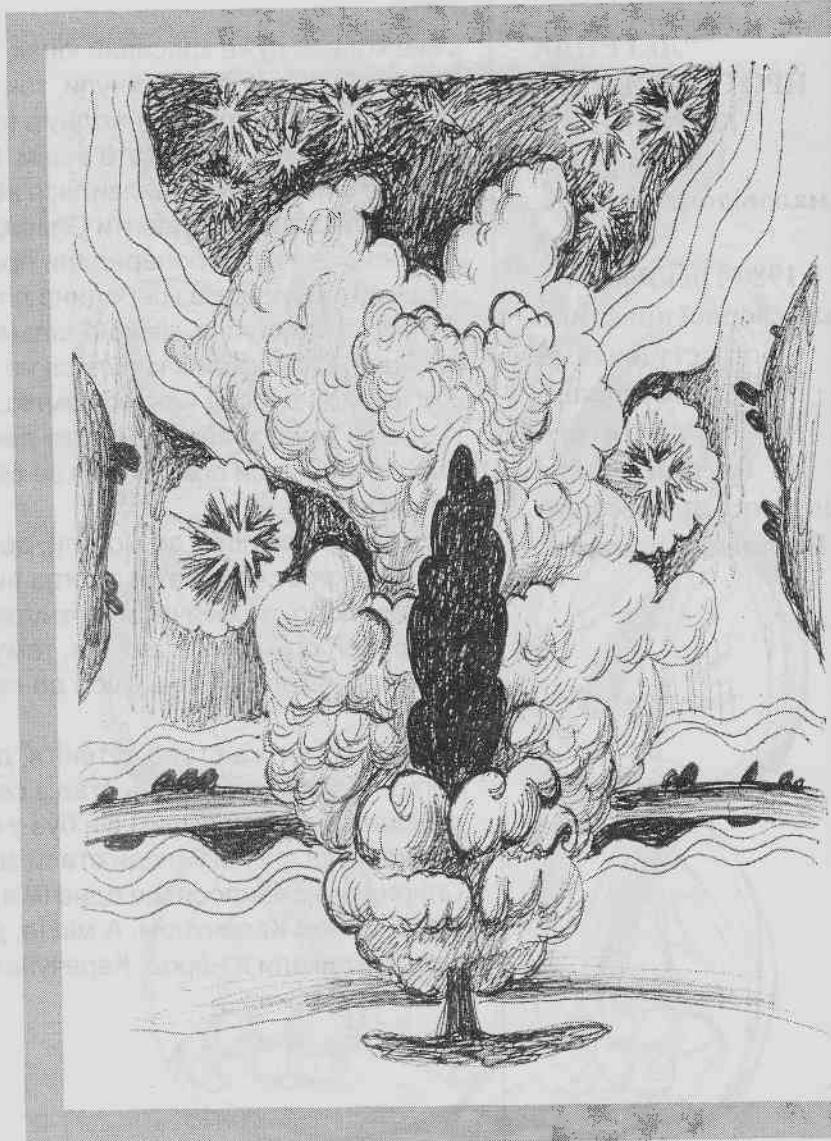
А вранці люди знайшли мертву дівчину й поховали її. Інші відъми вирішили помститися за свою скривджену подругу й убити юнака.

Тоді Спиридон побіг до могили, де щойно поховали відъму, й заліз на хрест, щоб та не змогла вилізти з могили.

Відъми-подруги, боячись торкнутися хреста, підпалили його. Спиридон ось-ось міг згоріти, тому почав просити Бога: "Господи, вкороти день, щоб до вечора хрест не встиг згоріти..."

Й справді, тут же стало сутеніти, день поменшав, а вогонь погас. Від того часу день став з середини літа завжди меншати й найкоротшим він був у середині грудня.

Найкоротші дні року люди стали звати Каачуном. В юнака Спиридона з'явилось ще одне ім'я, тепер його називали Спиридоном Каачуном. А місце, де він у древні часи жив, відтоді кликали в народі Каачунами.

Легенда про Бабу-могилу

93

"ЛЕГЕНДА ПРО
БАБУ-МОГИЛУ" -
криворізька
маловідома легенда,
записана в 1980-і роки
під час фольклорної
практики студентами
Криворізького
педінституту.
Вперше подана
до друку викладачем
цього навчального
закладу
Василем Скрипкою.

Є в Тернівському районі Кривого Рогу Баба-могила. Чому вона так називається, розповідають люди по-різному.

Кажуть, що в давнину на могилі знаходився козацький сторожовий пост. Як тільки його охоронці помічали віддалік у степу хмари густої куряви (це її здіймали коні ворогів-нападників), вони одразу ж подавали сигнал наступному сторожовому посту, що за течією Саксагані розташувався в бік Січі. Для цього охоронці запалювали на високій вежі смоляні бочки.

Так ланцюжком звістка про наближення чужинців швидко добігала Запорозької Січі. Й уже звідти навстріч нападникам виступало могутнє військо.

А бували випадки, коли охоронці поста й самі вступали в бій з татарами.

Так було, коли на чолі загону стояв козак на прізвисько Баба. Якраз напередодні пройшов у степу дощ, і охоронці не одразу помітили загін підступних татарів, що рухалися з боку Кизикермена. А коли їх побачили, то одразу кинулися запалювати бочку зі смолою, що була на горі. Але розвести вогнище після дощу їм ніяк не вдавалося.

А татари підступають усе ближче й ближче. Й тоді козак Баба з кількома своїми товаришами-побратимами кинувся навпереди ворогам. Короткий бій затримав татарів, а в цей час смола з усією силою запалала на могилі. Вогонь помітили й на сусідніх постах: повідомлення на Січ надійшло вчасно. Але загинули в тому нерівному бою козак Баба та його побратими. Від того часу й стали степовий курган поблизу Кривого Рогу називати Бабою-могилою.

М-УДА ОДН ВІНЦЕ

жко уникнути злаків-шаблонів
— французької

більшість композицій
у стилістиці національної

— польської чи італійської
фресок вже погано

— відмінно виконані відповідно
до польської та італійської

— сподіває відмінної
закомарів, які виконані

— відмінно виконані відповідно

— польської фрескової розписі
— відмінно виконані відповідно

Легенда про Сову

95

"ЛЕГЕНДА ПРО СОВУ"

- криворізька

маловідома легенда,
записана в 1980-і роки

під час фольклорної
практики студентами

Криворізького
педінституту.

Вперше подана
до друку викладачем
цього навчального
закладу

Василем Скрипкою.

Розповідають старі люди, що в Тернах, в урочищі біля Саксагані (пізніше в цьому місці посадили парк), жили лише чародії. Одного разу найстарший чародій, у якого було ім'я Бейкуш (Сова), видав дочку за місцевого козака, який також був чародієм. І от стали свати сперечатися, хто з них управніший.

Кожної весни влаштовували чародії в урочищі ігрища: танцювали до втоми, спритно стрибали через вогнища, веселощами й дотепами полонили серця місцевого козацтва. Й Саксагань тоді була наповнена чортами. Але всі чорти боялися Бейкуша. А в козаків, коли вони зустрічали чортів, волосся на голові ставало ніби дротяним й мова віднімалася: так вони страхалися.

У Бейкуша було незвичайне обличчя й увесь зовнішній вигляд: червоний довгий ніс, що висів нижче бороди, довгі, ніби гілля, руки. Він не ходив, а літав. А розмовляв кількома мовами: українською, турецькою й мовою чародійською.

От прийшов якось Бейкуш до свата горілки випити. Відчиняєйому козак двері своєї хати, а чародій, ніби огниста куля, влетів і все в ній спалив.

Прийшов наступного дня козак в урочище біля Саксагані й у свою чергу просить Бейкуша пригостити його оковитою. Тільки той виставив кварту, як козак її тут же чортам передав і знову звертається до Бейкуша. Той і другу дістає. Й знову козак кидає її в Саксагань: а чорти з радості аж хвостами вертяться. Довго так тривало чи коротко, але горілка в Бейкуша скінчилася. Взяв тоді козак чародія за носа та й кинув на поталу чортам.

З того часу в зачарованому урочищі стало тихо. А скоро на цьому місці люди влаштували пристань. Назвали її так само, Бейкуш, що по-українськи значить Сова. А чорти, коли випили всю горілку, що отримали від козака, подалися звідси під три чорти.

Легенда про дівчину із срібним голосом

"ЛЕГЕНДА ПРО ДІВЧИНУ ІЗ СРІБНИМ ГОЛОСОМ" - так звана інгулецька легенда, варіанти якої зафіксовані кількома етнографами в різні роки. Запропонований текст записано студентами Дніпропетровського університету й подано до друку письменником Віталієм Старченком. Публікується вперше.

Там, де променистою слъзою окропила Галя води Інгульця, неодмінно щастить рибалкам, бо збирається риба під Галинину скелю послухати вічну й загадкову для мешканців річкового царства пісню закоханої дівчини... Давно забув світ ім'я спритного чорнявого мисливця-рибалки та воїна, якого очікувала дівчина з війнонъки, але й досі надвечір у вітряну погоду срібним голосом Галі співає скеля над Інгульцем:

Мисливцю мій любий, вернися до мене, бо душу
Я виплачу співом на скелі оцій непорушній.
При заході сонця співати над річкою мушу
Тужливі пісні, обручені, та не замужні.
Я виплачу співом себе і стану слъзою,
Скотюся зі скелі у воду святу Інгульця,
Але не повірю, що смерть невблаганно косою
Навік розлучила закохані наші серця.
Я піснею стану, з блукань ти почуєш мене,
Я голосом стану, ти прийдеш на скелі, сюди.
І сплінуть віки, кохання ж мое не мине,
Бо скеля воно! - над сяйвом святої води.

На Запорожжі, Надпоріжжі, Криворіжжі не було дівки, ліпшої за Галю - мов з ікони списана, а вже голос мала такий, що завмиралі заслухані її співом солов'ї; й вовки ставали ручними, як мисливські пси. Та що там вовки - вчаровувалися степи, гаї, яри та байраки.

Та коли чоловіки і парубки довго не поверталися з полювання молодички та дівчата прохали її голосно співати - відлягав остракі від жіночих сердець, відлуння співу бадьорило розум та м'язи мисливців, і було те відлуння подібне до провідної зірки - на Галинин голос виходили заблукалі в лісових нетрях і впевнено прямували додому. Її ж коханому спів подвоював

снагу й спритність - жоден вепр чи тур не годен був позмагатися зі сміливцем.

Готувала Галя весільну сорочку своєму лицареві - вишивала червоною заполоччю, та інколи, аж зовсім начебто свавільно, прослизала й настирлива чорна нитка, - до Покрови мали весілля справити...

Та судилося коханому інше - на Спаса на ріднокрай татарва посунула. Як один, вирушили назустріч зайдам козаки-крянини, й у перших лавах - Галюсин коханий.

За добу походу зіткнулися в герці дві сили - чиста сила інгулецька й нечиста - бусурманська. Три дні та три ночі не вщухала жорстока битва, й годі було бодай одному бусурманові вислизнути з тієї січі - полягло все зілля татарське, шаблями козацькими вряд скошене. Та коли полкові литаври сповістили перемогу, багатьох побратимів недорахувалися козаки...

Лежав під крислатим нелинем у оточенні дюжини порубаних зайд і Галинин наречений - почутила мачуха-смерть у дівки хороброго парубка та й обвінчала із сирою землею...

Але не йняла віри в смерть нареченого дівчина, не йняла й продовжувала кохати лише його, хоча й не бідна красенями Інгулеччина - та ба, навіть найловкіші козарлюги не наважувалися звідати її ласк попри те, що охочих було багато. Довірилася Галя лише голосу своєму закличному й почуттю невмирущому, й зійшла на скелю над Інгульцем, і заспівала пісню віри, надії та любові, надихана чистим жаданням злиття зі своїм коханим і непохитно переконана в тому, що її коханий лише міцно заблукав у широких степах чи в гомінких байраках, а мо', перевтілився в невидимого вітра, що пестить її на скелі та, зачаклований кимось, не може явити свого обличчя...

Легенда про дівчину із срібним голосом

Та й сама вона воліла стати невидимою, перелитися сльозою річку, душою - в неперебутнє кохання, яке лише одне у всенікій Україні не під владне ні вогню, ні мечу, ані всесильном часові.

Легенда про образ Святого Миколая

99

"ЛЕГЕНДА ПРО ОБРАЗ СВЯТОГО МИКОЛАЯ" -

маловідома

криворізька легенда,
записана в 1980-і роки
студентами
Криворізького
педінституту.

Вперше повідомив про
нїї й подав для
публікації викладач
цього навчального
закладу
Василь Скрипка.

Жили собі в Кривому Розі один бідний чоловік, а другий багатий. От у бідного народився син. Пішов бідний до багатого чоловіка, щоб той позичив йому три карбованці на хрестини.

Багатий і каже: "Добре, я тобі позичу, а хто за тебе поручиться?"

Бідний каже: "А от Святий Миколай і поручиться..."

Пройшло не так багато часу, а бідний чоловік візьми та й помри. А борт багатому не встиг віддати.

Тоді багатий сів на воза й поїхав до хати, де жила сім'я бідного. Приїхав, узяв мертвого на воза й образ Святого Миколая прихопив з собою. Дорогою раз у раз багатий шмагав то покійника, то образ Святого Миколая.

Вдарить покійника й скаже: "Щоб не позичав".

А потім ударить образ Святого Миколая й знову скаже: "А щоб не поручався, сякий-такий".

Так і доїхали до базару. А там православні люди в нього й питаютимуть: "Що ти робиш?" Багатий і відповідає: "Що я роблю? Збитки відробляю. Оцей позичив у мене гроші й помер, а цей за нього поручився".

Тоді люди дали багатому три карбованці, а покійника й образ у нього забрали. Покійника поховали, а ікону віднесли до церкви, де та одразу ж засяяла Божим світлом. І якщо досі в Кривому Розі церква ще не мала імені, то від того часу й стала вона зватися іменем Святого Миколая, Миколаївським храмом. Згодом і вулицю, на якій вона стояла, почали люди називати Миколаївською. А що було з багатим, ніхто не знає.

Про онука баби Варвари

"ПРО ОНУКА БАБИ ВАРВАРИ" - маловідома легенда про село Варварівку (нині Кіровоградської області). Записана криворізьким журналістом Михайлом Шереметом. Публікується вперше.

Звідки з'явилася баба Варвара біля Терешкової балки, не пам'ятає вже ніхто. Може, спочатку поселився біля старовинного тракту її дід, батько чи й чоловік. Але назвали хутір, а слідом і велике село саме на її честь, Варварівкою.

Чумацький шлях, що проходив через село, кликали соляним гостинцем, бо ним з Криму на Полтаву возили сіль.

Було де у Варварівці спинитися мандрівникам. Чумаки напували коней і волів, клали їм сіно, а самі прямували в шинок до Манька. З полиць гостям самі напрошувалися вина й горілки. Бери, що тільки душа забажає. А в харчевні Шафороста можна було добре поїсти.

Славилася Варварівка й своїм ковалем Юликом. Він мав золоті руки, але й норовом був справний. Коли хто не так попросить чи затримається довше на порозі кузні, нізащо Юлик не виручить такого з біди.

Казали, що кував він коней самому Іванові Мазепі, коли той від Полтави йшов на Молдавію.

Багато хто з варварівців і сам ставав чумаком, їздив за сіллю. Кажуть, що й онук баби Варвари вирішив спробувати цього хліба. Але невдало. Вже коли повертається з Криму, то загубив мішок солі. Але скоро вгледів, що той видніє неподалік.

Не вернув козак коней, а попрямував до мішка сам. Приліг на шляху, викотив на спину шестипудовий мішок солі й поніс до воза. Та не розрахував сили: донести встиг, але щось у ньому обірвалося.

Занедужав, занеміг і скоро помер. Сумувала за внуком баба Варвара, але рук не підкладеш.

Веселі Боковеньки

101

"ВЕСЕЛИ БОКОВЕНЬКИ" - відома з 1930-х років легенда про походження назви урочища неподалік Кривого Рогу, де в кінці XIX століття місцевий поміщик-дворянин Микола Львович Давидов побудував унікальний дендропарк з такою ж назвою.

Записав переказ учитель із села Бокової М.П.Сердюк. Публікується з книжки Григорія Гусейнова "Господні зерна". Книга перша (Кривий Ріг, 2000).

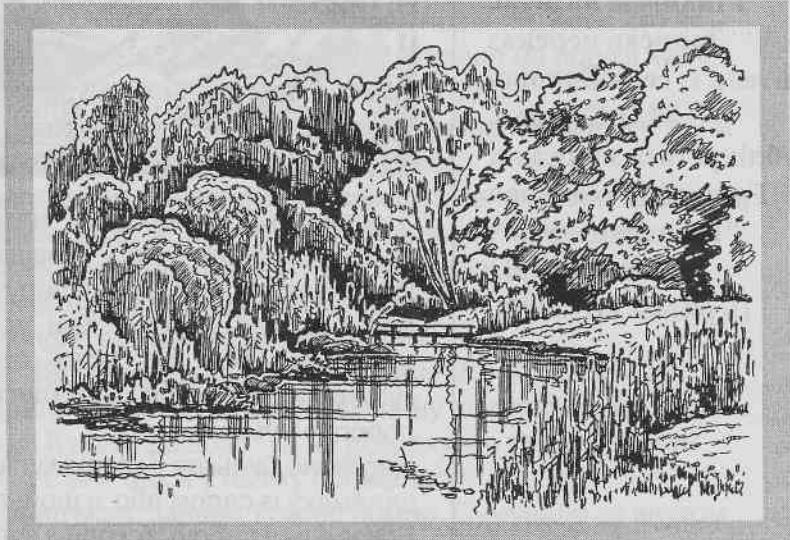
"Веселими Боковеньками" називається дендропарк неподалік Кривого Рогу. А звідки в нього така назва? Розповідають, що колись поруч із цією місциною, що біля Долинської й Братолюбівки, пролягав утоптаний чумацький шлях. На березі степової річки Боковеньки зупинялися на нічліг (влягалися на бік) натомлені важкою дорогою чумаки.

Неспішно булькав у казані куліш. Варили подорожані саламаху із салом або зі щойно зловленою в кришталевій Боковеньці рибою. А коли з кулішем було покінчено й усі ховали до наступного вечірнього пригощання дерев'яні ложки (де йому бути, - наступному спину? На Інгульці? На Дніпрі?), заходилися чумаки згадувати.

Веселі Боковеньки

Споминали неспішно, присьорбуючи з великих мідних кружок запашний чай з диким медом. Заварювали настій, за правило, не стільки з гілочок вишні, як з підсмаженої шкуринки хліба. Під безкрайм, укритим яскравими зорями, небом співали чумаки-непосидьки сумних безкінечних пісень чи, навпаки, - веселих, аж п'яти до танцю свербіли, доки багаття врешті не згасало. Розповідали й бувальщини та небилиці, тішили душу перед завтрашнім переходом.

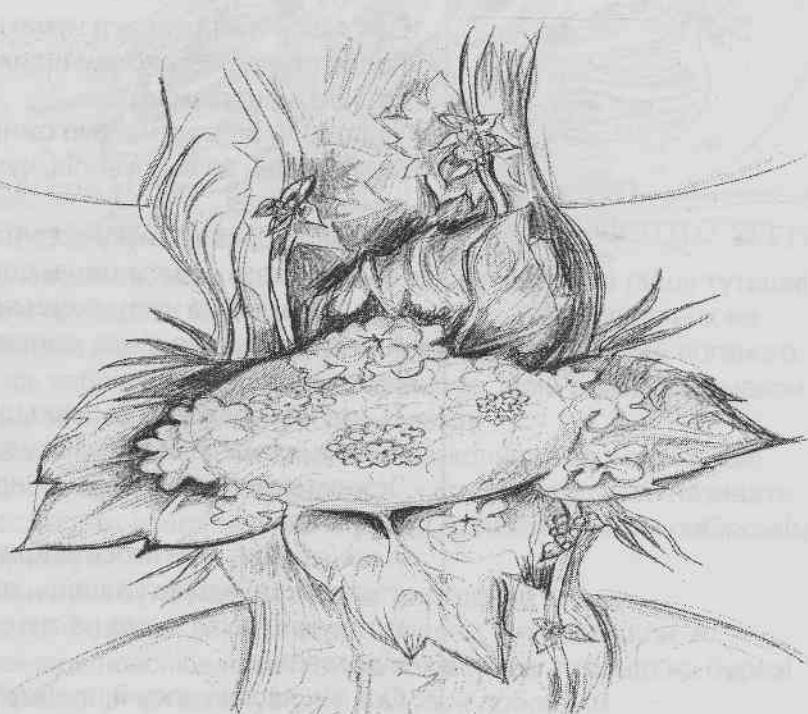
Через те ѿ прозвали в давні часи це місце на чумацькій безкінечній дорозі Веселими Боковеньками.

Iнгулець, Генгулець чи Монголець?

103

"ІНГУЛЕЦЬ, ГЕНГУЛЕЦЬ чи МОНГОЛЕЦЬ?" - в опублікованому варіанті легенди об'єднано в один самостійний сюжет три твори з недостатньо розгорнутими сюжетами, що були знайдені криворізьким археологом Олександром Мельником у 1980-х роках у матеріалах етнографічних експедицій 1920-1930-х років.

Колись у прадавні часи захопили наші землі татаро-монгольські орди. Завойовники тут же стали давати місцям у безкрайніх степах - річкам і озерам - свої назви.

Деякі з тих назв залишилися від них і до цього часу, інші - змінилися.

Та ось наші предки нарешті прогнали завойовників зі своєї землі, а разом з тим пішли зі степів і деякі їхні назви. Але степову річку люди й далі кликали Монгольцем. Їхні діти називали її Мунгольцем чи Мингольцем. А вже внуки й правнуки - Інгульцем.

Інші пов'язували історію походження назви річки Інгулець з чумаками.

Інгулець, Генгулець чи Монголець?

Ось якось поверталися чумаки з Криму додому.
Ледве ступали степовим шляхом круторогі воли, стомлені
важкою мандрівкою.
Та от вони раптом неначе ожили й почали рухатися веселіше.
Поглянувши на своїх волів, чумаки й собі почали уважно
прислухатися.
І справді, десь здалеку долинав ледь чутний гул. Тоді хтось із
чумаків сказав своїм менш досвідченим товаришам:
- Ген гулець вже чути, скоро вдома нам бути...
А то гула степова річка, далаючи на своєму шляху пороги й
скелі.
Ті, хто не міг второпати, про що це говорили один одному
чумаки, стали річку, повз яку проїжджали, називати Генгульцем.
Згодом назва змінилася на Інгулець та так назавжди й
залишилася.
А ще казали, ніби якось із Криму разом з чумаками в наші
степові краї забрів сванець, по-теперішньому - грузин. Що він
тут шукав, ніхто цього не знає. Але від чумаків, кажуть, не
відставав.
Ось він час від часу й проїжджав у Крим і з Криму повз
безіменну степову річку з мальовничими скелями на берегах.
Вона нагадувала йому рідну річку в далекій Сванетії - Інгур.
От і став сванець називати її Інгуром. А потім уже чумаки
перейнакшили незрозуміле слово на свій лад, і стала безіменна
річка Інгулом.
А Інгулець - це брат Інгула, - так вирішили чумаки, адже обидві
річки течуть в один бік і майже поруч. То чому б їм і не носити
схожі назви?

Сибірське ім'я

"СИБІРСЬКЕ ІМ'Я" - авторська легенда з відвертим ідеологічним підтекстом, що могла народитися лише за часів тотальної русифікації України. Вона мала засвідчити меншовартісність українського, буцімто нездатність нашого народу навіть дати ім'я річці. Впадає у вічі штучність і надуманість сюжету.

Розповідають, що в наших краях завжди жили не лише тутешні, але й приїжджі з інших місць люди. Ніхто й ніколи до них не ставився вороже, якщо вони самі не затівали чогось поганого. Якось забрів сюди нащадок росіянин, який разом з Єрмаком завойовував для царів сибірські землі.

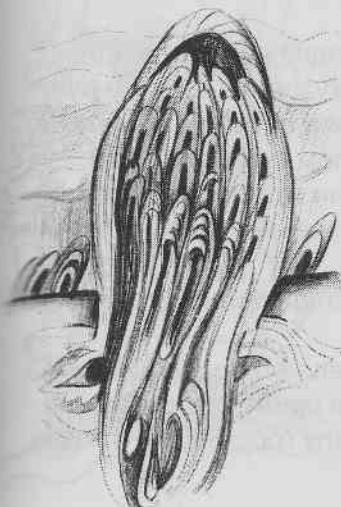
Став він тут жити й поживати. А так колишньому сибірякові подобалася тутешня повноводна річка, що став він її називати так само, як звалася річка й у його далекім-далекім сибірськім краї - Інгут.

Незвичним було нашим людям таке дивне ім'я.

Але приїжджого, як і всіх старих людей, тут поважали. А чужинець пояснював свій вибір такої назви тим, що на березі сибірської річки загинув його бойовий побратим.

Звідти він привіз не лише назву річки, але й жменю сибірської землі.

І справді, доки старий завойовник Сибіру був живий, то люди річку так і називали - Інгут. А коли він помер, то потроху стала змінюватися й назва. Скоро річку стали називати Інгулом. Назва прижилася й запам'яталася. А річка-сусід Інгула отримала свою назву - Інгулець.

Легенда про Чорногорку

"ЛЕГЕНДА ПРО ЧОРНОГОРКУ" - криворізька легенда. Вперше опублікована Олександром Мельником у 1990-х роках за матеріалами етнографічних експедицій на Криворіжжі 1920-1930-х років.

У Кривому Розі недалеко від Інгульця на невеликій горі з давніх-давен називається куток Чорногоркою.

Розповідають, що в далекі часи стояло тут лише кілька козацьких хат і більше нічого.

А недалеко від хутора-зимівника проходив чумацький шлях, яким з Криму возили чумаки сіль. Між хутором і шляхом був степ, порослий ковилою. Коли нею гуляв вітер, то здавалося, ніби з краю в край перекочується степом морська хвиля.

Та ось на хутір чорною хмарою налетіли татари. Тих, хто міг тримати в руках зброю, вони вбили, а жінок та дітей погнали в неволю.

Залишаючи зруйнований хутір, татари підпалили його. Разом з хутором запала тоді й ковила.

Далеко було видно заграву від тієї страшної степової пожежі. Кілька днів горіли хати й ковила. А коли приїхали на згарище козаки, то побачили лише чорну вигорілу гору. Звідси й назва пішла - Чорногорка.

Інші розповідають про козака Якова, який у цьому місці колись мав хутір. Називали його всі Чорним, бо мав він дружиною туркеню, надто вже чорняву, що її добув собі в бою.

Потопав хутір Якова Чорного в зелені садків, що збігали пригірком до самого Інгульця. Радували слух усієї численної родини щебет птахів та дзюрчання студених джерел.

Але тривало це не довго. Бо загинув у нерівному бою з татарами господар хутора Яків Чорний.

Стала тоді чорнішою від чорної землі дружина козака.

Перестав цвісти садок, припинили дзюрчати джерела. Не чути було більше веселих дитячих голосів.

Здавалося, навіть хата Якова Чорного на пригірку почорніла від тяжкого горя.

Так і стали звати люди це місце - Чорногоркою.

А ще розповідають про колишнього побратима донського отамана Стъопки Разіна, осавула Івана Чорноярця, в якого була дочка-красуня. Люди її так і називали - Чорноярка.

Після того, як Стъопку Разіна стратили в Москві, дочка його осавула Івана Чорноярця таємно поселилася неподалік Інгульця.

Але люди скоро взнали її справжнє ім'я й через те стали це місце називати Чорнояркою. І вже ніхто не пам'ятає, коли переінакшили назву на Чорногорку.

Переказ про чорний камінь

"ПЕРЕКАЗ ПРО
ЧОРНИЙ КАМІНЬ" -
криворізька легенда,
народження якої
можна віднести до
кінця
XIX століття.
Вперше опублікована
Олександром
Мельником.

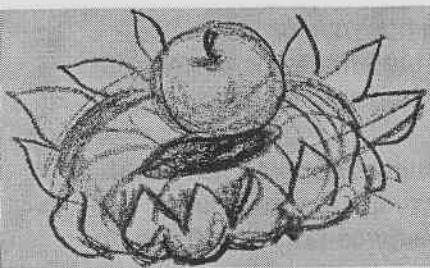
На Гданцівці в Кривому Розі французи побудували мідноплавильний завод. І от для того, щоб плавити якісну мідь, вони стали звідкільсь здалеку привозити на завод спеціальний чорний камінь.

Якось один робітник заводу, повернувшись додому, побачив, що його дружина товче щось чорне в ступці, а розвівши розтovчене водою, підводить ним призьбу їхньої хати. Дуже гарно виглядала хата, підведена знизу чорною смugoю. Запитав тоді чоловік, звідки в неї чорний камінь, що дуже нагадував привезений на завод французами.

З'ясувалося, що знайти його можна тут-таки, на Чорногорці, де з землі виходять цілі пласти такого дивовижного каменю, а ще більше його в самій горі.

Робітник тоді поніс кілька шматків чорногорського каменю на завод, показав здивованим французам. Ті його випробували, й виявилося, що він не гірший, а навіть крацій від того, що вони досі привозили на завод.

Після цього на Чорногорці стали рити цілі печери, в яких і добували чорний камінь. І зараз ще можна знайти місця, де колись були ці печери.

штрафной штрафной штрафной
штрафной штрафной штрафной
штрафной штрафной штрафной

штрафной штрафной штрафной
штрафной штрафной штрафной
штрафной штрафной штрафной

штрафной штрафной штрафной
штрафной штрафной штрафной
штрафной штрафной штрафной

штрафной штрафной штрафной
штрафной штрафной штрафной
штрафной штрафной штрафной

штрафной штрафной штрафной
штрафной штрафной штрафной
штрафной штрафной штрафной

Вулиця Печерська

"ВУЛИЦЯ
ПЕЧЕРСЬКА" -
криворізька легенда.
Знайдена Олександром
Мельником
у матеріалах
етнографічних
експедицій
на Криворіжжі,
що проходили тут
у 1920-1930-х роках.

Є на Чорногорці Печерська вулиця.

Старі люди розповідають, що свою назву вона отримала за козацьких часів.

Рили козаки собі печери в горі, що над Інгульцем, а потім у них ховалися від татарів. Можна було в печерах знайти й зброю, й скарби.

Довбалися печери у м'якому й надійному вапнякові.

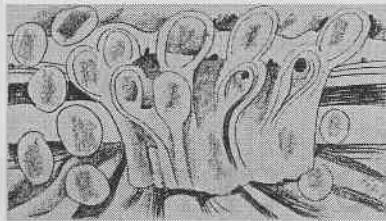
Але сьогодні вже ніхто не знає, де їх шукати і як туди пробиратися. Так само не відомо, як далеко вони тягнуться.

Казали, що сховатися в них могло все військо запорозьке.

А ще розповідали, що печери копали для того, щоб можна було несподівано з них нападати на ворогів.

Хтось запевняв, що ходи тягнуться мало не до самої Польщі. Інші це заперечували, мовляв, тягнуться печери лише до Жовтих Вод.

Так це чи не так, але на Чорногорці час від часу й справді земля провалюється. А вулиця Печерська є тут і зараз.

Дід Недайвода

113

"ДІД НЕДАЙВОДА" -
одна з найвідоміших
і часто згадуваних
місцевими газетами
криворізьких легенд.
Уперше опублікована
краснавцем
В. Берковським
13 вересня 1970 року
в міській газеті
"Червоний гірник".

За північною околицею нашого міста розкинулося мальовниче село Недайвода. Кажуть, що свою назву одержало воно з того часу, як один господар вирив у себе в леваді криницю. Всім на подив вода в тій криниці виявилася прозорою, смачною. П'єш і напитися не можеш. Хто б з односельчан не проходив, неодмінно заверне води напитися.

А про подорожніх вже й говорити нічого. (Поруч з селом битий шлях проходив.)

Поп'ють холодної водички, вмиють обличчя - і втоми наче й не було. Здавалося, що тепер аж до самого Криму без відпочинку дістатися можуть. Набирають воду в цеберки та все господаря добрим словом згадують.

Тільки дуже швидко йому все це не до вподоби стало. Ні, не води було шкода господареві. Не подобалось, що подорожні в криницю брудні, вкриті пилюкою цеберки опускали. Воду каламутили, криницю засмічували.

А то зупиниться кілька возів, зіб'ються біля води (кожному ж хочеться швидше води напитися) й краї обвалюють. Тож раз у раз її чистити доводилося.

Узяв господар і обгородив криницю тином, зруб поставив.

Зверху ляду приробив, замок повісив.

З тих пір і дали господареві прізвисько дід Недайвода. А коли хтось згадував село (давно забулося його справжнє наймення), то казав:

- А це там, де дід Недайвода живе, - то й за всім поселенням ця назва закріпилася.

Ще, кажуть, і на початку цього століття криниця та існувала. Ох і солодка ж вода з неї була! Недарма дід Недайвода так ту воду оберігав та пильнував.

шаром. Після цього він
стільки часу провів у
лісі, що змінився в
дивного вигляду.
Він носить кільце
з пінським каменем
і панчоху, яка
покриває його від
шолома до підборіддя.

Він є членом групи – хижаків
тунгусів своєї групи. Ось
як вони діють в лісі:

Одного разу вони
відкрили відповідний
вход в пінський ліс.

І вони вийшли з лісу
з великою плямкою

на бровій лінії.

Лінія А з'явилася відті-
нім і після цього вони

зникли з лісу.

Лінія В з'явилася відті-
нім і після цього вони

Як

Боголюбівка стала Недайводою

"ЯК БОГОЛЮБІВКА
СТАЛА
НЕДАЙВОДОЮ" -
менш відома
криворізька легенда
про мальовниче село на
півночі Криворіжжя -
Недайводу.
Опублікована вперше
на початку 1990-х років.

Розповідають старі люди, що в давні часи село Недайвода звалося Боголюбівкою. Й жили в ньому щедрі степовики, готові з усіма поділитися тим, що мали самі. Але трапився їм дуже клятий староста.

Ось якось їхали повз Боголюбівку чумаки, сіль везли волами. Зупинились і попрохали в старости дозволу й самим перепочити, й волів понапувати.

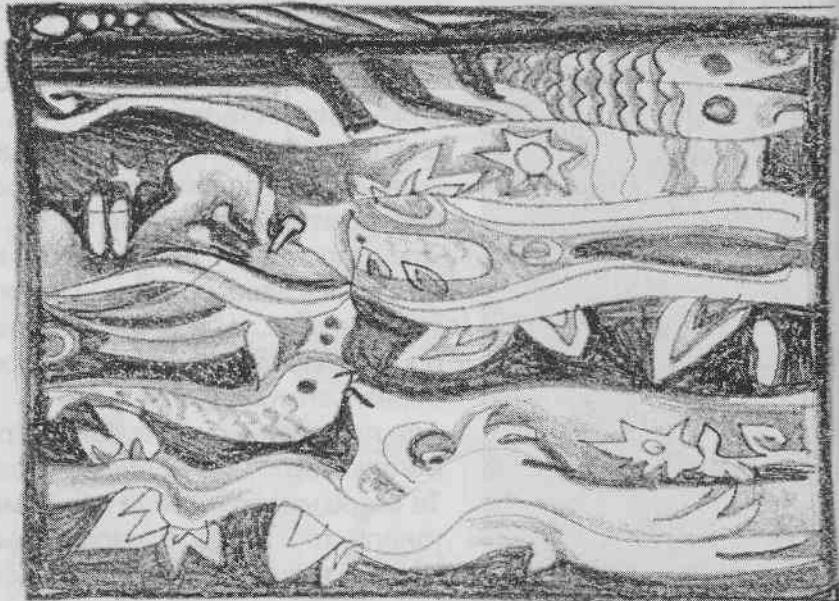
Але староста був не в настрої. Чи то з дружиною полаявся, чи з якоїсь іншої причини. Тільки приховав він від чумаків-мандрівників, які вперше забрели до Боголюбівки, де тут поблизу є вода. Не сказав староста, що село їхнє стоїть на березі багатоводної річки.

Але показав на сусіднє село Іскровку, що за кілька верст від Боголюбівки. Там, мовляв, і перепочинете.

Та скоро чумаки узнали про обман підступного старости. А як узнали, то й поскаржилися на нього самій цариці Катерині. Цариця чумаків поважала, бо вони постачали Росію сіллю, й до їхньої скарги прислухалася. От і звеліла написати указ: "За відмову чумакам у воді й відпочинку Боголюбівку перейменувати на Недайводу".

Про Ганнівку та Ганну

"ПРО ГАННІВКУ
ТА ГАННУ" -
маловідома легенда,
записана жителем
Ганнівки
(Петрівський район,
Кіровоградська область)
Іваном Савичем
Овсюком.
Наведена в листі
вихідця з Ганнівки
Леоніда Ліщини
(Канада).
Публікується вперше.

У військові Богдана Хмельницького служив сотником славний запорожець, який мав жінку Ганну. За яких обставин - невідомо але ляхи схопили сотника. Мордували його, а потім одягли на палю.

Цю страшну смерть бачила його жінка Ганна. Тож вона поклялася на його могилі помститися ляхам.

Вона чудово володіла шаблею й неначе добрий козак управлялася з конем.

Коли розгорілося повстання, що його очолив Богдан Хмельницький, вона звернулася до нього з проханням прийняти її до війська й очолити саме ту сотню, якою командував її чоловік. Гетьман довго вагався, та ще й козаки не зовсім були згодні на це, але вона домоглася свого, бо довела всім неабияку відвагу. Ганна була учасницею кількох

сутичок з ляхами й виявила велику хоробрість.

І от настав час великої битви під Жовтими Водами.

Ганна одчайдушно рубалася з поляками. Багато вона їх там поклала, але й сама загинула в бою.

Богдан Хмельницький наказав поховати її з усіма козацькими почестями там, де виберуть місце козаки її сотні. Вони об'їхали долину й знайшли чудове місце на лівому боці Жовтої річки. Там, де вона протікає повз Сині гори, робить півколо й повертає в напрямку теперішньої Іскровки.

Там і поховали сотникову Ганну й насипали велику могилу.

Після Жовтоводської битви багато запорожців, яких було поранено або скалічено, захотіли поселитися саме в цьому пам'ятному місці. Вони казали: "Біля Ганни". Так і виникло невелике козацьке поселення, що згодом стало зимівником. Скоро воно стало відомим, бо через нього проходив чумацький шлях. Так від одинокої степової могили й почалося село Ганнівка.

З часом коло могили запорозькі козаки ховали своїх товаришів.

А ще згодом і селяни хоронили рідних й то були перші в Ганнівці гробки. А взимку дітлахи спускалися з могили на санках, і ті копильчаки бігли аж до самої річки.

Ще пізніше могила стала й зовсім невеличкою. Вона ніби свідчила про те, що нічого немає на світі вічного. Але сотникова Ганна таки лишилася назавжди в пам'яті ганнівців.

Ганнівку та Ганчу

“Що Ганнівка відповіла Ганчі? – згадують відомі фольклористи. – Відповідь її відмінна: «Добре, якщо ви відповіте на мої питання, то я відповіду на ваші».

Історія про Ганнівку та Ганчу дуже стара. Її знали вже в давніх часах. У той час відомою була історія про Ганнівку та Ганчу, яка збереглася в писемній формі в рукописі XVII століття. Але вона не була відома широкому читачству, поки в 1920 році вийшла книга Ореста Довбуша “Легенди та казки про Ганнівку та Ганчу”.

Сюжет цієї казки відомий з давніх часів. Історія про Ганнівку та Ганчу відома в багатьох країнах. Важливим є те, що вона походить з фольклору. Це означає, що вона була створена людьми для людей. Вона відображає наші почуття, наші переживання, наші проблеми. Вона є частиною нашої спільноти, нашої культури, нашої історії.

Про Карнаватку й Карнауха

119

"ПРО КАРНАВАТКУ
Й КАРНАУХА" -
криворізька легенда,
знайдена краєзнавцем
Олександром
Мельником у
матеріалах
фольклорних
експедицій,
що проводилися
на Криворіжжі
в 1920-1930-і роки.

Жив у наших місцях хоробрий козак, імені якого ніхто тепер уже
й не пам'ятає.

Хоробро бився він з ворогами рідної землі, турками
проклятими. Але в одному з боїв бусурмани таки тяжко
поранили козака - відсікли йому шаблею вухо. Так трапилося,
що не встиг він тоді ухилитися від ворожої зброї.

Невдовзі рана в козака загоїлася, але так і лишився він без
правого вуха. Згодом звик до цього та так собі й жив.

Після багатьох битв, як постарів, то оселився одновухий козак
недалеко від хутора Кривого Рогу. Заснував свій хутір,
одружився. Став жити й поживати.

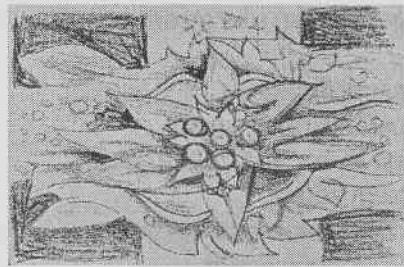
Про новий хутір скоро взнали сусіди. Коли ж козак зустрічався
з ними, то неодмінно від них чув:

- А де ж це твоє, козаче, вухо?

- Так турки ж відкарнали... - відповідав їм старий козак.

А наші люди, як відомо, на язик гострі, вміють прізвиська
давати. От і пристало до скаліченого в бою козака прізвисько -
"той, у кого вухо відкарнали", або "карнаух".

По його смерті те місце, де колись хутір стояв, стали називати
"Карнаваткою". А в Кривому Розі від нього пішов рід Карнаухів.

I стали Терники Веселими

121

"І СТАЛИ ТЕРНИКИ
ВЕСЕЛИМИ" -
одна з найвідоміших
криворізьких легенд.

Публікувалася не
лише в місцевих
виданнях, але й у
загально-українських
збірниках. Вперше

подав

її криворізький
краєзнавець

П. Шульженко

("Червоний гірник",
20 вересня 1970 року).

Темна ніч огорнула степ. Приховала від людського ока густі хащі терну. А з ними й невеликий хутір.

Все завмерло. Лише невгамовні цвіркуни заводили свої пісні та в одному з будиночків довго горіло світло.

Тут, на хуторі Терники, зупинився зі своїм штабом славний гетьман український Богдан Хмельницький. Привів він з собою військо козацьке. Щоб схрестити шаблі з ляхами ненависними. Щоб не топтала більше шляхта землю козацьку.

Тож і вів гетьман військову раду зі своїми побратимами по зброй. Бо принесли розвідники звістку - біля річки Жовті Води вишикував Стефан Потоцький свої війська. До битви готується. Далеко за північ тривала рада. А потім почувся приглушений цокіт копит. Поспішали до своїх куренів старшини козацькі військо до бою ладнати.

А вранці, як тільки сонце землю обпалило, загомоніли голосні літаври. Заворушився, ожив степ. І вже широкою, нестримною лавою понесли запорожців вірні коні на табір ворожий.

- Слава! Слава! Слава! - понеслось тисячоголосе.

Відчайдушно оборонялися шляхтичі. Та тільки де було встояти їм проти великої любові до землі рідної!

Не раз одному козакові доводилося вступати в бій з трьома-четирма ляхами, але виходив він переможцем.

До вечора тривала жарка битва.

Та ось здригнулися ряди ворожі. Показали ляхи свої спини військові Богдана Хмельницького.

А Богдан Хмельницький наказав відзначити близкучу перемогу великим бенкетом.

Запалали вогнища навколо хутора Терники, задзвеніли дзвінкоголосі бандури, полинули голосні пісні.

Гуляло, веселилось військо.

Вийшов Богдан Хмельницький на подвір'я, поглянув, як гамірно навкруг, та й каже:

- Ну ѿ веселі Терники сьогодні! Добре рубались козаки, добре ѿ гуляти вміють.

І вже понеслося між вогнищами: "Веселі Терники! Веселі Терники! Батько Хмель так сказав!"

З тих пір, кажуть, і закріпилася за хутором назва - Веселі Терники. Згодом на його місці село велике виросло. Тільки трохи назва змінилася. Замість Терники - Терни. Але Веселими так і залишилися.

Про козацьку кам'яницю

123

"ПРО КОЗАЦЬКУ
КАМ'ЯНИЦЮ" -
жовтоводська легенда
(північ Криворіжжя).
Записана в 1990-і роки
від жительки села
Зеленого Петрівського
району на
Кіровоградщині
П.А.Хомич поетом
та журналістом
із Жовтих Вод
Анатолієм Ворфликом.
Публікується вперше.

Поблизу села Зеленого є ліс під назвою Маяк. А в тому лісі - пагорб, колись справжній курган, на якому ще років п'ятдесят тому стояла кругла кам'яна споруда-башта з бійницями-проймами.

Старі люди розповідали, що на тому місці в давні козацькі часи був зимівник. А із кам'яниці козаки оборонялися від нападників. Спинявшись там, кажуть, і Богдан Хмельницький.

Поблизу стояли й інші будівлі. Стояли поруч з баштою старезна хата й такий же старезний сарай. Ще бозна-колишні, казали, що, може, їм було й років по двісті. Багато років у ній була лісникова контора.

Тепер того всього вже немає. Лише порожня хата лісника. Кам'яницю люди розібрали заради каменю на якесь будівництво.

А от пам'ять про козаків у тутешніх людей залишилася.

- Бон'юнг! А, якож'ю
після цього чи чисто
занурити в спокій

інду буддистськими якими
флюїдами підтримують

активність мозку
або заспокоїти його до
помста динамічної та звісної
впливів та змін оточуючої

світотворчої сили?

Відповідь на це

**"ПРО ПОХОДЖЕННЯ
НАЗВИ ЖОВТА
РІЧКА" -
жовтоводська легенда
(північ Криворіжжя).
Записана в 1990-і роки
від жителя Жовтих
Вод В.А.Антибури
поетом та журналістом
Анатолієм Ворфликом.
Публікується вперше.**

На цій річці відбулася знаменита битва козаків з поляками 1648 року. Тому й кажуть люди, ніби жовтавий колір води в річці - від пролитої в тому бою крові.

Але старі люди переказували, що битва відбулася вже тоді, як брід називали Золотим, а вода в річці була жовтою.

Отож, коли трохи воду з Жовтої річки скаламутити, то вона враз і пожовтіє. Дрібні, прозорі, схожі на кришталеві частинки, переливаючись на сонці, віддзеркалюють неймовірною красою, чистим золотом. Це диво ще й зараз можна побачити, от хоча б і у Веселоіванівському кар'єрі.

А ще люди кажуть, що Жовта річка така нині маловодна та осінньо-сумна від прокльонів материнських за її втонулого сина. Був колись у неї син, але так трапилося, що проклятої години він утопився в повноводній степовій річці.

І щоб вернути матері сина й очистити воду, зробити її прозорою, треба, щоб якийсь інший хлопчик знайшов на березі чарівну золоту очеретину.

Але чи такої дивовижної очеретини на березі Жовтої річки давно вже немає, чи хлопчик той ще не народився, або ж він просто не дуже уважний. Бо й далі лишається вода в річці осінньо-сумною й каламутною, а нещасний син так і не вертається до своєї матері.

НІБУЛОН

нинішнє місце виступає
в якості центральної

та ідеї всіх племенів країни
заснованої на рівнині
Великого Азіатського рівня.

Спільність племен, які вони
заснували, зумовила їхнє відсутнє
членство

відповідної асоціації та
відсутність її земельного
контролю та постійного
їхніх обігів.

Це підтверджується
тим, що племена

відомі як племена
на сході Іранської
південної частини
Азії, вони відомі

Хазяйка Залізної Гори

127

"ХАЗЯЙКА ЗАЛІЗНОЇ
ГОРИ" - криворізька
легенда,
в якій відчутні мотиви
відомої казки
російського
письменника Павла
Бажова. Першим
опублікував
криворізький
краснавець

Олександр Мельник.

Вміли колись запорожці не лише вправно воювати, але й готувати собі зброю. Крицю-залізо самі плавили. Для цього й возили з берегів Інгульця залізну руду.

Якось приїхали вони за рудою до тутешнього господаря, знавця руд і заліза Панька.

Приїхали, ще й сонце не сходило.

Молоді почали сніданок готувати, а старші козаки пішли з Паньком руду вибирати. Працюють біля рудяної скелі, коли чують:

- Бог у поміч!

Дивляться, а це молода дівчина неописаної краси. Й на голові в неї - червона корона. А світло від неї таке яскраве, що аж очам боляче. Одразу козаки її впізнали. Це була Хазяйка Залізної Гори.

- Шо це козаченъки забули в моїх володіннях? - запитує дівчина.

Мовчать козаки. А Панько й каже:

- Біда, дочко. Чорною хмарою йдуть на нашу землю татари. Треба нам боронити рідний край. А щоб зброю виготовити, без заліза не обйтися. От за рудою й приїхали до мене гості з Запорожжя. Ти вже вибач, дочко, що ми дозволу в тебе одразу не запитали. Володіння маєш такі великі, що одразу й не знайдеш тебе.

- Гаразд, - каже дівчина. - Тоді ходімо зі мною, я покажу вам, де в мене схована найкраща руда.

Набрали запорожці руди, щиро подякували Хазяйці Залізної Гори. Та й поїхали на Запорожжя. А дорогою тільки й розмов про красуню з берегів Інгульця.

Повернувшись на Січ, один з козаків намалював з Хазяйки Залізної Гори ікону. Чи то дівчину-красуню, чи то Матір Божу,

Хазяйка Залізної Гори

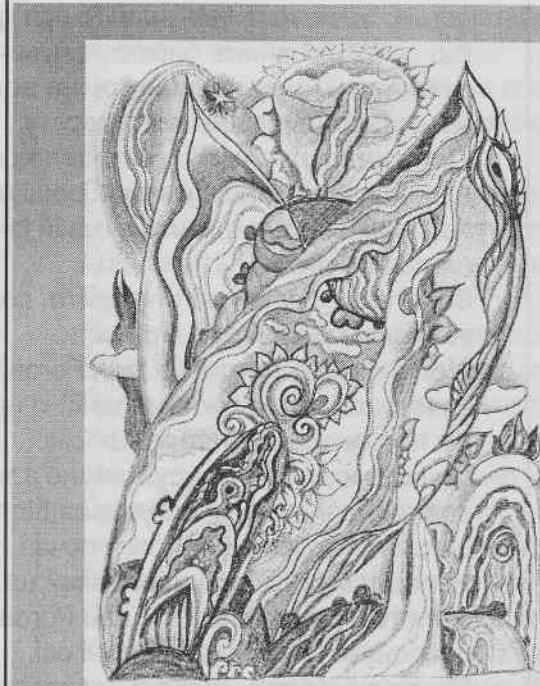
всю в червоному вбранні. Але дивитися на ікону довго не можна було, таке яскраве світло йшло від неї. А от куди поділася ікона, коли російська цариця Січ зруйнувала, цього ніхто не знає.

Залізних справ майстер

129

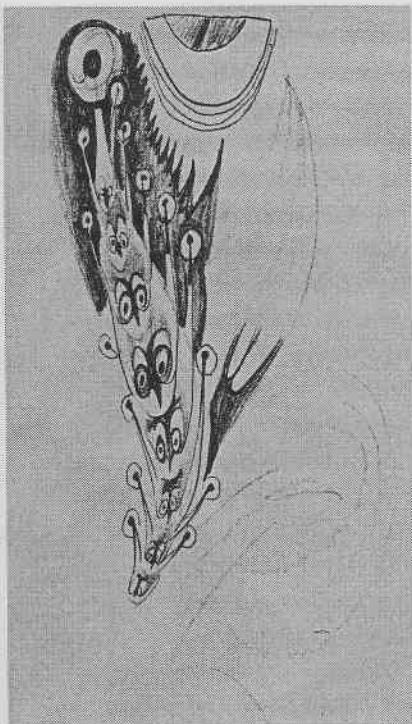
"ЗАЛІЗНИХ СПРАВ
МАЙСТЕР" -
одна з небагатьох
ліверто проросійських
легенд, що могла
народитися лише
в часи тотальної
русифікації України.
Анонімними авторами
легенди робляться
спроби засвідчити
меншовартісність
українського народу.

Під час царювання Петра Першого на уральських
рудоплавильних заводах працювали умільці по залізу Рогови.
На всі руки майстри були. Тільки за щось там потрапив
молодший з Рогових - Іван - у немилість до заводовласника.
Віддали його в солдати.

На той час точилася війна зі шведами. І потрапив Іван аж під
Полтаву. Жорстокою була битва. Та сміливо бився з чужинцями
молодий уральєць. А потім переслідував шведського короля,
якому з-під Полтави довелося накивати п'ятами. Тільки в одній
із сутичок Івана Рогова було тяжко поранено. Його підібрали
місцеві хуторяни. Іван одужав, зміцнів, ось тільки перебита нога

Залізних справ майстер

погано зрослася, і він залишився кривим.

Від своїх рятівників багато научувся про запорозьких козаків.
захотілося йому подивитися на вольницю козацьку.

Тож одного дня вирушив у дорогу.

Та не надовго в нього вистачило сил. Давалися взнаки
поранення, а тут ще й осінні дощі почалися.

І він вирішив зупинитися в одній із балок, по дну якої
протікала річка.

Збудував землянку. І став жити, полюючи на дичину та
збираючи різні ягоди й фрукти.

А одного разу натрапив Іван Рогов на залізну руду, що
виходила на поверхню в одній із надрічкових скель. І згадав
він про свою родинну професію.

Не відомо, скільки часу минуло з того дня і як це йому
вдалося, але тільки закурився біля скелі чорнуватий димок.
Це залізних справ майстер почав плавити руду.

Неподалік проходив чумацький шлях. Осі в чумацьких возів
були тоді дерев'яні. Тож Іван Рогов і став кувати й
пропонувати чумакам залізні осі.

Скоро слава про його осі рознеслася серед чумаків.

Вони й перехрестили його з Рогова на український лад - Ріг.
І якщо чумак, бува, запитував у чумака:

- Де ти віз залізними осями ставив?

Той відповідав:

- Та у Кривого Рога.

Згодом біля хатини майстра почали осідати запорозькі
козаки, які дістали в боях з ворогами каліцтва або ж по
старості вже не могли ходити в походи.

З кожним роком поселення розросталось і незабаром
перетворилося у велике селище, за яким так і закріпилася
назва - Кривий Ріг.

Переказ про рід Руданських

"ПЕРЕКАЗ ПРО РІД
РУДАНСЬКИХ" -
криворізька легенда,
знайдена місцевим
краєзнавцем
та літератором
Олександром
Степаненком.
Опублікована вперше
в 1990-і роки.

У давні часи козаки часто їздили з Січі на Криворіжжя за рудою.

Добуваючи руду, вони любили словом перекинутися, жартом розважитися. Траплялися між ними й занадто вже балакучі.

Ось якось завели козаки розмови про дівчат. А хтось із них і скажи, що, мовляв, і оця скеля, в якій вони зараз руду добувають, також належить дівчині - тутешній господарці Рудані.

Почула Рудана, що згадали козаки її ім'я, й не сподобалося це їй. Одразу ж вийшла вона до запорожців.

Побачили вони її, й соромно стало за своє базікання.

Хотіли козаки вибачитися перед Руданою, але було пізно. Махнула господарка гори рукою - й скеля накрила козаків. Врятувався лише молодий козак Петро: він тоді стояв скраю. Але і йому уламки скелі впали на ноги.

Вибравшись із-під уламків, козак Петро одразу поїхав на Січ. Там і розповів про сумну пригоду, що трапилася на Криворіжжі з його старшими побратимами. Але всі козаки сказали, що правильно вчинила Рудана, покаравши своїх язикатих гостей.

Петра стали з того часу називати на Січі хрещеником Рудани, або Руданським. Від нього й пішов в Україні рід Руданських.

C

пасибі, Вечірній Кут

"СПАСИБІ, ВЕЧІРНІЙ КУТ!" - одна з найбільш відомих і часто згадуваних місцевими виданнями легенд. Вперше опублікована в міській газеті "Червоний гірник" зразнавцем із рудника імені Комінтерну Яковом Куницьким 18 жовтня 1970 року.

Було це за часів Богдана Хмельницького.

Вів гетьман свої війська на битву.

Йшли вони степом. Сонце палило немилосердно, вітер-суховій спокою не давав.

- Хот би річку де зустріти, - гомоніли воїни.

А під вечір перегородила їм шлях Саксагань.

З лівого берега - пасовиська неозорі, з правого - столітні дуби на скелястих виступах і невеличкий хутір. А річка омиває дивовижне місце з трьох сторін, утворюючи кут.

- Отут і заночуємо, - сказав гетьман.

Розташувалися козаки під крислатими дубами. Вогнище розпалили, куліш варять. Інші коней пастися пустили, а самі гайда купатися, пилюку з чубів змивати.

А коли повечеряли всі гуртом, полягали спати.

Пильнували їхній сон вартові, та ще зорі їм допомагали.

Уранці козаки знову рушили в похід.

- Спасибі тобі, вечірній куте! - сказав хтось із козацтва.

- Спасибі! - підхопили інші.

Так, за оповіданнями старих людей, з того часу хутір цей у незвичайному місці на Криворіжжі й дістав назву Вечірнього Кута.

Переказ про Аллахівку

"ПЕРЕКАЗ ПРО
АЛЛАХІВКУ" -
криворізька легенда,
яку віднайшов
краснавець
та літератор
Олександр Степаненко.
Вперше опублікована
в 1990-і роки.

Старі люди на Криворіжжі розповідали про безіменного полоненого татарина, який колись жив у козацькому зимівнику, що був на місці теперішньої Аллахівки.

Запорожці взяли його в полон у бою.

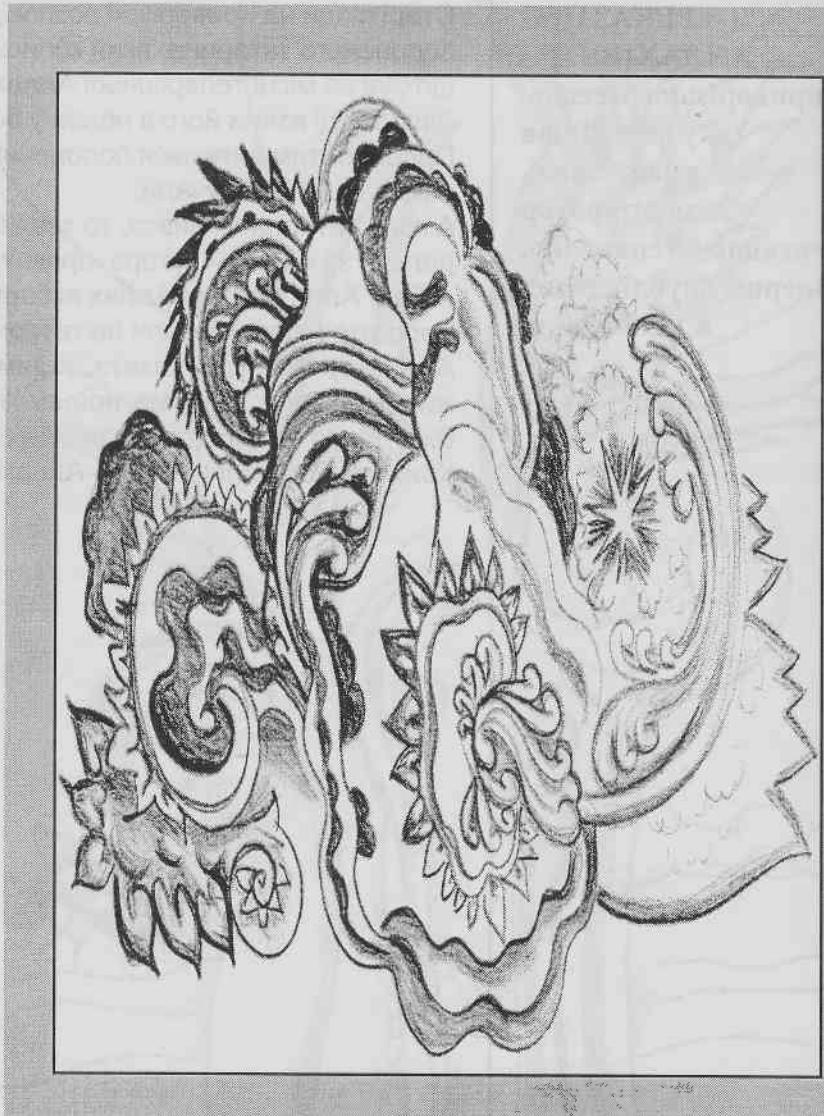
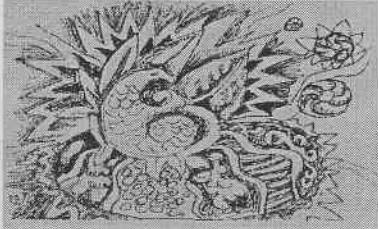
Працьовитим виявився полонений. Робив у дворі все, що йому наказували й доручали.

А коли татарин молився, то завжди голосно, щоб чути його було далеко за межами хутора, проказував одні й ті ж слова: "Аллах акбар! Аллах акбар! Аллах акбар!"

Через це люди й казали на татарина - Аллахів син.

А якщо треба було поїхати до зимівника, в якому полонений жив, то казали: "А ну-мо, поїдемо на Аллахівку..."

Вже давно того татарина немає серед живих, а назва в Кривому Розі залишилася - Аллахівка.

Переказ про відкриття руди

"ПЕРЕКАЗ ПРО ВІДКРИТТЯ РУДИ" - криворізький переказ, записаний в 1960-і роки від місцевого краєзнавця Олександра Дольникова фольклористом Володимиром Гоголем-Царенком. Краєзнавець наполягав, що вперше почув переказ у 1930-і роки. Досі не публікувався.

Криворізька залізна руда відома людям з давніх-давен. Ще з часів скіфів, які колись тут жили.

Розповідали старі люди про те, як приїжджав в наші краї ще у XVIII столітті якийсь Гільденштедт. Його з Петербурга послали царі на Кавказ, а коли він звідти повертається, то вирішив перевірити почути ним легенду про знахідку грузинським царевичем Олександром у північній частині Кривого Рогу залізної руди. Але сам Гільденштедт тоді на берегах Інгульця та Саксагані руди не знайшов.

Після нього півднем України мандрував професор Зуєв з Петербурга. Тоді це були нові землі Російської держави. І йому наказали царі провести дослідження. Зуєв і побачив біля берегів річки Саксагані залізисті кварцити.

Після Зуєва сюди приїхав професор Леванов. В околицях Кривого Рогу він зібрав для князя Потьомкіна колекцію мінералів.

А потім про руду дізнався освічений поміщик Олександр Поль. Про нього люди розповідали, що на околицях Кривого Рогу він відшукав сліди древніх розробок залізних руд і плавильних печей.

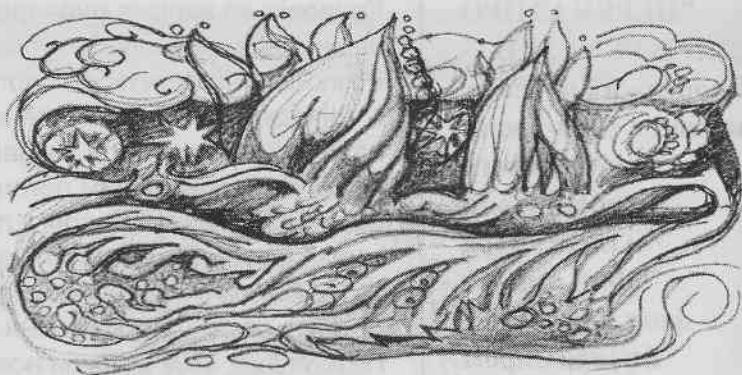
Тоді Поль став організовувати перші рудники. Згодом у Кривому Розі йому поставили пам'ятник.

Так були відкриті корисні копалини в нашому краї.

Переказ про кров землі

"ПЕРЕКАЗ
ПРО КРОВ ЗЕМЛІ" -
криворізький переказ,
знайдений краснавцем

Олександром
Мельником у матеріалах
фольклорних експедицій,
що проводилися на
Криворіжжі
в 1920-1930-і роки.
Публікується вперше.

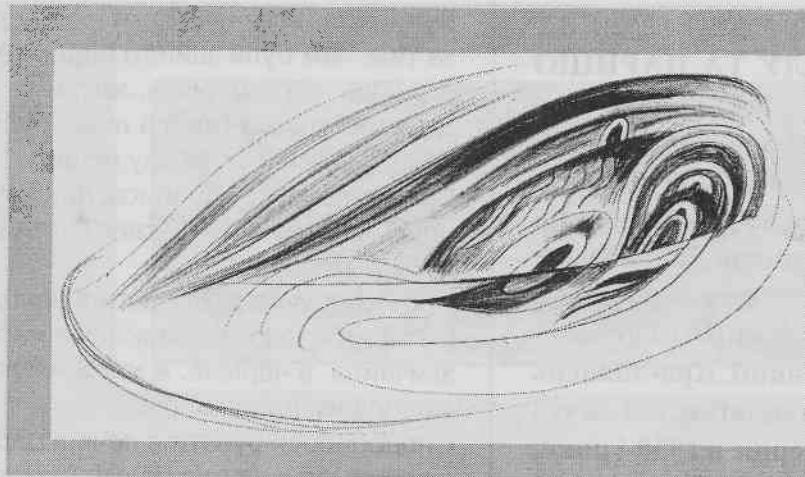

Розповідають, що ще в давні часи все мало свої імена. Й тоді вже знали люди слово "руда". Воно означало "кров". Отож коли люди бачили на землі червоно-криваве каміння, то так і говорили: руда землі або кров землі. А вже через століття рудою стали називати гірські породи або мінеральні утворення, що містять метали та їхні сполуки. Про залізну руду ще кажуть: залізна кров. На якісному металі навіть іржа має колір крові, колір руди.

Легенда про Цареву могилу

"ЛЕГЕНДА ПРО ЦАРЕВУ МОГИЛУ" - криворізька легенда, яка, очевидно, була записана в краї найпершою. Наводить її відомий херсонський археолог Віктор Гошкевич за газетою "Одесский вестник" (№127, 1884 р.) у своїй книзі "Клады и древности Херсонской губернии" (Херсон, 1903 р.). Переказав легенду житель міста Вознесенська Херсонської губернії Г. Процюк.

Поблизу Кривого Рогу є велика могила, яку називають Царевою. На відстані ста сажнів від неї стоїть вказівний знак. Від цього знаку у відомий лише декому бік - на відстані п'ятдесяти махових сажнів - на рівному полі колись вирита запорозьким військом яма глибиною до десяти сажнів.

Там же вирито погріб, у якому сховано всього запорозьких грошей більше трьохсот пудів сріблом і золотом різної древності.

Погріб цей замкнений десятма замками. Й кожний замок вагою до ста й більше пудів. Забито погріб диким камінням, а землю, що лишилася, віднесено далеко від погреба й слідів її немає. Щоб відчинити погріб, треба витратити понад триста карбованців. Але відоме бокове місце, через яке можна відкрити головний вхід, витративши на це тільки сто карбованців.

Неподалік сховано ще й казан із золотом, що належав колись отаману війська запорозького. В ньому більше десяти пудів золота. І це таки точні дані про сховані в землі коштовності.

Про Цареву могилу та царицю Катерину

"ПРО ЦАРЕВУ МОГИЛУ ТА ЦАРИЦЮ КАТЕРИНУ" - криворізька легенда, записана в 1960-і роки від місцевого краєзнавця Олександра Дольникова фольклористом Володимиром Гоголем-Царенком. Краєзнавець наполягав, що почув її вперше в 1930-і роки. Досі легенда не публікувалася.

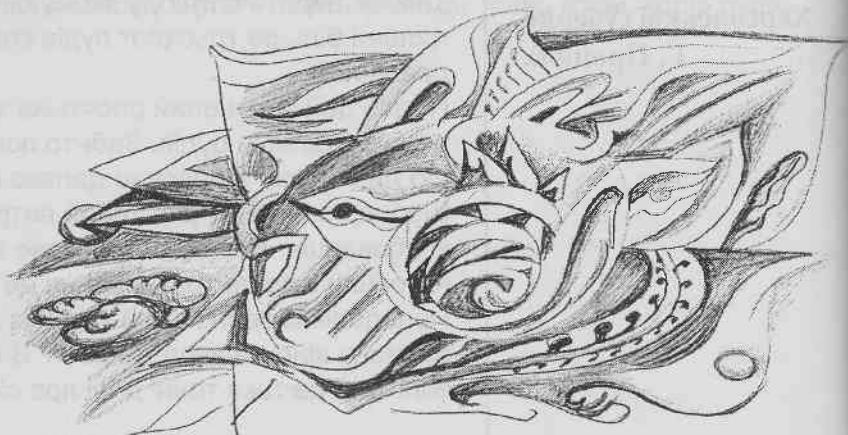
Була тиха літня ніч. Зірки ніби переморгувалися, спостерігаючи за тим, чим були зайняті цариця Катерина та князь Потъомкін. А місяць, соромлячись, закрився хмаркою, ніби густою шаллю. Довкола стоялатиша й лише було видно серед степу високу могилу, а в ній - глибоку печеру.

Саме в печері й тішилися, пили мед-горілку, слухали музики цариця Катерина з князем Потъомкіним. Сюди вони приїхали аж із Петербурга.

Про печеру у високій могилі неподалік річки Інгулець Потъомкіну розказали козаки-запорожці. Наче могила ця не звичайна, а чарівна. А хто в ній побуде хоча б годину, стає молодшим на цілий рік.

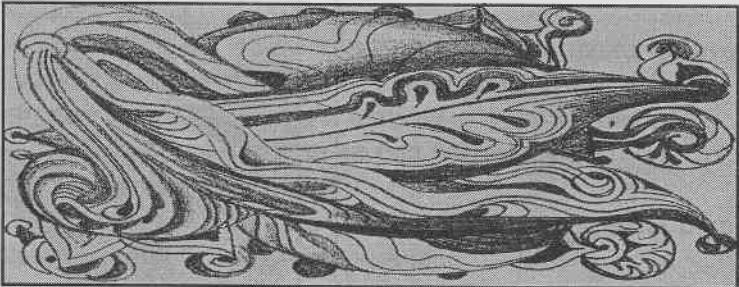
Сподобалося бувати в печері цариці Катерині. Приїздила вона сюди по кілька разів на рік. Але так, щоб ніхто її не міг впізнати.

Від того часу й стали могилу цю звати в народі Царевою могилою.

Переказ про відкриття кар'єру на Інгульці

"ПЕРЕКАЗ
ПРО ВІДКРИТЯ
КАР'ЄРУ
НА ІНГУЛЬЦІ" -
криворізький переказ,
записаний в 1960-і роки
від місцевого
краєзнавця
Олександра Дольникова
фольклористом
Володимиром Гоголем-
Царенком.
Краснавець
заполягав, що почув її
в 1930-і роки.
Публікується вперше.

На Криворіжжі є річка Інгулець, про яку в народі ходять неймовірні легенди.

Кажуть, що Інгулець - це житло якогось небаченого чудовиська.

Але побачити його поки що не вдавалося ні кому.

Не один раз мандрівники й сміливці виряджалися на пошуки інгулецького чудовиська. Але кожного разу вони поверталися ні з чим.

Й ось знайшовся сміливий юнак, який вирішив обов'язково дізнатися про чудовисько всю правду. Він подався на його пошуки й довго не повертається.

Мати й наречена сміливого юнака не лишали ні на мить берега, виглядаючи його. Нарешті юнак з'явився. І він щось тримав у своїх руках. Це був шматок важкої залізної руди, що темним кольором відсвічував на сонці.

Юнак не знайшов чудовиська, але тепер він знов, де знаходиться невичерпні поклади залізної руди.

Скоро на цьому місці відкрили кар'єр. А замість низеньких хат під солом'яними стріхами виросли на берегах Інгульця високі будинки з водогонами, електрикою, телефоном.

Легенда про таємницю Кобильного крутояру

"ЛЕГЕНДА ПРО ТАЄМНИЦЮ КОБИЛЬНОГО КРУТОЯРУ"

шестирінська легенда,
у в 1990-і роки записав
краснавець із Інгульця
(південь Криворіжжя)
Володимир Ганенков від
жителя селища

Широкого

В.Д. Тараненка.

Шестерня (Шестірня) -
одне з найстаріших сіл на
Криворіжжі. Старі люди
реказували, що колись
у курені над Інгульцем
жив козак, у якого на
руках було по шість
шальців. За це й звали
його не за іменем, а
просто "Шестірнею".

Балка Кобильна
знаходиться за 7-8
кілометрів від села. Її
ширина майже тридцять
кілометрів. Досі тут
збереглися залишки
печер карстового
походження (рідкісних
швидні України). Їх ще
належить дослідити.
Ймовірно, в давнину в

Нечай, кажуть люди, був хоч куди козак! А нечайці витанцювали такого гопака, як ніхто. Підстрибували вище власної голови.

Це був не просто танок. Як по-сучасному, то було власне карате. Козаки тренувались на гопакові, щоб вправнішими бути в бою. Так само віртуозно вони володіли й шаблями: й правицею, й лівою рукою. Однаке й хоробрістю не раз перемагали. Ось яку легенду переказують люди.

Потрапили якось козаки Нечая в оточення до турків. А сили були такими не рівними, що козакам непереливки.

І тоді Нечай скомандував: "Усім до Кобильної кручі!"

От і стали козаки повільно відходити в бік степового крутояру. А в турків був звичай: після заходу сонця вони припиняли битву й бралися за молитву. Та й козаки були вже ними оточені.

Отож турки й кепкували услід козакам Нечая. Мовляв, відходьте чи не відходьте, але ніхто з вас уже не порятується, бо в нас, турків, облога надійна...

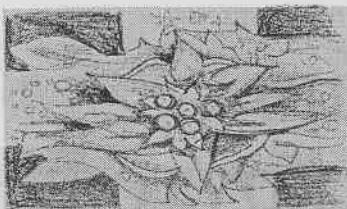
Козаки, в свою чергу, в боргу теж не лишалися й дошкульними словами та красномовними жестами бусурманів діставали.

Та ось темна ніч зоряною ковдрою покрила степ. І лише турецькі вартові чорніли в шатах ночі. Але скоро минають літні ночі.

Невдовзі засвітило сонце, а у ворожому таборі пролунав бойовий заклик до наступу на оточених ще з вечора козаків.

Заблищали на сонці тисячі турецьких шаблюк, і пішли бусурмани в наступ. Нахлинула турецька ватага, немов морська хвиля. Але жодного воїна козацької сотні в кільці не виявилося... Вони протягом ночі ніби випарувалися.

Отетеріло дивилися навколо себе султанівські вояки, а потім з переляканими очима й вигуками "Шайтан! Шайтан!" покидали зброю й розбіглися хто куди. Та й не дивно, бо саме в цей час із тилу на них почали наступати козаки Нечая. Вони косили й рубали турків, немов капусту.

Легенда про таємницю Кобильного крутояру

них добували камінь-
вапняк. Каменоломні
були, очевидно, підземні.
Відгук цього знаходимо і
в опублікованій легенді.

Нині про каменярні в
Шестірні мало хто
пам'ятася.

В балці Кобильній не
раз працювали
криворізькі археологи та
ботаніки. Два прадавніх
поселення, на думку
фахівців, представляють
черняхівську культуру та
епоху бронзи. Й нині тут

ще знаходять залишки
посуду, що їх дехто
вважає витворами
грецьких майстрів.

Ботаніки знайшли в
балці унікальну рослину -
цимбохазму дніпровську.

Її вивчав доктор
біологічних наук

Микола Сметана.

Ймовірно, це єдине місце
в світі, де цю рослину ще
можна зустріти в
первісному стані.

Так тоді й не взнали вороги, куди в Кобильнім крутоярі
поділись козаки славного Нечая.

На цьому ж місці був не один бій ще й з татарами. Але козаки
звнову вміло дурили ворогів і так само несподівано з'являлися
за татарськими спинами в несподіваному місці, перемагаючи
їх. І ніхто не міг розгадати, як це їм вдається. Бо ніхто не знав
таємниці Кобильного крутояру, крім них самих.

Для інших це було й справді диво. Бо бувало, що в балці
щезали навіть вершники разом з кіньми.

Казали, що тут козакам допомагає Божа сила...

Про Саву Чалого

145

"ПРО САВУ ЧАЛОГО"

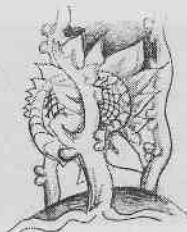
- легенда, записана на Криворіжжі в кінці 1930-х років співробітником інституту етнографії АН УРСР п. Волининим зі слів місцевого жителя С.Ф. Левенця. Вперше опублікував легенду в місцевій багатотиражці 1990-го року краснавець Олександр Мельник.

Сава Чалий, за переказами старих людей, був воїном. У нього було багато козаків, і вони жили в різних кінцях України. Іноді він збирав їх ув одне військо й воював з поляками.

В одному з походів Сава Чалий захопив у поляків жінку, з якою через деякий час повінчався. Але згодом Сава Чалий перекинувся на службу до поляків, зрадивши рідну землю. Спочатку він жив у селі Саврак, а потім переїхав у долину між селами Терни й Корсунівка.

Порішили гайдамаки скарати Саву Чалого за зраду, але як до нього підступитися? Адже Саву Чалого, виявляється, не можна було вбити дубиною, бо лоб у нього був такий твердий. Не можна було й кулею встрелити - обминала його куля. Не можна було й ножем взяти - хто піднесе ніж на нього, обов'язково промахнеться. Таку силу мав Сава Чалий. А в рукаві у нього був зашитий прапор, - така квітка. Гляне Сава на неї й бачить геть усе, що де робиться, незалежно від відстані.

Про Саву Чалого

А вбити Саву Чалого можна було тільки гудзиком з хрестом. Як підступити до нього та як убити - все це виказала гайдамакам його Савиха. І зробили гайдамаки так, як вона й навчила. Ззаду до воза приспівали два корита. В одне насипали землі й посадили терен, а в друге налили води. Розвернули гайдамаки воза задом наперед і почали його штовхати.

А тим часом Савиха вже інше на думку взяла. Шкода їй стало Саву Чалого, то вона й каже йому:

- Стережися, Саво, бо хочуть гайдамаки тебе вбити.
Але Сава Чалий на те не зважає, знай собі п'є та гуляє з ляхами. Тільки на прапор, що в рукаві зашитий, поглядає. А Сависі й каже:

- Гайдамаки далеко, вони за водами, за тернами...
І знову починає пити та гуляти. А Савиха знову:
- Ой стережися, Саво, гайдамаки близько...

Гляне Сава Чалий знову на прапор:

- Дурне мелеш, - каже Сависі, - гайдамаки досі за водами, за тернами.

Але ось вже гайдамаки на подвір'ї.

Підійшли до самої землянки. Пістоль у них, заряджений гудзиком, давно був напоготові. Так і вбили його тим гудзиком.

Козакова могила

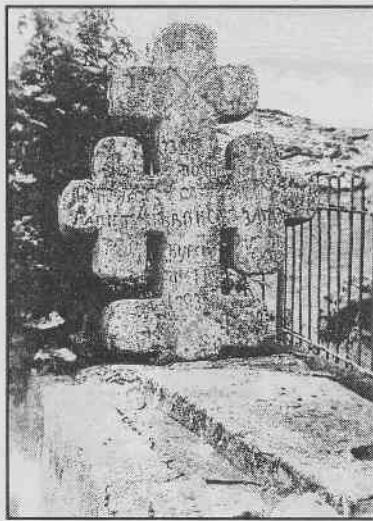
147

"КОЗАКОВА МОГИЛА" -
маловідома
криворізька легенда.
Записана вчителем
історії П.В.Лльченком
в селі Недайводі
на півночі Криворіжжя.
Публікується вперше.

Покохав козак з берегів Саксагані польську панну небаченої краси. Закохалась у хлопця-красеня й вона. Став козак щоночі пробиратись у панський палац на таємні побачення зі своєю милою.

Козакова могила

Було, стриножить свого вороного коня в непримітному ярку, а сам - через вікно до ніжної панни в покої.

Довідавшись про це, батько красуні вирішив покарати нахабного козака. Панські гайдуки влаштували на нього засаду, але спіймати спритного хлопця не змогли, - як в'юн, вислизнув він із їхніх рук, і тільки курява знялася з-під підків його вороного.

Погналися гайдуки степом за козаком, довше дня гналися, й не наздогнати б їм його ніколи, та от перед втікачем вигулькнув величезний крутояр, підпертий гранітною скелею. А в долині котив хвилі Інгулець.

Щоб відірватися від переслідувачів, вирішив сміливець стрибнути разом з конем зі скелі в річку.

Розігнався, скільки міг, могутній кінь і полетів, немов птах над крутояром.

Та задалеко виявилося і йому до води. Впав козак разом зі своїм вірним гривастим товаришем на гостре каміння. Й розбилися вони всмерть.

На тім місці, де трапилася ця пригода, недалеко села Недайводи, на березі Інгульця поховали запорожці свого відважного побратима. Й донині люди впорядковують козакову могилу й приносять на неї квіти.

Легенда про Інгулець і Саксагань

"ЛЕГЕНДА ПРО
ІНГУЛЕЦЬ
І САКСАГАНЬ" -

місцева легенда,
записана
в кінці 1980-х років
краснавцем
та археологом

Олександром

Мельником

від геолога-пенсіонера
з Північного гірничо-

збагачувального

комбінату В.Куделіна.

Журналіст В.Стецюк
запис цієї легенди
назвав "безумовною

зачею фольклориста".

Вперше опубліковано

1990 року в місцевій

багатотиражній газеті.

Трапилося це в ті далекі часи, коли степами нашими й усіма багатствами, що тайлися в надрах землі, владів злий і могутній демон Каран.

Не один сміливець склав свою голову богатирську в спробі добути для людей те, що було в тутешніх надрах, - запізну руду. Й не було тут ані струмка, ані річки, ані травини, ані билини - лише випалена сонцем, у тріщинах земля.

Була в Карана одна-єдина дочка краси дивовижної. Й звалася вона Сакманею. Більше власного ока стеріг її демон, мріяв передати їй свою владу й багатства. Водив її величезним підземним палацом, показував казкової краси самоцвітне каміння.

Але дівчину не радувало це мертвє величчя. Її душа тяглася до яскравого сонця, до співу пташок, до дзорчання води.

До печери-палацу якось підійшов красень юнак, у якого було дивне й звучне ім'я - Єнігелець.

Похмуро навислі над склепінням брили червоної й фіолетової руди захоплювали його найбільше. Після тривалих мандрувань підземним царством він утрапив до величезного залу, де на троні, виготовленому з білого заліза й прикрашенному каміннями-самоцвітами, його чекав Каран.

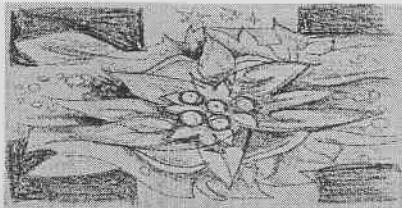
- Що привело тебе в моє царство? - грізно запитав у юнака демон.

- Я наважився прийти до тебе по допомогу, - відповів той. - Мій народ, який був колись могутнім і нездоланим, зараз терпить від войовничих сусідів шкоду. Вороги руйнують наші будинки й забирають у полон наших дітей і матерів. Зупиняють і грабують купців, які їдуть до нас із товарами. Дай нам, Каране, залізо, з якого ми зробимо собі зброю, щоб нею захищати свою землю й свій народ.

- Гаразд, я дам залізну руду твоєму народові, але ти повинен будеш довести, що твій народ гідний мати в своїх руках цей

Легенда про Інгулець і Саксагань

скарб. Ти повинен виконати три моїх бажання. Якщо витримаєш випробування, тоді гаразд, твій народ зможе прийти сюди жити й розпоряджатися цією землею. А якщо ні, то ти навіки лишишся під землею добувати для мене дорогоцінне каміння.

- Ну що ж, я погоджуєсь, - відповів юнак.

- Гаразд. Тоді слухай перше мое бажання. Протягом дня й ночі ти повинен виготовити із заліза прикраси для моєї доночки. І демон наказав своїм слугам відвести юнака до своєї кузні. Але перше завдання не надто налякало юнака Єнігельця. Від дідів і від батька свого - колишнього славного коваля-ювеліра - він засвоїв силу-силенну секретів і навчився орудувати з металом.

Наступного дня він поклав перед Караном виготовлені ним прикраси. Зроблені вони були з металу й прикрашені самоцвітним камінням. Були тут майстерно сплетені з тонких залізних ниток намиста, кінці яких увінчували голови лані, ажурні сережки у вигляді літаючих качечок, плетені браслети з орнаментом у вигляді польових квітів і багато інших прикрас тонкої роботи.

Коли юнак побачив Сакмань, він одразу ж покохав її. Такою вона була гарною. Й прикраси, ним виготовлені, їй дуже пасували. В свою чергу уважна дівчина не могла не помітити захоплення й кохання в очах Єнігельця. Але тут втрутився демон Каан. Він звелів юнакові:

- Йди, тобі покажуть місце, де ти будеш жити під землею, доки я не вигадаю для тебе нове випробування.

Доки Єнігелець чекав вказівок володаря підземного царства, Сакмань таємно приходила до нього, й протягом довгих годин він розповідав їй про свій народ, про велику й могутню річку, що тече в їхній землі, про щастя життя на землі.

Наступив ранок, і цар знову покликав до себе Єнігельця.

Легенда про Інгулець і Саксагань

Друге завдання було таким: протягом ночі винести з палацу величезний камінь-валун залізної руди розміром з хату. Засумував юнак, розуміючи, що цар дав йому цього разу непосильне завдання. Адже був він лише людиною, а таке звичайній людині не під силу. Підняти величезний камінь-валун змогли б хіба що боги.

Та ось над ранок до Єнігельця, який уже втратив надію допомогти своєму народові, знову пробралася Сакмань. Вона намовила його не втрачати час і швидко йти до кам'яної глиби. Коли Єнігелець наблизився до каменя, Сакмань ударила тричі залізною палицею, що була схожою з гілкою дерева в квітовій, і камінь тут же став швидко меншати.

- Ця палиця - чарівна, - сказала дівчина здивованому Єнігельцю, - з її допомогою яку завгодно річ можна перетворити в те, що побажаєш. Отож тримай міцніше цей камінь, тепер ти його зможеш підняти. Але винести з печери його треба саме тієї міті, коли сходитиме сонце. І ти повинен повернутися до сонця спиною, інакше й сам станеш каменем. Юнак виконав усе, як йому веліли.

Вранці демон побачив, що камінь-валун стоїть перед входом у його підземний палац. І він одразу зрозумів: впертому юнакові допомагала його дочка.

Тоді він вирішив вигадати таке випробування, яке б неодмінно згубило Єнігельця й таким чином назавжди розлучило юнака й Сакмань. А щоб дочка не здогадалася про його підступний намір, він відіслав її в далекі Карпатські гори.

Коли настав час останнього випробування, Каран сказав:

- Ти впорався з двома нелегкими завданнями й довів, що твій народ вартий цих багатств. Тепер слухай мене уважно. Місце, де живе твій народ, - це позбавлена життя пустеля. Люди не можуть у такому місці жити. Для того, щоб життя тут забуяло, потрібна вода. Отож напої землю водою й швидше повертайся до свого народу з радісною звісткою.

Вночі Єнігелець нетерпляче чекав на Сакмань, але кохана так і не прийшла.

Наступного ранку демон закликав до себе Єнігельця.

- Ти не виконав моого головного бажання й тому повинен померти, - сказав Каран.

- Гаразд, - відповів йому юнак, - перед смертю дозволь мені лише раз глянути на рідний край.

Вони разом вийшли з підземелля й піднялися на гору.

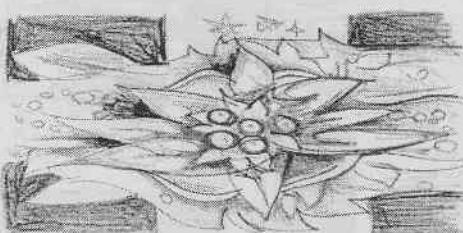
Єнігелець тричі поклонився рідній стороні.

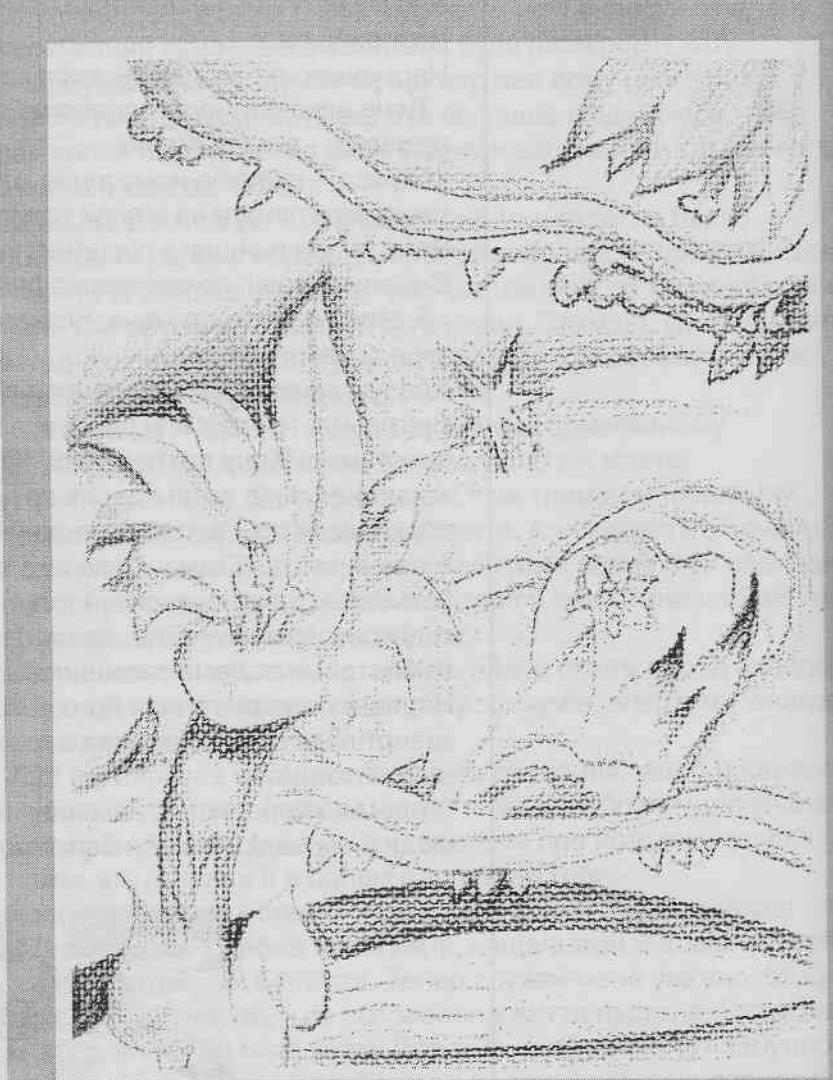
- А тепер підійди до мене, - сказав юнакові Каран. - Прийшла твоя остання хвилина.

Але як тільки демон підняв палицу, щоб нею торкнутися Єнігельця, той щосили рвонувся з рук демона, вигукнувши наостанок: "Хочу стати рікою!" Юнак кинувся зі скелі вниз, і тієї ж хвилини з-під скелі вдарив потужний потік, що одразу став прокладати собі русло безводним краєм.

А в цей час до Сакмані, яка вже встигла відійти далеко від батьківської домівки, сизий голуб приніс страшну звістку. Й тоді вона, тамуючи біль, також перетворилася на річку. А річка та бистрими водами заспішила на зустріч зі своїм коханим. Нарешті вона дісталася його, і тоді дві степові річки завертілися в танкові вічного кохання й жертовності в ім'я щастя людей.

Згодом на берегах рік, названих Інгульцем та Саксаганню, люди й справді знайшли багаті поклади залізної руди.

Квітка щастя

155

"КВІТКА ЩАСТЯ" -
криворізька легенда,
знайдена краєзнавцем
Олександром
Мельником
у матеріалах
фольклорних
експедицій
на Криворіжжі
1920-1930-х років.

Розповідають старі люди про дивовижну квітку, що росла колись лише в наших степових місцях. І цвіла вона раз на рік на Купала.

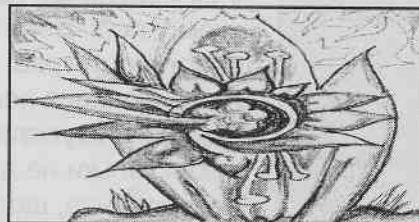
Всі юні й закохані шукали її винятково поблизу Вовчого горла, в тому місці, де дві швидкі річки Інгулець і Саксагань з'єднують свої води.

Ті, кому хоча б раз у житті довелося квітку щастя побачити, розповідали, що була вона небаченої краси й незвичайної форми.

На одному стовбуру вона мала два бутони, які саме на Купала розкривалися разом опівночі.

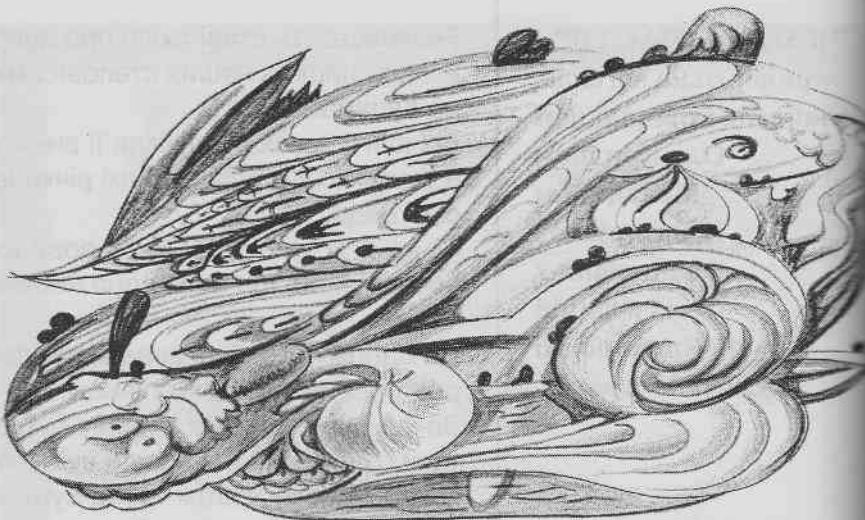
За хвилину закохані повинні були квітку щастя зірвати й тут-таки, тримаючи її в правій руці, поклястися одне одному в коханні довіку. Потім треба було тричі прочитати молитву "Отче наш".

Дивовижна квітка щастя тієї ж миті зникала, а закоханим залишалося довге й щасливе життя.

Про розбійників-песиголовців

"ПРО РОЗБІЙНИКІВ-ПЕСИГОЛОВЦІВ" - варіант відомої української легенди, яку записували в різний час у багатьох регіонах, в тому числі й на Криворіжжі.

Цю таємничу історію здавна розповідають у краї нашому старі люди. Що в краях цих степових, де проходив відомий на всю Україну Чорний шлях, а біля нього - й багато менших, жили розбійники-песиголовці.

Вони, як переповідали очевидці, нібіто відловлювали православний люд і в глибоких ямах відгодовували на заріз. Інші кажуть, що песиголовці - це люди високого зросту, з однім оком у лобі. Вони знають, де закопані скарби, знають цілющі властивості трав, чують, як трава розмовляє.

Якось попався песиголовцям один парубок. Вони його спочатку готували на заріз, а потім взяли собі за кухаря і лакея, тільки не давали йому їсти того, що їдять самі. Той парубок знов, що коли з'єсть їхньої їжі, то буде все знати. От почав він то тарілки вилизувати, то доїдати шматочки, що залишилися після песиголовців, і вже почав дещо знати. Одного разу поїхав з ними в степ. Чує - трава розмовляє. Він питає песиголовця, що це трава каже.

- А хіба ти чуєш?- питає песиголовець.

- Чую, - відповідає.

- А чи не єси ти, бува, нашої їжі?

- Ні, не їм. Тільки, як коли, то тарілки вилизую.

- Еге, - думає песиголовець, - справи погані.

Порадився з іншими, що їм тепер робити, а далі й питає хлопця, чи не сумує він за домівкою. Той відповідає, що ні, не сумує, що він уже й забув про неї. Це він так збрехав, бо насправді йому вже давно хотілося додому.

- Ну то їж, - каже йому песиголовець, - відтепер разом з нами, то й будеш все знати.

Став він з ними їсти, став усе знати. А потім задумав утекти.

От поїхали песиголовці з дому, а він сів на коня - й тікати.

Прискаяв кінь до річки, що текла на кордоні із землею песиголовців. Дивиться парубок, а песиголовці його наздоганяють. Вже до берега добігають.

А далі їм дорога зась. Тоді вони й кажуть:

- Ну, Іване, багато ти знаєш, ляж під чернобилем-бур'яном, то ще більше будеш знати.

Іван так і зробив. Ліг і заснув. Довго він спав під чернобилем-бур'яном, а як прокинувся, то забув усе, що з ним у песиголовців було, й став звичайною людиною.

Про розбійні вчинки
песітута місце

Легенда про силу Благовісту

159

"ЛЕГЕНДА ПРО
СИЛУ БЛАГОВІСТУ"
- місцева легенда,
записана краснавцем
Володимиром
Ганенковим
у місті Інгульці
(південь Криворіжжя).
Публікується вперше.

Було це весною. На ярмарок у Широке приїхав якийсь багатий купець. А ночувати спинився в одинокого злодійкуватого господаря.

Втомлений дорогою, купець щойно ліг - одразу й заснув непробудним сном. Тоді як господар тієї ночі й взагалі заснути не міг: так страшенно його мучили жадібність і можливість легко поживитися. Адже він напевне знов: купець був при великих гроших!

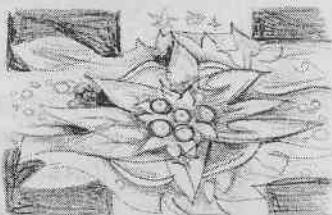
Так тієї ночі й не склепив господар хати очей.
Думав він, думав і нарешті наважився...

Для певності він спочатку чимось у хаті погрюкав. Ні, не чує купець... Узяв тоді господар сокиру й тихо-тихо підкрався до свого постольця. Але щойно він підняв у себе над головою страшну сокиру, щоб зарубати купця, а гроши забрати собі, як залунав у Широкому церковний дзвін Благовісту.

І тієї ж миті сокира випала з рук підступного чоловіка, а купець прокинувся...

Що ж він бачить? Перед ним стоїть ні живий ні мертвий господар хати, а поруч валяється сокира. Зрозумів усе купець, а господар хати його благає: "Прости мене Христа ради... Це я хотів погубити твою і свою душі..."

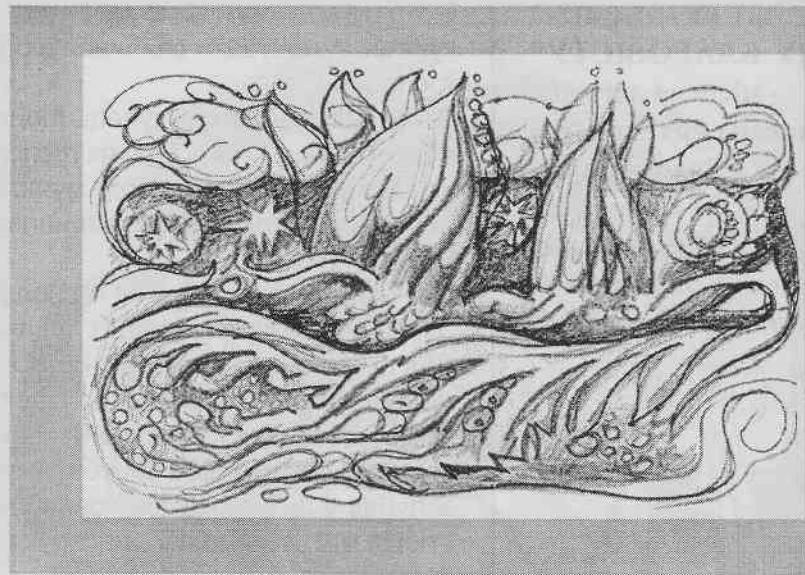
З того часу й стали люди вірити в силу Благовісту Покровської церкви в Широкому.

Легенда про Святу Криницю

"ЛЕГЕНДА ПРО СВЯТУ КРИНИЦЮ"

- місцева легенда, записана краснавцем Володимиром Ганенковим у місті Інгульці (південний Криворіжжя).
Публікується вперше.

Вона знаходиться в степу між селами Андріївкою та Новокурським. Щороку на десяту п'ятницю після Паски жителі навколишніх сіл до схід сонця йдуть до Святої Криниці, щоб набрати цілющої води.

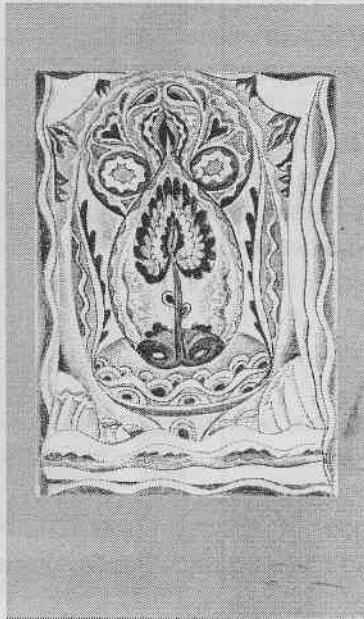
Старі люди про цю криницю розповідають різні історії. Кажуть, що подорожував тут колись монах. Був він, мабуть, людиною особливою, бо, напившись із криниці, перетворив воду з простої в цілющу.

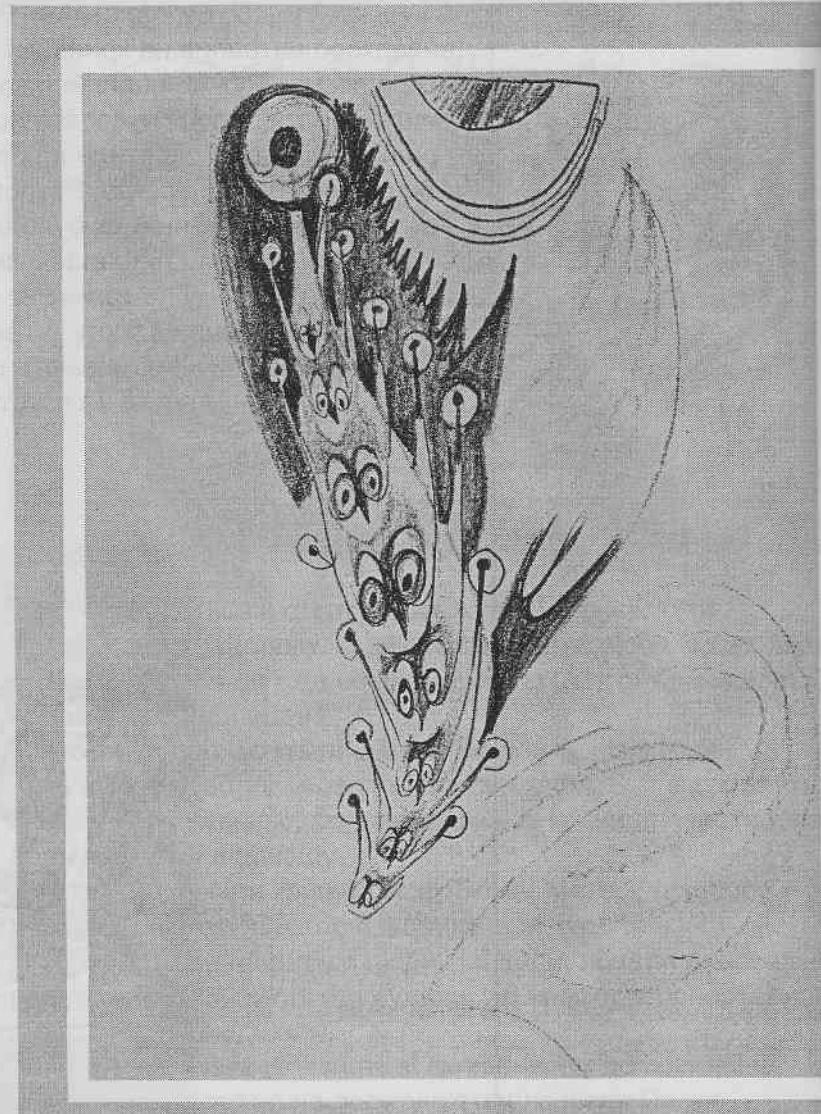
Поклав монах біля криниці ікону Божої Матері, прийшов у село і сказав людям: "Сьогодні відбудеться чудо".

Й справді, коли напилися люди тієї води, почали дивовижні речі траплятися: хворі одужували, до немічних поверталися сили, старі молодшали.

Жителі тамтешніх сіл пішли зі священиком до криниці й освятили її. Було це на десяту п'ятницю після Паски.

А інші кажуть, що це був сліпий. Разом з поводирем він випадково натрапив на криницю. Зрадів сліпець такій несподіванці. Тут же напилися вони з поводирем води й умислися. І трапилося чудо: сліпець знову став бачити! Криницю невдовзі освятили й прозвали Святою Криницею. Але є ще й третій переказ. Розповідають, що у війну вода в усіх навколошніх криницях була отруєна, але якимось дивом у Святій Криниці вона лишалася чистою. З неї пили жителі тамтешніх сіл і тому не загинули. Воду із Святої Криниці п'ють (і таку людину не займають хвороби), нею тричі промивають очі. Цю воду подовгу зберігають, і вона ніколи не псується.

Легенда про Лозуватську печеру

"ЛЕГЕНДА ПРО ЛОЗУВАТСЬКУ ПЕЧЕРУ"

- місцева легенда,
записана в селі
Лозуватці

(захід Криворіжжя)
ректором тамтешньої
середньої школи №1,
краснавцем Андрієм
Кучмою. Публікується
шперше Олександром
Мельником.

У запорозькі часи можна було зустріти на берегах Інгульця чимало козацьких зимівників. Розкішна природа балок та степових річок надійно ховала їх від татарського ока.

Там вони тримали й свої скарби. А щоб ніхто не міг передчасно забрати їх з таємних схованок, такі місця обов'язково заклиниали.

Ці скарби могли лежати незайманими століттями, аж доки не виходив строк заклиниання. А визначати місця скарбів могли лише люди чесні, щедрі, справедливі й сміливі. Й то лише опівночі в окремі свята, за умови не озиратися, навіть якщо за спиною відбувається щось неймовірне. Йти треба на вогонь свічки, що горить на землі над місцем, де сховано скарб.

Багато було сміливців, але скарбів, захованих у печері однієї з балок між Лозуваткою та Інгульцем, так ніхто й не знайшов.

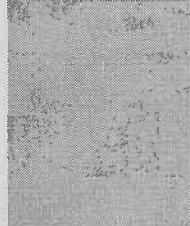
Бачили люди, що горіли свічки, визначали місце схованки та ознаки, що скарб там є. Але нічого в них не виходило.

Переказ розповідає, що знаходиться скарб у балці в тому місці, де крутий схил з поворотом на південь. Лежить там камінь. Має він вигляд татарської шаблі.

За шість кроків від каменя росте кущ терну з трьома розгалуженнями. Коріння терну показує на вход до печери. Сама печера має вигляд кімнати. За стелю в ній масивна гранітна скеля, що опирається на бокові гранітні стіни. В цій кімнаті на золотих ланцюгах висять три човни. В одному повно золотих монет, у другому - срібних, у третьому - мідних. На дубових жердинах висять: турецька парча, килими, сувої шовку...

Скарби ці й досі знаходяться в печері, тому що не було такої людини, щоб повністю відповідала вимогам козацького заклиниання.

Якщо зважити на всі ознаки, то зараз це місце знаходиться під водою Карачунівського водосховища.

मानवी जीवन का एक
एक हीरोइन विश्वासीया

中華書局影印

QUESTION OF THE
RIGHT TO LIBERTY AND SECURITY
IN THE NEAR EAST

Съдържанието на тази книга е
представено във вид на съдържа-
щата го глава във външния
вид на този документ.

from early snow cover to
continued snowmelt

Переказ про шматок хліба

165

"ПЕРЕКАЗ ПРО
ШМАТОК ХЛІБА" -
місцева легенда,
записана
в селі Лозуватці
(захід Криворіжжя)
тамтешнім учителем-
краєзнавцем
Андрієм Кучмою.

Колись усі могили, розкидані по нашому степу, мали імена.
Сьогодні пам'ятають люди лише деякі з них - Рядова, Касянка,
Розкопана, Домаха, Червона...

Вийдеш на могилу, глянеш навколо, а навколо розкривається
дивовижний краєвид з долинами річок, балками й степами.
На деяких могилах ще в давнину поклали люди каміння.
Пізніше селяни те каміння вибирали для своїх потреб. На
огорожі-загати та фундаменти.

От якось житель сьомого кварталу села Лозуватки вибирав з
могили каміння для загати. Поступово він добрався до
великого плоского каменя. Пробував підняти, але самотужки
не зумів. Вирішив він повернути камінь, здогадавшись, що під
ним скарб.

Тільки так подумав, як на нього тут же впала чиясь тінь і з ним
хтось привітався.

Розігнув лозуватський дядько спину й побачив над викопаною
ним ямою якогось незнайомого засмаглого чоловіка в
припіленому одязі.

Незнайомець звернувся до дядька з проханням:

- А чи не буде у вас для мене хоча б шматочка хліба? Дуже
вже їсти хочеться...

Задумався лозуватський дядько. Сонечко ще високо. До
вечора ще далеко. Самому хліб ще може стати в пригоді.

- Немає в мене хліба, - відповів він незнайомцеві. - Але бачте
он там отару овець? Там є пастух, він завжди бере з собою в
поле більше, ніж я, їжі. Сходіть до нього, він вам дастъ хліба...

Нічого не відповів незнайомець. Пішов до могили Касянка, де
й справді паслися вівці.

Того дня лозуватський дядько так і не зрушив з місця великого
плоского каменя.

А ввечері до села повертається разом з пастухом та

Переказ про шматок хліба

лозуватськими вівцями.

- Ну що, - дорогою запитав дядько в пастуха, - чи ж дав ти в обід хліба подорожньому? Бо це я направив його до тебе. Здивувався пастух:

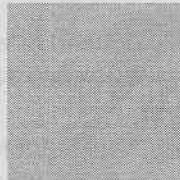
- Ніхто до мене, дядьку, ані в обід, ані після обіду за хлібом не приходив...

І тоді зрозумів лозуватський дядько, хто то був. Це у вигляді людини до нього виходив із землі сам скарб, якому закінчився строк заклинання.

Варто було лише подати подорожньому шматок хліба, й тоді скарб відкрився сам.

Але скупість лозуватського дядька лише розгнівила скарб.

І тепер він назавжди перейшов ув інше місце.

Таємниця Розкопаної могили

"ТАЄМНИЦЯ РОЗКОПАНОЇ МОГИЛИ" - місцева легенда, записана в селі Лозуватці (захід Криворіжжя) директором тамтешньої середньої школи №1, краснавцем Андрієм Кучмою.

Біля села Тернуватки й зараз ще стоїть Розкопана могила. Цю могилу в давні часи козаки-запорожці використовували як спостережний пункт. Вони з нього сигналили вогнем та димом, коли сюди наближалися татари, ляхи або турки.

Пізніше, як переказують у Лозуватці старі люди, могилу розкопали (звідси і її назва) й обікрали двоє жителів першого кварталу цього ж села.

Розповідають, що вони трохи зналися на чорній магії. Й от у свято рівно опівночі двоє грабіжників-лозуватців розпочали пробивати в старовинній могилі хід до скарбів. Дотримувалися вони всіх правил чорної магії: не злякалися жахливого вітру, його виття та свисту, грози, землетрусу, навіть обвалів підземного ходу...

Дійшовши під землею до скарбу, вони забрали в мішки все, що там було.

Таємниця Розкопаної могили

Тільки-но з награбованим вони звідти вилізли, як знову розпочалося навколо них щось страшне:чувся відвортний гул, тріск людських кісток у повітрі, а поруч з ними літали жахливі привиди.

Не витримали цього випробування лозуватські злодії й вирішили заховати до ранку все, що тоді вкрали в могилі. На скелях, що й зараз є за Лозуваткою, якраз над Інгульцем, за мостом зліва від дороги, біля примітного каменя з кущем глоду зробили вони схованку.

І як тільки загорнули злодії яму, а в ній таємничі скарби з Розкопаної могили, одразу все навколо затихло, ніби нічого й не було.

Намітили злодії місце схованки й заспокоєні пішли собі поночі додому.

Однак до самого ранку кожному з них снилися тієї ночі різні страхіття, а тому на схід сонця обидва злодії вже були біля схованки.

Але в схованці ніякого скарбу вони не знайшли. Навіть жодних його ознак не було. Скарб з Розкопаної могили тієї ж ночі невідомо куди зник.

Додому довелося їм повернутися з порожніми руками.

Але від того часу не було їм щастя в рідному селі. Тому скоро назавжди виїхали вони на шахти в Кривий Ріг. А там і сліди їх пропали.

Щоправда, пізніше в Лозуватці раптом розбагатіли дві сім'ї з першого кварталу. Але чи пов'язано це зі скарбом, що колись його знайшли в Розкопаній могилі, про те не відомо.

Скарб Глиняної балки

169

"СКАРБ
ГЛІНЯНОЇ БАЛКИ"
- місцева легенда,
записана
в селі Лозуватці
(захід Криворіжжя)
директором місцевої
середньої школи №1,
краснавцем
Андрієм Кучмою.

На північній околиці села Лозуватки є балка Глинняна. З давніх-давен у ній брали люди білу глину. Й досі можна в тій балці її накопати.

А ще звідси беруть початок кілька стрімких джерел. Гіркувато-солонувата вода витікає з балки в Інгулець.

Поруч з джерелом можна викопати криничку, але й у ній вода буде такою ж несмачною.

Скарб Глиняної балки

Лише між камінням у Глиняній балці було колись джерело зі смачною водою - пити й не напитися.

Від'їджаючи вранці на поле, лозуватські селяни багато років поспіль неодмінно брали воду саме з криниці в Глиняній балці. Лише згодом прозоре джерело замулилося, пропала й криниця. А утворилася на її місці болотиста кандиба.

За переказами старих людей, Глиняною балкою стояв колись козацький зимівник. А в одній з круч якраз біля криниці були сковані козацькі скарби.

Тепер їх там немає, бо вони вийшли в інше місце.

Побачити це багато років тому довелось тутешнім селянам, саме приїздили на ту годину набрати води з криниці в Глиняній балці.

Під'їхали вони сюди під водою, опустили в криницю відро, а води там немає.

Глянули в криницю, а там лише шкіра з вола, повним-повна золотими монетами. Й те небачене багатство іскриться всіма кольорами райдуги в першій ранковій зорі.

З переляку скочили селяни на воза й з порожньою діжкою миттю вигулькнули з балки.

А коли приїхали сюди вдень, то все було тут, як і завжди: в криниці смачна прохолодна вода й ніякого золота. От вони й набрали собі свіжої води. А скарб Глиняної балки так нікому й не дістався.

Про

діжку з золотом

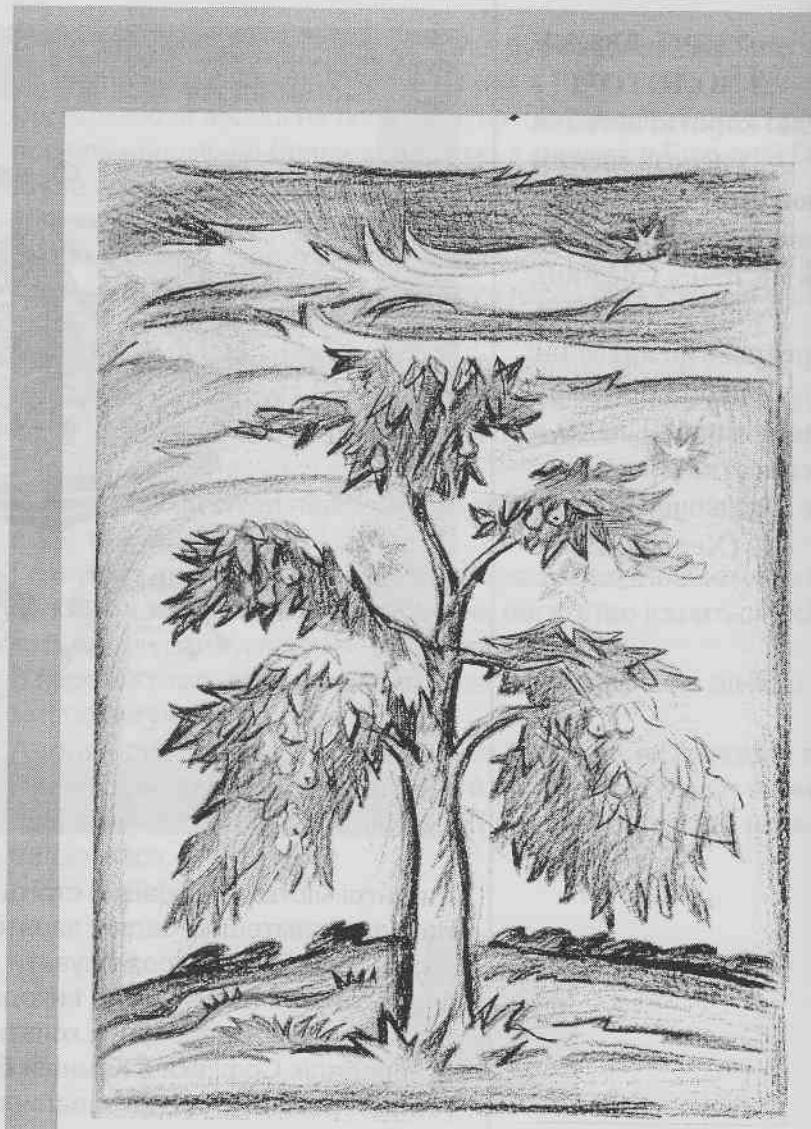
171

"ПРО ДІЖКУ
З ЗОЛОТОМ" -
дві короткі легенди
з нерозвиненим
сюжетом про сховані
запорожцями скарби
в містечку Софіївці,
що їх наводить
херсонський археолог
Віктор Гошкевич
у своїй книзі "Клады и
древности Херсонской
губернии"
(Херсон, 1903).

У центрі містечка Софіївки стоїть доволі висока могила, в якій, на думку тамтешніх селян, зарито запорозький скарб. Кілька разів люди бралися розкопувати помітний з усіх кінців містечка курган, але нічого в них не виходило. Зрештою вони отримали від влади суверну заборону копати стару могилу. А неподалік Софіївки в Куминій балці є в скелі печера. Під час літньої грози вхід до неї завалився. Розповідають люди, що в тій печері сховано діжечку з золотом. Але як її звідти дістати?..

Наша земляків
багато. Із них містяни
загороди зробили якісь
чудеса архітектури.
Одні з них
зроблені з
їхніх дерев та
лісів.

Про хрест на дереві в Христофорівці

173

**"ПРО ХРЕСТ НА
ДЕРЕВІ
В ХРИСТОФОРІВЦІ" -
легенда, яку
розвідали археологу
та краєзнавцю
з Херсона
Віктору Гошкевичу
співвласники
села Христофорівки
(Криворіжжя)
пп. Горбачов
та Шедевр. Пам'ятний
хрест на столітньому
бересті знайдено було
в Христофорівці,
як пише в книзі
"Клады и древности
Херсонской губернии"
(Херсон, 1903)
Віктор Гошкевич,
весени 1894 року.**

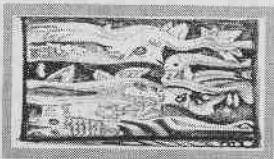
В яру біля села Христофорівки ростуть над річкою берест і дуб. Здавна місцеві люди казали, що коли уважно придивитися, то біля дерев ще можна знайти сліди ями або ж заваленого погреба.

У тому погребі в давні часи й було сховано козаками-запорожцями скарб.

"На дубові шукай зуб залізний, а на берестові - хрест..." - казали старі люди.

І от якось селяни рубали в цьому місці дерева. Й коли стали рубати старий берест, то перед їхніми очима на стовбури раптом з'явився відбиток хреста. Вони на смерть перелякалися такої несподіваної знахідки, розцінивши її як недобрий знак. І лише згодом про побачене розповіли в селі. Коли ж люди придивилися до хреста уважніше, то зрозуміли, що хрест той у давні роки хтось навмисне вирубав у дереві й заклав його шматками іншого дерева. Хрест з часом зрісся зі стовбуром і загубився. Аж доки на нього не натрапили лісоруби.

Ще довго про знахідку згадували в селі. А пізніше й про неї забули. Але козацьких скарбів побіля береста й дуба над річкою в Христофорівці шукати й далі боялися.

Про Пращуродинну й Довгу могили

"ПРО
ПРАЩУРОДИННУ
Й ДОВГУ МОГИЛИ"
- розповіді, записані
археологом
Віктором Гошкевичем
і використані ним же
в книзі "Клады и
древности Херсонской
губернии"
(Херсон, 1903).

У селі Мар'їнському, що дорогою з Кривого Рогу на Нікополь, ходить легенда про те, як у Пращуродинній та Довгій могилах колись селяни шукали скарби. З давніх-давен тут розповідають про кілька діжок золота, схованих у Пращуродинній могилі, та дорогу запорозьку зброю й сідла, закопані козаками в Довгій могилі. Довгу могилу селяни й справді кілька разів бралися розкопувати. Вирили декілька ям, але знайшли лише глиняні горшки, кістки та ні на що не годний шматок сідла.

Легенда про Івана Веселого

"ЛЕГЕНДА ПРО ІВАНА ВЕСЕЛОГО" - жовтводська легенда (північ Криворіжжя), записана від жителя Жовтих Вод В.А.Антибури місцевим поетом та журналістом Анатолієм Ворфліком. Публікується вперше.

Років двісті тому (а там хто знає, може, й усі триста, а може, й тисячу) жив-був там, де зараз стоїть місто Жовті Води, якийсь козак Іван.

Полюбляв Іван чарчину смикнути й мав чи не першу в нашому краї кобзу.

Веселий був козарлюга!

А жив самотньо.

Якось серед студеної зими з п'яних очей обійшовся козак Іван з димохідною засувкою своєї хатньої печі необачно та й вчадів.

А час був непевний, тож сусіди толокою мерщій сяк-так і поховали бідолагу козака Івана. Й навіть поклали йому в домовину пляшку оковитої та його незмінну сестру-кобзу. Що і як там було - невідомо, але оклигав серед ночі наш неборака. Замерз у домовині, зуб на зуб втрапити не може. Намацав біля себе пляшку й кобзу, а потім і вибрався з могили. Навіть хміль не встиг вийти. Виліз та й гайда село будити.

Було безталанному, ой було!

Уявити тільки: мертвяк серед ночі на кобзі шкварить, запиваючи власні співи оковитою з пляшки: "Грай, грай! От закину зараз ноги аж за спину, щоб світ здивувався, який козак вдався!"

Одним словом, веселий був козак Іван - від того й назва села пішла, Веселоіванівка.

Праннуроджан И звезды обмы

О, Бхагават, я вспоминаю о тебе
и о моем бывшем состоянии.

Я родился в земле
Бхарата и был

броненосцем.

Во время Гомутхи-сан

я был избран для сопровождения

Арджуной Кришной.

Я был избран для сопровождения

и разведки впереди

Арджуну, чтобы

запечатлеть путь

к победе (в бою).
Я заслужил это звание.

Следующий звук
— О Бхагават, я вспоминаю
о тебе и о моем бывшем состоянии.

Это звено я могу назвать

Як Сірко переміг татар

177

"ЯК СІРКО
ПЕРЕМІГ ТАТАР" -
відома придніпровська
легенда. Вперше
записана на початку
XX століття в селі
Капулівці Катерино-
славського повіту
Катеринославської
губернії від Ф. Добруна.
Опублікована Дмитром
Яворницьким у нарисі
"Український
простолюд в його
творчості"
("Споживач",
№5-6, 1920).

Давно-давно це було, ще за запорожців та за кошового Сірка. Пройшло років чимало, як жив Сірко і як його не стало, а слава про нього і не пройшла, і не пропала. Він був для ворогів страшний і сердитий, а для християн напроти, був дуже добрий і милостивий.

Одного разу запорожці пішли з Сірком у похід, а татари прочули про те та одразу й побігли на Січ і почали там хазяйнувати. Як хотіли, так і хазяйнували: усіх православних християн забрали та й повели у полон. А вони, бідні, не хочуть іти та плачуть і ридають так, що аж земля стогне. А татари на плач не вдаряють та нагайками їх підганяють. Як ось прочув про те кошовий Сірко. Зараз зібрав своїх козаків - та в погоню за татарами: визволяти православних людей. Та летить, як птиця. Добіг близько до татар; бачить, що їх дуже багато, а козаків дуже мало, - і давай хитрити. Спинив свого коня і крикнув на козаків:

- А стійте, братця! Підождіть, не ворушіться!

Тоді зіскочив з коня, дав його другому козакові, а сам кувирдь - та й зробився хортом і побіг до татар.

Татари бачать: хорт, красивий такий! Сподобався він їм.

Узяли вони його, нагодували. Звик ото той хорт.

Як стали ті татари відпочивати, то той хорт поробив їм так, що вони всі поснули. Тоді він назад до козаків та знову кувирдь - і зробився чоловіком! Кинувся тоді з козаками до татар, усіх їх вирубав, а християн вернув назад.

Християни дуже дякували Сіркові і пішли собі щасливо додому. А Сірко з своїми козаками став гуляти по-старому.

Ви підбіг, якщо А...
А... відтів підмісий між

зіркою і зіркою

Ось що відбувається
дивно-надивно-нечесно-
загадково-загадково-

І він сіє, і він сіє
І він сіє, і він сіє

М підкохано-богомій
тако їх ста-
ти, як ві відходять
— і підкохано-члені від кінця
їхніх цілів до кінця

Спільно є їх ще міш-
каєдото-он-кінці-з-їх

Заповідь Сірка

179

**"ЗАПОВІДЬ СІРКА" -
відома придніпровська
легенда. Вперше
записана 1896 року в
селі Капулівці Катери-
нославського повіту
від К.Дивніченка.
Опублікована Дмитром
Яворницьким у нарисі
"Поездка на пепелище
Чертомлыцкой Сечи"
(альманах "Складка"),
С.-Петербург, 1897.**

Сірко на три частини захований: перша його частина лежить отут саме, де Чортомлицька Січ; друга - під Кривим Рогом, а третя - під Полтавою.

Він, як умирав, так дав таку заповідь: "Як я помру, то одберіть у мене праву руку і носіть її сім год; хто буде мою руку носити сім год, той владітиме нею усе рівно, як я й сам владію; а де случиться вам яка пригода, де вас нещасна хвиля спобіжить, чи на воді, то кидайте руку у воду - хвиля утишиться, чи на землі - не буде вам ніякого слuchaю; а з семи год уже поховайте в мою могилу.

I хто буде тую могилу шанувати, братиме навколо землю та буде могилу обсипати, то я його сам своєю силою буду дарить.

А на сьому году хай мене жде, і хто вийде до могили або на Різдво, або на Великдень, або на Зелену неділю, так нехай мене дожида. Не бійся, що я неправославний християнин, - я есть православний християнин Сірентій Іоанович!"
От таку він, той Сірко, дав заповідь!

Переказ про нову синагогу

181

**"ПЕРЕКАЗ ПРО
НОВУ СИНАГОГУ" -
криворізький переказ,
записаний у 1980-і роки
студентами
Криворізького
педагогічного
інституту під час
фольклорної практики
(керівник -
Василь Скрипка).
Публікується вперше.**

Була в Кривому Розі колись лише одна синагога. Стояла вона з давніх-давен на вулиці, що так і називалася - Синагогальна. Багато років говорили в общині, що вже треба побудувати нову синагогу, й гроші на неї зібрали, а все не виходило. Й довго ніхто не зінав, чому синагогу не починають будувати. Не раз старосту синагоги посилали аж у Херсон, щоб отримати дозвіл на спорудження, але справа з місця не рушала, дозволу не було.

А росла в старости дочка, красуня небачена й дуже набожна дівчина. От вона й каже батькові:

- Я сама поїду за дозволом на будівництво нової синагоги. Став батько її відмовляти. Казав, це не дівоча справа. Але дівчина таки поїхала. А батькові сказала, що їде зовсім в інше місце.

Як приїхала вона в Херсон і прийшла до єпископа, той від здивування й мову втратив - такою гарною була єрейська дівчина: чорне волосся, палаючий погляд; на вулиці всі спинялися, коли вона проходила.

- Якщо залишишся в мене на одну ніч, тоді дам твоєму батькові дозвіл на будівництво нової синагоги, - попередив красуню єпископ.

- Гаразд, - відповіла вона. - Але нехай дозвіл відправлять поштою сьогодні.

Вранці прокинувся єпископ, а дівчини вже немає. Й більше ніхто її не бачив. А в Кривому Розі й справді невдовзі отримали дозвіл на будівництво нової синагоги. Розповідають, що староста гірко плакав над кожним каменем, що йшов на мурування: він згадував свою назавжди пропалу красуню доньку.

важнейший из всех видов

изображений в книжной графике — это иллюстрации, выполненные в технике акварели.

Акварель — это живопись, основанная на смешивании красок с водой.

Чтобы усилить изображение, можно использовать

акварельную пастель.

Самые известные имена, связанные с акварелью, — это Франческо Гирландайо, Джорджоне, Тициан, Рафаэль, Альбрехт Дюрер, Микеланджело Брандт, Альбрехт Алtdорф и другие.

X то заселив Соколовку

183

"ХТО ЗАСЕЛИВ СОКОЛОВКУ" -
кіровський переказ,
записаний
місцевим учителем
Леонідом Яворським.
Публікується вперше.

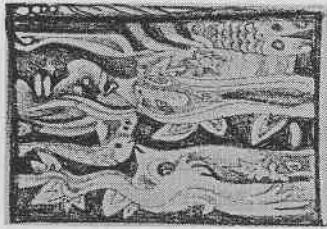
Ще й сьогодні на Соколовці живуть нащадки тих, хто перебрався сюди в кінці минулого століття з Лозуватки. Кажуть, що першими приїхали в голий степ Соколовські. Було їх кілька родин.

Хтось звично взявся працювати на землі, але більшість пішла на Шмаковський рудник копати руду. Скоро до Соколовських додалися й інші родини. Не всі вони були лозуватськими, але ворожнечі між сусідами не було.

Потроху селяни ставали робітниками, їх займали справи виробничі: наряди, шпури... А ввечері можна було чути, як хтось брався співати й гірницьких пісень (їх сюди привозили з донбаських рудників). Щоправда, старші такого сороміцького співу не заохочували. Але хіба старих у нас звикли слухати?

*Шахтьор к шахтє подходит і бадейщіка браніт:
"Ти, бадейщик, вор, машеннік, воротніс, нє зєвай,
Вгору бодню паднімай".*

С бєлим светом он прастілся,
Шахтьор в бодню стал садіца.
"Пращай, сонце, пращай, месяц,
Пращай, бєлая заря.
Пращай, бєлая заря, все прєміліс друзъя".

Быстро плавают, и, как
и другие спутники галактики,
именно эти [группы]
планетарии выставляют
свои яркие звезды на
шестигранной схеме.

Переказ про Солоне озеро

185

"ПЕРЕКАЗ ПРО СОЛОНЕ ОЗЕРО" -
кіровірізький переказ,
записаний
у 1980-х роках під час
фольклорної практики
студентами
Криворізького
педагогічного інституту
(керівник -
Василь Скрипка).
Публікується вперше.

Ще й зараз неподалік Шостого мікрорайону є в Кривому Розі Солоне озеро. Воно зовсім крихітне. А в давні часи став був великим, на його берегах восени та весною неодмінно спинялися зграї перелітних птахів, влаштовуючи гомінкі пташині базари. Й вода в озері була зовсім не соленою, а прісною.

А в Саксагані тоді жив Водяний. Але з часом стало йому жити в річці незручно: швидка вода йому набридла, водорості лоскотали п'яти, а каміння муляло боки... От він і попросив знайомого покровського селянина, земля якого збігала до річки, таємно перевезти його вночі під водою з річки в озеро.

- Але коли везтимеш, то не обертайся, інакше трапиться біда, - попередив Водяний.

Немає чого робити селянинові, погоджується він підсобити верedливому мешканцю Саксагані. Бо знає, що Водяний жартувати не стане.

Увечері завантажив бридку й хвостату тваринку на воза й везе до озера. Але чує, як слідом за ними з річки музики веселої грають, аж луна балкою йде. Кортить дядькові побачити, що ззаду діється, але обернатися він боїться: а раптом це Водяний навмисне затіяв, щоб його перевірити.

А музики грають все голосніше й голосніше. Й тут житель Покровського згадав, що в кишенні має шматочок люстерька: діти, бавлячись, колись його туди поклали. Дістав селянин люстерько й, не обертаючись, став розглядати тих, хто в Саксагані, в зв'язку з відбууттям Водяного, влаштував бучне свято. Виявилося, що це так різна водяна братія проводжає свого родича. Аж піна берегами стелиться.

Скоро добралися озера. Зліз із воза Водяний і каже:

- Ой і хитрий же ти, дядьку. Не обертаєшся, а все ж устиг побачити. Але цього разу я тобі прощаю, тільки дивися, більше мене не пробуй дурити. Й про мій переїзд з річки в озеро не розповідай ні кому.

Переказ про Солоне озеро

- Гаразд, - каже покровський селянин.

От прийшов він додому, а дружина одразу ж: "Де був?" Він та
так і сяк. Але потім проговорився.

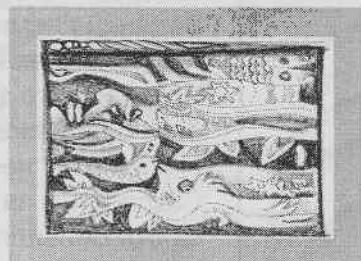
Пройшло відтоді скількись часу. Дядько вже встиг про
Водяного забути, жив собі поживав, але якось намовили його
перевезти сіль.

Він завантажив нею воза, впріг двійко коней та й поїхав. От
доїжджає дядько до озера, й тут коні наче сказилися: хропуть
рвуться... І летять прямо в воду. Вода їх тут же накрила, віз
перевернувся, а сіль висипалася.

Виліз селянин з води, а на березі його чекає Водяний:

- Я ж тебе попереджав, що розповідати нікому про мене не
можна, - каже він оторопілому дядькові. - Але гаразд, цього
разу я тебе відпускаю, тільки коней і воза заберу. А що вода
тепер буде соленою, то це тільки краще: набридла мені, - казав
Водяний, - прісна...

От від того часу й з'явилось на Криворіжжі Солоне озеро.
А покровський селянин більше сюди ані ногою.

Про пана Ходина та дочку його Мар'яну

"ПРО ПАНА ХОДИНА
ТА ДОЧКУ ЙОГО
МАР'ЯНУ" - легенда,
записана в селі
Мар'янівці поблизу
Лозуватки
(захід Криворіжжя)
в кінці 1990-х років
від М.Я.Нефедова
криворізьким
журналістом
Володимиром Гончаром.
Вперше опублікована в
журналі
"Кур'єр Кривбасу"
(№116, серпень 1999).

Понад сто років тому жив собі на березі Інгульця пан Ходин. Мав невеличкий маєток та єдину дочку Мар'яну, яку дуже любив. Чим він займався, можна лише гадати. Але відомо, що був він людиною заможною, частенько їздив у справах аж до Франції та дуже шанував Бога. Власним коштом звів пан Ходин у цьому краї невелику церкву. Дочка пана Ходина мала надзвичайну вроду. Кожен, хто її бачив, казав, що вона найвродливіша в світі дівчина.

Про пана Ходиня та дочку його Мар'яну

Й ось покохалася вона з хлопцем-красенем, за яким побивалися всі місцеві дівчата. Й усе йшло до весілля, в якоїм пророкували довге та щасливе життя. Та сталося лихо. Одного теплого літнього дня закохані пішли до річки. Сіли вони в човна та й відплывли на кілька метрів від берега. І тут бозна-звідки налетів страшний вихор, котрий підняв величезні хвилі й перекинув човен із закоханими. Ні Мар'яні, ні коханому врятуватися не вдалося.

Довго не міг пан Ходин змиритися з втратою дочки. Журився на відьму смерть збирався собі заподіяти, але добре люди умовили того не робити.

Утім біль втрати так глибоко засів ув очах пана, що всяк, хто насмілювався дивитися в них, враз бачив там тугу за дочкою. А згодом хутір, де колись жила Мар'яна, стали звати Мар'янівкою. Старі люди пам'ятають, що в тамтешній невеличкій церковці стояв склеп, у якім Мар'яна і покоїлась.

Про те, як молодий шахтар три дні під землею був

"ПРО ТЕ, ЯК
МОЛОДИЙ ШАХТАР
ТРИ ДНІ ПІД
ЗЕМЛЕЮ БУВ" -
місцевий переказ,
записаний
у 1930-і роки від
М.М.Спікенкової
на руднику імені
К.Лібкнехта. Знайшов
краснавець
Олександр Мельник
серед матеріалів
фольклорних
експедицій на
Криворіжжі
1920-1930-х років.
Вперше опубліковано
в журналі
"Кур'єр Кривбасу"
в 1995 році.

Жила в шахтарській колонці бідна вдова. Й був у неї один-єдиний син. Молодий, гарний.

І от якось відпрацював він у забої до обіду, пошабашив, став виходити, а вийти не може: засипало хлопчину.

Присів він, подумав трохи й згадав, що неподалік проходить повітряна труба. Відшукав він закінчення труби й почав у неї кричати.

А вдома його чекала мати, бідна шахтарська вдова. Його ж все немає й немає. Що діяти? Не дочекавшись, загорнула вдова шматок хліба в хустку й пішла на шахту. Приходить, дивиться, а біля повітряної труби зібралися робітники. Каже їм вдова:

- Здрастуйте, люди.
- Здрастуй. Що, мамашо, обідати принесла сину? - питаютъ самі, а водночас думають, як це матері сказати про завал, щоб не було так страшно.
- Даремно ти хліба йому принесла, мамашо, - кажуть робітники. - Хліб, він може в трубі зав'язнути. Ти б йому краще пиріжків напекла. Ось дивися, чим ми годуємо твого сина.

Про те, як молодий шахтар три дні під землею був

Бачить вдова: стоять робітники біля труби й кидають туди пиріжки. Дивиться, але ще нічого не розуміє.

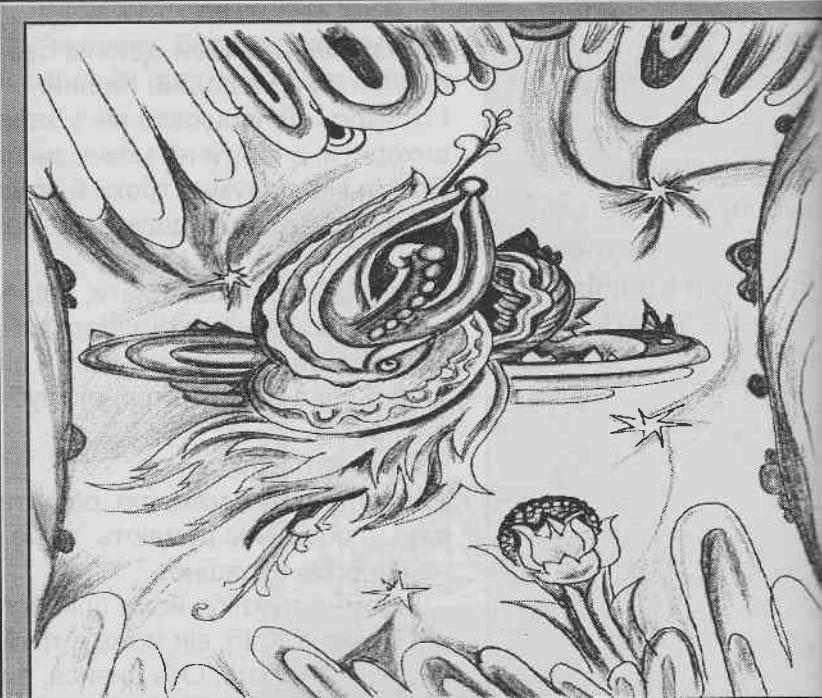
- А ось зараз, мамашо, - кажуть робітники, - можна навіть голос твого сина почути.

Слухає вдова, а з труби: у-у-у, у-у-у... Як з того світу. Але тут вона не витримала й знепритомніла. Упала на землю, наче зрізана билина.

Три дні відкопували хлопця. І весь час його пиріжками годували, посилали їх трубою в шахту. Мати, звичайно, дуже налякалася. День і ніч сиділа під трубою й усе плакала.

- Синочок мій рідненький. Один-однісінький...

А вийшов він із забою живий і здоровий.

Вовча порода

191

**"ВОВЧА ПОРОДА" -
місцевий переказ,
записаний 1939 року**
**П.Волошиним від
колишнього штейгера
Фабіана Гирина.**
**Відшукав і першим
зпублікував на початку
1990-х років у журналі
"Кур'єр Кривбасу"**
Олександр Мельник.

У старі часи найбільшими шахраями на рудниках були, звичайно, артільники. Вони знали тисячі способів, як одурити робітника.

Заробив він, приміром, за день карбованець шістдесят, але артільник віддає тільки дев'яносто копійок. Інші ж кладе собі в кишеню. Траплялися випадки, коли заради прибутків артільники навіть губили людей.

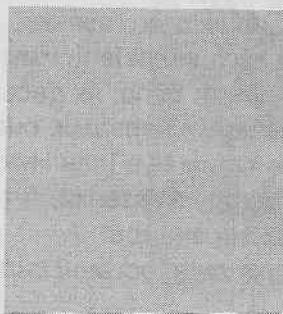
Розповідають, що того разу в шахті було семеро гірників. Здавалося, настил і все інше справне. А тільки вгорі виявилася вироблена порожнеча, яку треба було забутувати: закласти порожньою породою.

Підрядник (його прізвище було Корольов) добре знов, що працювати з такою порожниною не можна: впаде порода з висоти, хоча б яке кріплення проб'є. Але був Корольов великим шахраєм.

Всякими неправдами зібрав собі чимало грошей. А біля нього плутався й завідуючий шахтою.

Що ж робить артільник? Він показує у відомостях, що порожня виробка забутована, а гроші кладе собі в кишеню: начебто за виконану роботу.

Але одного дня, саме коли там були оті семеро гірників, обвалився пласт руди й поховав під собою бідолах. Ось така вовча порода була, тодішні підрядники.

Той, хто його побачить, помре...

"ТОЙ, ХТО ЙОГО
ПОБАЧИТЬ,
ПОМРЕ..."

- місцевий переказ.
Знайшов його
краєзнавець

Олександр Мельник
серед матеріалів
фольклорних
експедицій, що
проводилися на
Криворіжжі
в 1930-і роки.

Вперше опубліковано
в журналі
"Кур'єр Кривбасу"
в 1995 році.

Криворізькі гірники розповідали в старі часи таку історію зі свого шахтарського життя.

Гірник на ім'я Іван Никифорович з піднесеним настроєм якось добрався до себе на роботу. Підійшов до кліті, а там нікого, видно й стволового.

Спустився Іван Никифорович у шахту. Й раптом побачив у газенці світло. "Не інакше, чиясь шахтарська лампочка..." - вирішив сам собі.

Але замість шахтарів Іван Никифорович несподівано побачив під землею старого діда з обушком та лампою-карбідкою, що давно вже вийшла з користування. "Дід Стволовий..." - одразу ж зрозумів гірник. Про такого йому вже колись розповідали. Ніби він живе під землею, але його мало хто бачив.

Помітивши Івана Никифоровича, Дід Стволовий, насуливши сиві кошлаті брови, суворо його запитав:

- Чого тут ходиш? Що шукаєш? Виснаження, нестачі повітря - тісної залишеної домовини? Я можу розтерти тебе, ніби комаху, чи втопити, як пацюка. Ти тут і помреш без сонця.

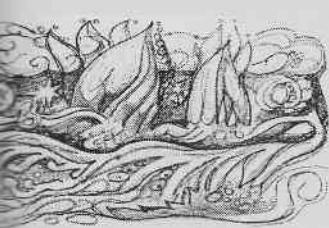
Я страшенно не люблю, коли люди втручаються в мої володіння. Ти помреш, як вже помирали десятки тих, хто пробував заволодіти моїми багатствами. Я тебе живим замурую, й ти помреш від голоду, спраги й нестачі повітря, помреш без сонця.

З цими словами Дід Стволовий махнув рукою й великий камінь тут же закуорив вхід до газенки.

Світло миттю погасло, й Іван Никифорович залишився в повній темряві. Лише чути було, як десь капає вода.

Людина зі слабкими нервами, очевидно, втратила б тут же розум, але не таким був Іван Никифорович. Він став добиватися виходу з газенки. А той, хто добивається, обов'язково вихід знайде.

Пройшло кілька днів, останні сили залишали впертого гірника

але він усе довбав і довбав камінь. І таки пробив хід!

Виліз Іван Никифорович на освітлену ділянку шахти, а там його вже побачили й підібрали товариші по роботі. Вони його радісно привітали з благополучним поверненням. Бо коли кілька днів тому відвалилася в шахті глиба й повністю закрила газенку, в якій якраз і був Іван Никифорович, товариші-гірники були певні, що він загинув.

Звідси логічний висновок: хто тягнеться до світла, тому Дід Столовий не завада.

Чортомлик

Записано в місті
Марганці
Дніпропетровської
області влітку 1989
року від
В.В.Федоренка,
І.А.Павленко,
В.А.Сорочана.
Першим опублікував
викладач
Криворізького
педагогічного
інституту
Дмитро Федоренко.
Подається за
книжкою "Жили собі
запорожці та й на
Запорожжі..." (Київ,
"Світовид", 1994).

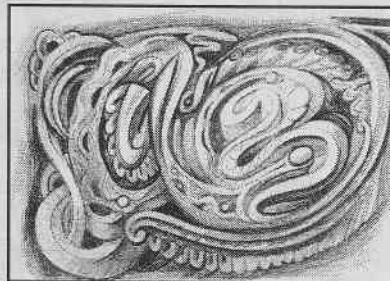
Був собі козак Вакула Деривуса. І причепився до нього чортяка. Отой, що з ріжками, хвостиком, ратицями й свинячим рилом. Та так набрид Вакулі, що той гукнув:

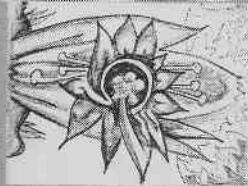
- Ей ти, викидьку пекла! Або давай миритися, або виходить битися!

- Битися, битися! - закричав чортяка.

Ну, то тільки він з'явився з-за каменя, Вакула Деривуса піймав рогатого за хвіст, намотав собі на руку, тоді крутонув навколо себе кілька разів та як гепнє об каменюку, що чорт тільки й мелькнув.

Відтоді те місце й стали звати Чортомлик, а Вакула став засновником зимівника під тією ж назвою - Чортомлик. Отаке оповідують старі козаки про Деривуса і його бій з чортом.

Веселі Терни

195

Записано в
Кривому Розі
протягом літа 1988

року від

А.Г.Федоренка,
Г.О.Федорової,
В.В.Іванова.

Першим
опублікував
викладач

Криворізького
педагогічного
інституту

Дмитро Федоренко.

Подастесь за
книжкою "Жили
собі запорожці та й
на Запорожжі..."

(Київ,

"Світовид", 1994).

Ви що-небудь чули про козака Гордія Перепічку? Ні? То значить, ви нічого не знаєте про виникнення козацького поселення Веселі Терни. От послухайте.

Повертався великий загін козаків після славетної битви під Жовтими Водами. Всі зморені були до нестяями. Й гукнув тоді Гордій Перепічка, який був джурою (товаришем) у кошового отамана:

- А чи не зазирнемо на мить за оцей лісок, там у тернових хащах є зимівник свата Лампадія Часника. Там його благовірна Проскудія таку тернівочку-спотикалочку робить, таку медівочку...

- Медівочку? - вигукнув загін. - Батьку отамане, поїхали до медової Проскудії та її хлібосольного Лампадія!

Кажуть, що козаки пили-гуляли тиждень і ще сім днів, і все в Проскудії було чим пригощати, хоча й не шинкарка ж... І було весело козакам, і навколоїшній ліс заливався сміхом, навіть тернові хащі хиталися від реготу, бо запорожці вміли вставляти потрібні слівця.

- Ну й Веселі ж тут Терни! - мовив Гордій Перепічка.

Усі погодилися. Кошовий дав команду в путь вирушати, а немало козаків кинулося до нього:

- Батечку наш, спіткнулися ми тут, дозволь зостатися, хати заведемо, церкву Покрови поставимо, й нашим загонам буде добрий затишок для відпочинку тут, у Веселих Тернах... Отож правду в народі кажуть, що зі сміху не лише люди бувають, а й хутори, й цілі села веселі.

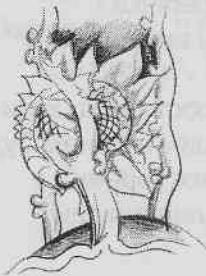
Село Вошиве

Записано в
Кривому Розі та
Дніпродзержинську
влітку 1992 року від
**Ю.М.Леванової,
В.П.Мельника,
В.Ф.Федоренка.**

Першим опублікував
викладач Криворізького
педагогічного інституту
Дмитро Федоренко.
Подастесь за книжкою
"Жили собі запорожці
та й на Запорожжі..."
(Київ, "Світовид", 1994).

Колись це село, розташоване на березі однойменної річки, було дуже відомим: його знали геть усі козаки всіх Запорозьких Січей. А особливо ті, хто захоплювався полюванням та риболовлею, бо в ній, Вошивій, кишіло водяних вошей (дафній, по-вченому), а отже, й риба водилася, а коли риба, то й звірина всяка. То й з'їжджалися до Вошивого на полювання й риболовлю козаки як з Правобережжя, так і Лівобережжя.

А коли правнук гетьмана Данила Апостола одержав за наказом тисячі десятин землі на цій річці, то у Вошивому спорудив церкву Покрови Запорозької. Тоді й село стали звати Покровським. Довго воно існувало під цією назвою, а вже перед колективізацією перейменували його на Апостолове.

Кринички ви, Кринички...

197

Записано в
П'ятихатах та
Криничках улітку
1986 року від
В.М.Галушки,
Р.П.Реви,
Б.Ф.Федоренка.
Першим
опублікував
викладач
Криворізького
педагогічного
інституту
Дмитро Федоренко.
Подається за
книжкою "Жили
собі запорожці та й
на Запорожжі..."
(Київ,
"Світовид", 1994).

Якось чумак Солопій Чобіт натомився в дорозі та й зупинився в затишку верб і яворів. Його крутогорі воли знайшли собі якусь ковдобину, наповнену водою, та й угамовують спрагу. І Солопій Чобіт скуштував тої води - чарівна, солодка, прохолодна, животворна! Копнув заступом - знову вода, ще й ліпша!

Надовго зупинився Солопій Чобіт під цими вербами й яворами, перепиняв братів-чумаків, запрошуав напитися, відпочити й на дорогу водою запастися. Так і виникла думка обладнати тут щось на зразок нічліжки чи корчми, шинку чи зайїджого двору, щоб чумаки й козаки (хто тоді не користувався вказівками чумацького шляху?) могли перепочити.

На щастя, трапився дозорний козацький загін Аристарха, прозваного Підіймивоза, певно, за силу богатирську.

- А нарийте тут сотню чи дві криниць! Хай кожен п'є цю воду, нехай пам'ятає, як земля вкраїнська своїх синів міццю наповнює, а ворогів попереджає: "Сила України - невичерпна, як вода цих криниць". І бути тут селу, що Криничками зватиметься.

Відтоді ніхто криничанською водою не торгує, а от село хтось наважився перейменувати на Криничувате, хоча люди його й далі називають Криничками.

Чий же ріг у назві міста?

Записано в Кривому
Розі влітку 1992 року
від А.В.Мельникової,

Б.Д.Федоренка,
О.А.Ляхова. Першим
опублікував
викладач
Криворізького
педагогічного
інституту

Дмитро Федоренко.
Подастесь за
книжкою "Жили собі
запорожці та й на
Запорожжі..." (Київ,
"Світовид", 1994).

Розповідають, що загін осавула Дорифія Куцевола, виснажений боями з ордою, вже котру добу уникав сутички: сили танули, потрібно було перепочити.

Козаки сковалися в хащах: причаїлися, чують - вода хлюпоче. Зійшли з невеликої кручі - справді, річка, ген-ген упадає в іншу річку, утворюючи довгий ріг, схожий на ніс, щоправда, кривий, та ще й порослий деревами.

Там і залишилися переночувати, виставили дозорців. Невдовз забрели сюди козаки загону Никифора Обрубка (козарлюга воював без обох ніг), а ще за день - і загони Мусія Недайводи, Данила Непийпива. Розвідували, радилися, думали-гадали й вирішили:

- Оцей ріг, що омивається двома річками...
- Ще й кривий...
- Так, цей Кривий Ріг нам стане в пригоді: залишимо тут сторожу, нехай буде місце для перепочинку летючих козацьких загонів, що громитимуть ворогів наших і ховатимуться сюди, а потім закладемо й зимівник.

А й справді: з трьох сторін вода, а перешийок упирається в крутій пагорб, чи знайдеш краще місце...

Ось так і виник Кривий Ріг на місці, де Саксагань обнялася з Інгульцем. Назва виникла випадково, а пережила віки, множна славу козацьку.

ПОЛОВИЦЯ

199

Записано в
Дніпропетровську
влітку
1989 року від
**М.Ю.Поволоцького,
Г.О.Петрашової,
П.В.Швидька.**
Першим
опублікував
викладач
Криворізького
педагогічного
інституту
Дмитро Федоренко.
Подається за
книжкою "Жили
собі запорожці та й
на Запорожжі..."
(Київ,
"Світовид", 1994).

Хто не чув про половців, які тисячу років тому чинили набіги на землі України-Руси, грабували, палили, гнали русичів у полон. Інакше, як супостатами, ворогами поганими, чужинцями жорстокими, агарянами слов'янські племена й не називали половців. І от одного разу...

Здрігнулася земля. Хвилі на Дніпрі-Славутичі здійнялися аж до хмар і впали в прірву. Коли ж розвиднілося, а промені сонця висвітили поля, то ніхто не пізнав колишніх степів - вервечка великих могил супроводжувала води Дніпра аж до самих порогів, обрамляла його правий берег.

Слов'янські племена степовиків залишили виселки, хутори, слободи й села та й пішли до народного ополчення. Бій тривав так довго, аж поки останній половець не втік, а решта трупами лягла в три глибоченних урвища. Лишилося лише сім великих пагорбів.

Більше половці на ці краї не нападали. А через багато літ приїхало кілька половецьких підвод і люди поселилися біля тих могил. Згорьовані люди, певно, родичі тих загиблих, нікого не чіпали, і їх теж ніхто не займав. Так і жили, доглядаючи могили. Й поступово виникло поселення Половиця. Згодом навколо Половиці виросли Павлівська слобода, Невінчана балка, Млинки, Мандриківська слобода - всі на семи пагорбах, а 1786 року на місці колишньої Половиці розпочали зводити Катеринослав.

Судівка

201

Записано в
Кривому Розі влітку

1987 та 1988 року
від К.І.Березнія,
Н.С.Федоренко,
І.Ф.Линника.

Першим
опублікував
викладач

Криворізького
педагогічного
інституту

Дмитро Федоренко.
Подається за

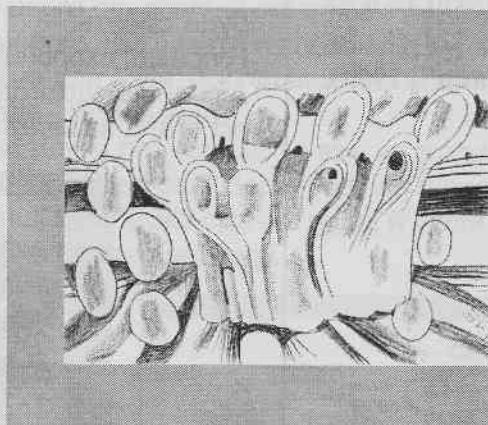
книжкою "Жили
собі запорожці та й
на Запорожжі..."

(Київ,
"Світовид", 1994).

Є село з такою назвою неподалік Петриківки. А трапилося ось що...

Як свідчить одна з легенд, саме тут містився суд Орільської паланки. Сюди збиралися скаржники-позивачі з цілого округу. Й хоча суддя був фактично військовим, але розглядав також світські та побутові справи. Й такими чеснотами славилися тутешні судді, що й з інших паланок скривджені прагнули знайти захист саме в судах Орільської паланки. Звідси й назва поселення - Судівка.

За іншою легendoю, судді, котрі доживали похилого віку й "відбували на покій", селилися саме в Судівці, де повноводна Оріль, багаті ліси, дібробы, байраки, де всякої дичини тьмата-тьмуша, а коропи, лящі, щуки й судаки були такі великі й ліниви, так їх кишіло в прибережжі, аж люди ловили їх голими руками.

Село Саксагань

Записано протягом
1983-1992 років від
С.М.Грози,
Н.П.Міхно,
Л.І.Чуприни,
Є.М.Федоренко.
Першим опублікував
викладач
Криворізького
педагогічного
інституту
Дмитро Федоренко.
Подається за
книжкою "Жили собі
запорожці та й на
Запорожжі..." (Київ,
"Світовид", 1994).

Було це в дуже давні часи, коли Київська Україна-Русь боролася проти половців. Князь Ярослав Мудрий перед навалою чужинців зібрав своїх воєводів і сказав їм:

- Половців до Києва не пускати, зустріти їх у далеких степах, улаштовувати засідки, аби ворог там і зустрів свій саксаган: смерть...

Як наказав князь, так і сталося. Й на тому місці, де розбили оборонці половецьких зайд, виникло згодом поселення Саксагань.

Інший переказ стверджує, що в той час, коли оборонці щойно отаборилися, річка ніби сказилася: здійнялися хвилі, налетіли тривожні пелешаті хмари, подув буйний вітер, близкавка небо перетяла, а громи загуркотіли - все віщувало страшну битву.

Й тоді почувся голос Богоматері Покрови:

- Воєводо! Виведи своє військо до коліна річки, тільки там ти поставиш край (саксаган) половецькому військові, там йому й буде смерть.

І справді, охоронці землі своєї в бою тому перемогли.

А селище, що згодом утворилося на цьому місці (як і річку), всі стали називати Саксаганню.

Криниця й чумаки

203

Записана легенда
криворіжцем
Миколою
Ліфенком у 2000
році. Почута ним
уперше на
початку 1950-х
років на руднику
Леніна від дядька
Мини Зінченка.
Публікується
вперше.

Це було дуже давно. Через село, панським мостом через річку їздили валки чумацькі, направляючись у Крим за сіллю чи вертаючись назад. На відпочинок вони завжди зупинялися на краю села. Тут був панський ставок, а поруч - шинок. Жив на кінці того села чоловік з дружиною-красунею. А навпроти панського мосту він мав криницю з дуже гарною водою. Як довго це було, ніхто вже не знає, але так трапилося, що молодий чумак закохався в дружину господаря криниці, а вона відповіла йому взаємністю.

От якось чумаки попросили в чоловіка води. Він узяв відра й пішов принести води. А тим часом молодий чумак з дружиною господаря непомітно з села й утекли...

Напившись чудесної води, чумаки так само гайнули з села: господар не встиг і обернутися. Й лише згодом він зрозумів, що його таким чином ошукали.

Ще довго після цього односельці сміялися з невторопного чоловіка й учили його, що давати воду не слід будь-кому. Казали: "Краще не дай води, ніж лишися без жони". Звідси й назва в селі стала - Недайвода.

Чи правда це, чи тільки легенда, ніхто вже не згадає, але криниця біля мосту була в селі Недайводі ще й років сорок тому. В ній справді була дуже смачна вода, й люди навіть з іншої сторони села брали з неї воду.

Легенда про Саву Самодригу

**Записана легенда
криворіжцем
Миколою Ліфенком
у 2000 році. Почута
ним уперше на
початку 1950-х років
на руднику Леніна
від діда
Максима Романенка
та дядька
Мини Зінченка.
Публікується
вперше.**

Це було в ті часи, коли в Україні ще не зникло козацтво. Був між ними й лихий козак на ім'я Сава. Так уже сталося, що перейшов він на службу до російського війська. А знав багато секретів про козаків. От вони й винесли йому вирок - убити. Кілька чоловік стежили за ним і от нарешті вистежили. Одного разу він зупинився на відпочинок у однієї молодиці. А вранці двору зайшла циганка. Вона запропонувала погадати, а Сава запитав її: "А скажи-но, чорнява, де моя смерть?" Вона відповіла: "В тернах, голубе..."

Почувши таке, він збагнув, що це на нього чекає засідка в селі Веселі Терни, і тому заспокоївся. А насправді ж козаки на нього чатували поблизу, в кущах терну, що був у городі славної молодиці.

Перед сном він знову вийшов на ганок: люльку викурити. А в цей час козаки підскочили близче й убили зрадника.

Наступного дня тіло небіжчика царські посіпаки похоронили на березі річки й поставили хрест. А від того часу стали місцеві люди співати про Саву пісню. Але знали її не всі, бо вона вважалася забороненою. Розповідали також, що від могили Сави Самодриги прорито підземний хід - від печери в скелі.

Річка Оріль

205

Записана легенда в
другій половині

XIX століття

Дмитром Яворницьким
від Степана Сатани

в селі Котівці

Новомосковського

повіту

Катеринославської
губернії. Публікується

за книжкою

"Січова скарбниця"

(упорядник

Віктор Чабаненко).

Книжка вийшла 1999

року при Запорізькому

державному

університеті.

Це було давно-давно. Жили в нашему краї запорожець і змій. Жили вони, жили та й засперчалися за межі своїх владінь. Сперчалися вони, сперчалися, а потім і вирішили, щоб закінчити суперечку, провести борозну між своїми владіннями. От змій запрягся в плуг і проорав рів, почавши ген-ген далеко, а скінчивши біля Дніпра. Й потекла потім по тій борозні проораній річка, й назвали ту річку Оріль.

Річка Вовча

Записана легенда в другій половині XIX століття І.І.Чайкіним від Артема Москаленка в селі Покровському Олександрівського повіту Катеринославської губернії. Публікується за книжкою "Січова скарбниця" (упорядник Віктор Чабаненко). Книжка вийшла 1999 року при Запорізькому державному університеті.

Ця річка колись була балкою. По балці росли дрімучі ліси. Одного разу влітку, коли дуже припікало сонце, біг балкою вовк. І захотілося йому пити. Біжить він балкою й чує під ногами прохолоду. Вовк зупиняється й починає рити яму. Й дих тих пір він рив, поки в ямі не показалося джерельце, а з нього не потекла вода.

Після того балка мало-помалу заповнилася водою й заросла лісом та очеретом. Тоді люди й прозвали балку річкою Вовчою.

Чорногорка

207

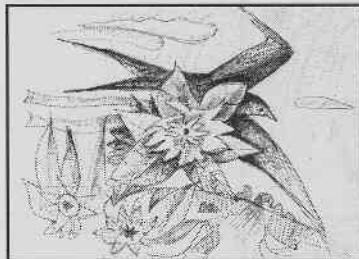
Переказ записав
2001 року
криворіжець
Федір Чалий.
Публікується
вперше.

Старовинна назва району в Кривому Розі, як переказували, пов'язана перш за все з тим, що Чорногорка помітно вивершується над іншими місцями. Ще й до 1930-х років Чорногорка була околицею міста, тут проходила старовинна дорога на Крим, а вулицю, як і тепер, називали Широківською. В 1934 році тут пішов трамвай.

Якщо подивитися на Чорногорку з боку Гданцівки, з-за річки, то можна зрозуміти, звідки в назві з'явилося уточнення, що вона чорна. Зовсім не тому, що тут першим поселився козак Чорний (хоча в Кривому Розі це прізвище й побутує), а через те, що саме тут чималі родовища чорних сланців. Саме від Гданцівки колись легко їх було розпізнати - чорні сланці масивно виходили до крутых річкових берегів.

На початку 1930-х років Чорногорка активно забудовувалася, виникали нові вулиці. Близче до річки було колись багато колодязів. Особливою повагою користувалися два колодязі з неймовірно смачною водою. Нині водогін вирішив долю цих джерел, що багато десятиліть поїли жителів давнього криворізького кутка.

Про Мамаєву та Козацьку могили

Легенда записана в 1960-і роки вчителями й учнями Михайлівської середньої школи (Апостолівський район Дніпропетровської області). Публікується вперше.

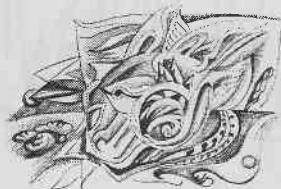

208

У давні часи на Капулівку, де була Запорозька Січ, напали татари. Проти них дружною ватагою виступили мужні лицарі-запорожці, а їх підтримали ті, хто осів у зимівниках. Почалася запекла битва. Й тоді татарська орда повернула в бік села Михайлівки неподалік Вошивого. Хто знає, як завершився б бій але підоспів з Жовтих Вод козацький полковник Микола Мамай з десятма тисячами війська. Й вони зіткнулися з татарами біля Михайлівки. Відбулася велика січа. Татари з гиком і свистом на своїх диких конях насідали на військо Мамая. Але не такими були запорожці, щоб програти бусурманам: вони погнали зайд до Чорного моря.

Але в тім бою загинув полковник Мамай, а могилу за Михайлівкою, в якій його поховали, стали відтоді називати Мамаєвою. Розповідають, що там же був і муріваний склеп, в нього разом з домовиною поклали й усі його скарби. Інші ж кажуть, що в кургані похований якийсь багатий чоловік, а звідси й назва могили.

На південь від Михайлівки, більше до Апостолового, є й ще одна могила - Козацька. Розповідають, що в ній поховані козаки, які загинули разом з полковником Мамаєм.

Перший колодязь у Михайлівці

209

Легенда записана в
1960-і роки
вчителями й
учнями
Михайлівської
середньої школи
(Апостолівський
район
Дніпропетровської
області).
Публікується
вперше.

У селі Михайлівці, що неподалік Апостолового, кажуть, довго не могли знайти доброї води, тому користувалися з річки Кам'янки.

А проходив селом чумацький шлях. Над дорогою стояла корчма, а в ній чумаки спинялися на нічліг, відпочивали, співали своїх тужних пісень. От якось спинився на перепочинок у Михайлівці старий чумак. Почувши, що в селі немає жодного колодязя, став ходити селом і стукати ціпком по землі. А на тому місці, де й зараз ще старий колодязь, наказав чумак бідному селянинові на ім'я Денис Лісовина перевернути горщик і під нього покласти руно чистої вовни. Ранком з руна вицідили чимало води, й була вона чистою та смачною.

Денис Лісовина на цьому місці вирив колодязь і брав за воду з людей гроші, від чого й розбагатів. Навіть панська економія користувалася тією водою, за що давала Лісовині й випаси, й сіно. А коли прийшов новий пан, то він не захотів кланятися Денису Лісовині й наказав шукати воду в економії. Справді, воду знайшли в балці. Й цей колодязь у Михайлівці також усі знають.

Тавричанка

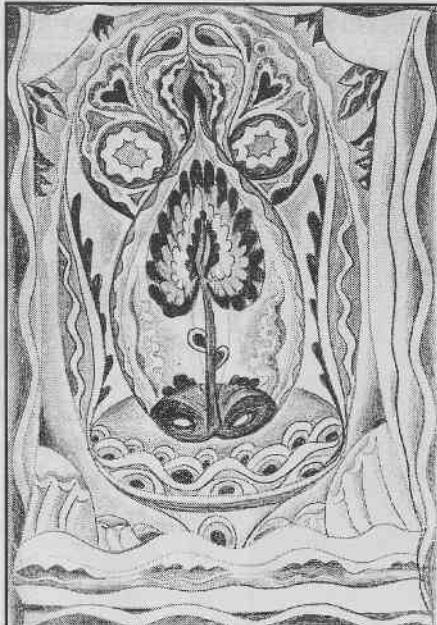
**Записав легенду
журналіст**

**Анатолій Байдужий
у селі Широчани
Апостолівського
району на
Дніпропетровщині від
учасників історико-
географічної
експедиції**

**"Мікротопоніми
України", що діє в
місцевій середній
школі. Вперше
опублікована
в газеті "Зоря"
в листопаді 1999 року.**

Поблизу села Широчани є красиве місце для відпочинку. Стари люди називають його Тавричанкою, а молоді - роща. Ось що переказують про походження старої назви.

Було це в дореволюційні часи. В панському маєткові жила пихата панночка. Вона любила гостювати в заможних сусідів і там завжди вихвалалялася своїми таврійськими багатствами. Тож народні розумники й прозвали її тавричанкою. Маєтку давно вже немає, панночки теж, а назва запишилася.

Легенда про Зіньку

Записана легенда в
2001 році
від учителя-
пенсіонера села
Кам'янки
Апостолівського
району
Дніпропетровської
області
В'ячеслава Волкова.
Публікується
вперше.

Розповідають, що в селі Кам'янці на куткові Хуторяни жила козачка Зінька. Славна була жінка! В хаті й на городі все в ней до ладу. Дітей повна піч, але всі такі чистенькі й доглянуті, на янгелочки. Вміє вона дати всьому раду. Але й ціну собі знає: сісти їй на голову ніхто не втрапить. Та хіба мало таких жінок у степовім краю? Але була кам'янська Зінька все ж таки особлива. Бо не лише копистку й граблі вміла тримати в руках, але й справжню шаблю.

У той час частенько татари переходили Базавлук, Дніпро й Кам'янку, щоб винести за Перекоп здобич. Не минали вони й Хуторян. Та ніколи не вдавалося чужинцям перемогти тутешніх людей, бо на чолі мирних гречкосіїв виступала саме Зінька. І так вона вправно розправлялася з ворогами, що ті тільки п'ята показували...

Та ось одного разу трапилося, що в Зіньчині хаті похворіли діти. Порала вона їх, лікувала, та й не помітила, що татари на порозі. Кинулася вона на них з шаблею, але сили виявилися не рівними. Билася, билася, а ворогів усе більше й більше. Почули сусіди про пригоду в Зіньчиному дворі, кинулися виручати, як це часто робила вона, але тільки на хвилину й запізнилися: саме тоді впала з її рук шабля, а сама вона була вже неживою.

Поховали її люди, але виросли Зіньчині діти. Такі ж самі бойові були, як і їхня мати. А потім пішли внуки й правнуки. Їх і далі кликали на Хуторянах Зінченками. Є це прізвище в Кам'янці й зараз.

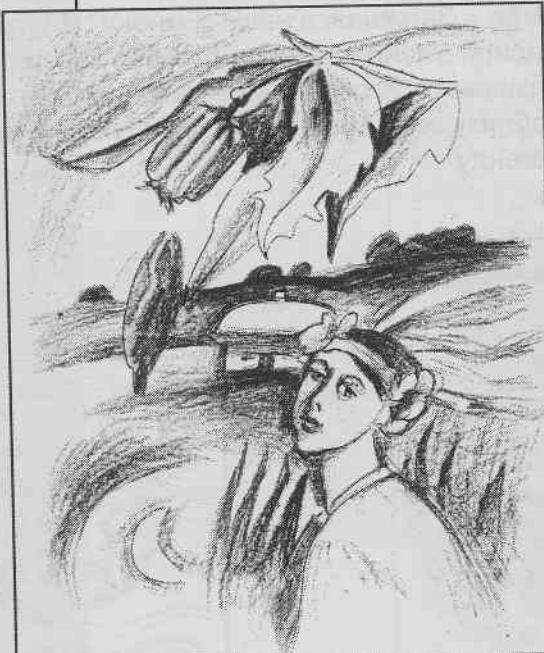

Дівчина Оксана

213

Записав легенду в
кінці 1960-х років
інженер шахти
"Більшовик" у
Кривому Розі
М.Постоян.
Публікується
вперше.

Розповідають у цьому краю люди про красиву вкраїнську дівчину Оксану. Викрав її з ханського палацу закоханий у степовичку молодий запорозький козак і зумів непомітно вибратися з кримської землі. Але неподалік степової річки втікачів таки наздогнали прудкі татарські коні. Не встиг нічого зробити запорожець - так раптово все трапилося. Порубали їх обох бусурмани. Кажуть, кров дівоча побігла в прозору річкову воду й зафарбуvalа її на червону. "Кровава", - стали кликати річку чумаки й козаки. "Саксагань", - говорили татари, що означало по-старотатарському "кров Оксани".

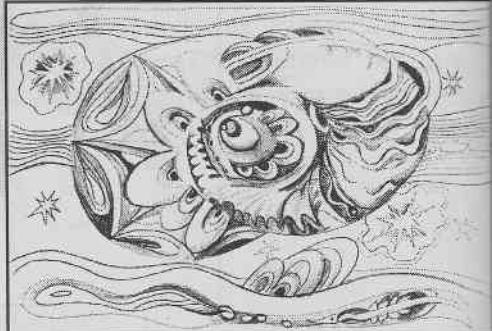
Ой Василю, Васильочку...

Записав легенду
журналіст
Анатолій Байдужий
у селі Михайлівці
Апостолівського
району на
Дніпропетровщині.
Вперше опублікована
в газеті "Зоря" в
червні 1999 року.

У давнину жив у цих краях високий ставний хлопець Василь. Мав він дивовижні синьо-бузкові очі. Якось ішов він степом і зустрів гарну дівчину. Сподобалась красуня Василеві, і погодився він піти з нею до її далекого села, не знаючи, що не дівчина, а русалка.

День ідуть вони полем, два, а села все не видно. "Еге, - думає собі хлопець, - щось тут не так". Та й став уважніше придивлятися до своєї супутниці. Примітив легку її ходу, від якої й трава не згинається, зазирнув у бездонні очі, що міняють колір щохвилини, і нарешті здогадався, хто вона. Кинувся тікати, але заплутався у високій зелен-траві й упав знесилений. А тут і русалка до нього підбігла. "Не пущу, - гукає. - Залишайся навік зі мною!" Й у ту ж мить замість Василя з'явилася синьо-бузкова квітка. Її й зараз васильками називають. А особливо багато цих квіток на берегах Кам'янки, поблизу села Михайлівки. Там і переповідають цю старовинну легенду.

Широчани, мої Широчани...

215

Записав легенду

журналіст

Анатолій Байдужий

у селі Широчани

Апостолівського

району на

Дніпропетровщині від

учасників історико-

географічної

експедиції

"Мікротопоніми

України", що діє в

місцевій середній

школі. Вперше

опублікована

в газеті "Зоря"

в листопаді 1999 року.

Якось верталися козаки із Дніпрових плавнів, з горба на горб їх зносили швидкоплинні коні. Ковил-трава, мов хвилі, степом гойдалася. Виїхали подорожані на один з пагорбів, поглянули навколо й побачили внизу долину. Ой, леле, широка яка, немов козацький казан для кулешу. А внизу ще й річечка невеличка жебонить. Зупинилися на нічліг. А коли вранці в путь виrushали, декілька верхівців вирішили залишитися тут на постійне помешкання. Місцину ж цю, що схожа на чан широкий, нарекли Широчанами.

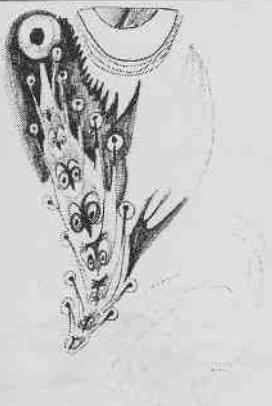

Легенда про народження Сірка

217

Авторська легенда
дніпропетровського
письменника
Михайла Чхана
(1926-1987).
Друкується за
публікацією
в газеті
"Апостолівські новини"
(5 вересня 2000 року).

А було це, як розказують сивомудрі люди, десь на південних кресах землі української. Зразу за селом на півдні, за байраками та дикотернами, за перелісками гуділо вітрами й січами Дике поле, затирсений цвінттар кісток - половецьких, татарських та козацьких, срібна книга карбів ганьби напасницької та слави заступницької.

Де стояла оселя Сіркового батька, чи заможним він був нетягою, ото Дмитро, - не відємо, та хата в нього була.

Мабуть, таки сіромного, голотного закуренку був, бо й прізвище мав Сірко...

В ту ніч було буряно й тривожно. Гуділа негода - стогнали дерева, яким вітер викручував віти, як татарин руки полонянкові; вив комин тужливо, жахаюче, немов віщував набіг; за городами, в яру, зрадливо темному, вовки скаржилися на свою вовчу долю; вигукував сич, як юродивий; свистіло в шибках, як тисяча татарських стріл. Метався розпачливо язичок каганця, кипіла в печі вода - чадно й парко було в господі: баба-пупорізка обмивала, полоскала ще безіменного майбутнього кошового.

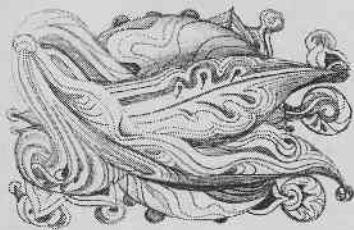
- Дивись, Дмитре, - казала баба, - який гарний козак у тебе: не вередує, не скиглить - знає, що купання на користь, на здоров'я. Ой, який же тугенький, який важенький! А дивиться на мене, як чорт на ікону.

- Ти там не дуже з чортами носись! - невдоволено обізвався піп, якого загнала негода в господу з дороги сльотної. Кудись їздив, повертається, та й дуже доречно та вчасно пригостював до хати. Адже й охрестити треба душу новонароджену, й наректи по-православному оце козаченя.

- Наречемо його просто - Іваном! Бо чим більше Іванів у нас, тим більша й сила наша.

- Івась - то й Івась! - вигукнула баба. - Ану, Івасику-Телесику, дай-но я тебе витру та льолю натягну.

Баба повернулася до Дмитра, що стояв з рушником:

Легенда про народження Сірка

- Давай! Та подай, Митьку, щось гризнути мені - пиріжка чи що. є то, їй-богу, охляя!

Приніс хутенько Дмитро пиріжки з печінкою, подає бабі. Й тут сталося те, що потім громом розкотилося по всіх усюдах, що роззвивило роти найбайдужішим, що й досі дивує тих, хто хоче вірити в добре диво. Тільки піднесла баба пиріжок до рота, як несподівано простяг ручку Івась - аж відсахнулась баба! - та вихопив у неї пиріжок, та загородив у нього дрібні та гострі... - Це б ви думали? Зубки! Охнули всі, витріщились, а Івась наминає пиріжок, аж за вушками пищить. Не кліпнеш оком - вмегелив до крихітки й знову руку простягає, вимагає ще. Та все мовчки.

- Ой, Боже мій! - згадала-таки Бога стара. - Оце так проява! Немовля з зубами! Й уже пиріжки єсть! Що ж то з нього буде?!

А Івась держить рученятко долонькою вгору; мовляв, бабо, не розбалакуй, а гони ще пиріжків, бо ніколи теревенити козакові - спати пора. Й подав голос з нетерплячкою - не запищав, не вереснув, а таким басюрою гукнув, що відступились усі назад - крок і раптом завважили: тиша незрушна, несподівана залягла за вікном - ані скрипнє, ні шелесне. Тільки вчувалася пісня - гучна, та не різка, вчувалася, атиші не розладнувала:

Ой, пора нам, козаченьки,
заспівати пора -
народився нам на славу
синок у Дмитра.
Ой, у Дмитра молодого,
що в того Сірка,
та й хай йому гуляється
та здужа рука.
Та дай Боже тобі, Дмитре
чого сподівавсь -
та хай росте як із води
твій синок Івась.

Дмитро не знав, на яку стати, піп перехрестився, а баба сплеснула руками й лагідно та врочисто заговорила:

- Отож народився, Дмитре, не тільки твій син, а й усієї Українонки! Отож їстиме він ворогів, як оці пиріжки, і все йому буде мало! А гукатиме не часто, але так гучно та грізно, що входитимуть у землю вороги, а друзі орлами літатимуть. Радуйтесь, батьку й матінко, радуйся, Україно. Радуйтесь лицареві Івану! А пісня знову дзвеніла в серцях:

*Хай виросте соколино,
як правда, крутим.
Та хай буде син матінці,
а нам - побратим.
Начувайтесь, оглядайтесь,
кляті вороги, -
буде їсти наш Івасик
vas, мов пироги.
Давай, бабо, давай, бабо,
іще пиріжка -
хай згадують добрим словом
Івана Сірка.*

І засміявша зраділо батько, й засміялась щасливо змучена мати, й доброчинно всміхнувся піп, охнула втомлено баба - і дивовидне побачили вони: регочеться, заливається, дригаючи ніжками, Івась. І напевно в той час уперше похололо в грудях та п'ятаках хана кримського, вперше обсипало жаром жаху султана турецького - пророкуюче, попереджаюче обсипало, бо не тільки легенда знає й розповідає, а всенікий білій світ відає, як лихоманило, як трусило отого недосяжного султана, коли засміялась над ним - демонічно, тисячогрудо, тисячоверсто - Запорозька Сіркова Січ, осміявши його на віки вічні від імені рідного українського народу.

Iскрівський великомученик і цілющі джерела

Вперше легенду опубліковано в газеті "Криворізький характер" (1 лютого 2003 року).
Записала секретар Іскрівської сільради Петрівського району на Кіровоградщині Лариса Амброзяк.

Свого часу - ще до революції 1917 року - жителі Іскрівки дуже хотіли побудувати церкву, але не мали на це коштів. Та й місцевий пан Віктор Кочубей (з тих самих Кочубеїв, що про них писав Пушкін у поемі "Полтава": "Богат и славен Кочубей, его поля необозримы..."), якому належала земля, не хотів виділяти ділянку на будівництво храму. Тому селяни послали ходоків до царя Миколи II з проханням надати землю під будівництво. Цар поцікавився - на які кошти планують зводити церкву?

- Будемо ходити по людях і збирати гроші, - відповіли ходоки. Тоді цар вирішив, що на найближчу до села залізничну станцію Рядову буде надходити цегла, призначена на будівництво церкви, а селяни, котрі будуть возами її перевозити в село, отримуватимуть за це ще й платню.

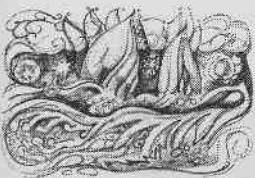
Пан Віктор, котрий спочатку відмовив у виділенні землі під церкву, тяжко захворів. Дізнавшись, що сам цар узвяся допомагати іскрівцям збудувати її, заприсягнувшись надати кращу ділянку і всіляко сприяти будівництву. Незабаром він одужав і виконав свою обіцянку. А новозбудовану церкву назвали на честь святого мученика Віктора.

Священиком став служити отець Микола, якого односельці поважали за щирість, доброту, людяність. Він був життєрадісною людиною, любив пожартувати. Крім того, "вичитував" біснуватих, лікував людей, а також худобу. Ще за життя люди називали його святым, говорили, що він - з нових Апостолів.

В отця Миколи послужила послушницею Єфросинія. Вона завжди приходила до церкви першою, а виходила останньою. Якось прийшла раніше і почула, що батюшка з кимось розмовляє.

Розібрала лише останні слова: "...Для тебе, Господи, все готовий витерпіти!"

Коли священик вийшов із олтаря, вона запитала, з ким це він розмовляв? Той відповів, щоб нікому не говорила про те, що почула, допоки живий. Бо знає, що його повинні вбити і тричі

хоронити. Він знов, що прийде інша, безбожна влада, розповідав про це людям.

Передчуваючи свою смерть, говорив про це дружині - матушці Анні, але просив її не тужити з цього приводу. А ще передрікав, що їй доведеться переховуватися під двома прізвищами.

Було у нього і два сини. Одному з них - Дмитрові - казав: буде священиком і матиме велику сім'ю.

Старостою в церкві був Коваль. Він мав сина-комуніста, якого заарештували кадети. Староста звинуватив у цьому отця Миколу. Й от якось налєтів на село кінний загін. У церкві людей саме не було, лише один священик. Він сковався на дзвіниці, але староста сказав бандитам, де той переховується. Батюшку скинули з дзвіниці і розстріляли на кладовищі.

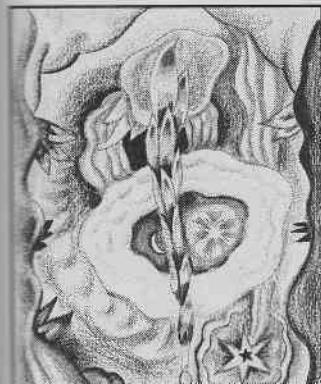
Дві жінки, які йшли з поля, прикопали тіло забитого священика. Вночі люди перепоховали тіло в іншому місці. Це було в 1919 році. А через рік у село приїхали кілька священиків, зробили домовину і знову перепоховали тіло біля церкви, звершивши належний християнський обряд. Кажуть, що тіло було нетлінним, нібито батюшку щойно вбили.

А пророцтво отця Миколи щодо матушки Анни збулося: їй довелося ховатися від репресій безбожної влади під різними прізвищами, та є свідчення, що в 1937-му її все-таки розстріляли. Онуки так і не знають, де похована їхня бабуся.

На землі, що належала отцю Миколі, було джерело, біля якого він вичитував і лікував людей. Коли будували Іскрівське водосховище, його засипали. Та джерело знову пробилося неподалік від греблі. Люди вважають, що воно має цілющу силу.

Ще за життя отець Микола говорив, що тому, хто буде молитись і просити у нього допомоги, Господь буде посыпати поміч, а він - отець Микола - і після своєї смерті допомагатиме людям.

У 1998 році в Іскрівці побував монах Нестор із Китайпустині, якого благословив старець Феофія на мандрівання Україною.

Великий великом і цілопід

Іскрівський великомученик і цілющі джерела

223

Він побував біля джерела, підтверджив, що вода має лікувальні властивості. Монах довго молився на могилі отця Миколи і сказав такі слова:

- Тут лежать нетлінні мощі, а після Іоанна Кронштадтського такого святого ще не було. Багато зараз прославлено святих від людей, але це - святий від Бога.

У степу за селом є ще одне цілюще джерело. Вода з нього стойть, довго не втрачаючи цілющих властивостей. Це джерело святої великомучениці Параскевії П'ятницької. В десяту п'ятницю після Паски і 10 листопада біля джерела проходить служба Божа.

Люди розповідають історії зцілення, в тому числі 10-12-річного хлопчика, який з дитинства не ходив. Він молився великомучениці Параскевії, просив його зцілити, і приснилось йому, що в степу є джерело, з якого треба тричі облити хворого. Коли так зробили, то хлопчик почав самостійно ходити.

Люди пам'ятають отця Миколу, бо мав він добре серце. 17 вересня 2001 року нетлінні мощі отця Миколи були підняті і встановлені в Хрестовоздвиженському храмі. Віднині щорічно 2 жовтня в храмі буде проходити служба на честь священномученика Миколи Іскрівського.

Озеро Солоне

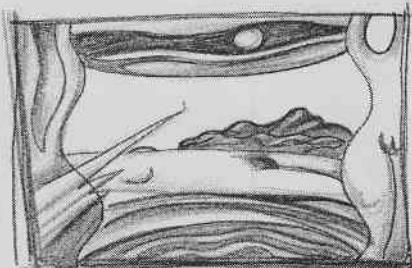
Вперше легенду опублікувала криворізька газета "Наш век" (2002 рік). Записала учениця Сніжана Бондаренко.

Давним-давно, коли могутні ліси вкривали Криворіжжя, в самій гущавині жив бог лісу Деревій, і була в нього прекрасна дочка - Лісовичка. Не було в дрімучому лісі жодного звіра, комашки, тваринки, які б не любили дочку бога Деревія. До всіх вона лагідна і привітна, ніжна й щира.

Коли Лісовичка виросла, Деревій вирішив віддати її заміж за сина вітру Буревія. Цим шлюбом він хотів розширити своє лісове володіння та владу.

Та не зінав він, що дочка вже широко кохає юнака-землероба Витязя, який жив на Східному Узліссі зі своєю матір'ю - богинею Чорнорусою.

Одного разу, обходячи своє володіння, побачив Деревій свою дочку з коханим. Розум затьмарився в нього від злоби на красеня юнака. Піднявши руки вгору, він почав клясти і заклинати юнака, поки не перетворив його на камінь. Та коли п'ятьма злоби зійшла з очей і серця Деревія, він побачив, як гірко плаче-побивається його єдина дочка. Ніякі вмовляння, обіцянки не змогли зрушити її з місця. А слози горя, втраченого кохання обливали камінь. Йшли дні і ночі, місяці, роки... і на тому місці, де лежав камінь і плакала Лісовичка, утворилось озеро. Жителі-хлібороби назвали його Солоним, бо виникло воно з гірких сліз. А місце, де проживав юнак Витязь, назвали Східним. Звідси й пішла назва нашого мікрорайону та озера Солоне.

Козацькі печери

225

Вперше легенду
опублікував у
міській газеті
"Червоний гірник"
(2002 рік) журналіст
Сергій Соловйов.

Одного разу потрапили козаки Нечая в оточення великої турецької ватаги вояків. Сили були настільки нерівними, що козакам загрожувала поразка. І тоді Нечай скомандував: "Усім до Кобильної кручі!"

Так козаки стали ніби відступати. А в турків такий звичай: після заходу сонця припиняти битву. Тим паче, що українські вояки знаходились у їхньому кільці. Кепкували турки з козаків, що, мовляв, ніхто з них не врятується, бо облога була надійна. Козаки теж дошкульні слова у відповідь казали, бо володіли надійним захистом.

Ніч зоряною ковдрою вкрила степ. Тільки турецькі вартові чорніли у шатах ночі.

Так спокійно для турків і вранішнє сонце засвітило. А потім у їхньому стані рознісся бойовий клич до наступу на козаків в оточенні. Заблищали на сонці тисячі шаблюк турецьких. Турки пішли на бій з твердою вірою в те, що оточеним воїнам прийшов кінець. Нахлинула турецька ватага, немов морська хвиля. Зімкнулась, але... жодного воїна з козацької сотні в кільці не виявилося. Мов у повітря випарувалась. Отетеріло дивилися навколо сultansькі вояки, а потім з переляканими обличчями й вигуками "Шайтан! Шайтан!" кидали зброю й бігли хто куди. Бо з тилу на них напали козаки Нечая. І косили, й рубали турків, немов капусту.

Так і не дізналися вороги, куди в Кобильнім крутоярі козаки зникли.

У тій місцевості були ще й з татарами битви, але козаки знову ж такою хитростю перемагали.

Ніхто не знав таємниці Кобильного крутояру, крім самих козаків. Для інших те було дивом, що навіть вершники з кіньми щезали. Казали, що тут козакам якася Божа сила допомагала, і ніби сам Нечай над ними літав, а вони крізь землю зникали і знову з неї виринали.

longer history.

Про річку Добру

227

Вперше
переказ записав
кіровоградський
журналіст
Юрій Матівос.
Публікувалася
в газеті
"Урядовий кур'єр"
(2002 рік).

Після переможного походу повертається Іван Сірко з побратимами на Січ. Втомившися загін, ніч опускається на землю. Зупинилися козаки у мальовничому вибалку, забажали кулешу зварити на вечерю. Сірко, сидячи на коні, ще раз оглядав долину, чи не підкрадається ворог. Раптом відчув на обличчі прохолоду, по щоках потекли краплини. То кінь ударив копитом об землю, а з-під неї хлюпнула фонтаном вода. Отаман зіскочив з сідла, зачерпнув долонями - вода була чиста, мов сльоза, прозора, мов скло. Припав до неї вустами, ковтнув раз, другий.

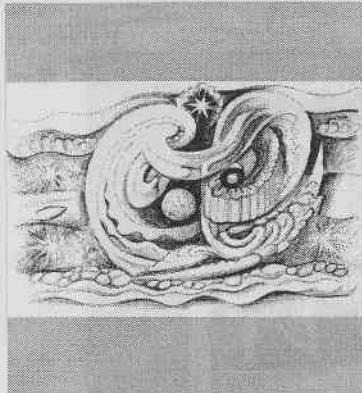
- Ох і добра, хлопці! Набираїте на куліш...

Із цього струмка й починається річка, яку з Сіркової легкої руки (у прямому і переносному значенні) назвали Доброю.

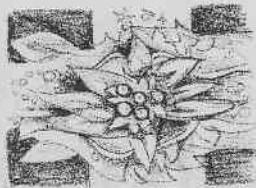

Легендарна ікона

Легенду записав
краєзнавець
з Інгульця
Володимир Ганенков.
Публікується вперше.

Переказують, що та чудодійна ікона була привезена в Росію з Італії однією з придворних імператриці Єлизавети. Однаке є й такий народний переказ про її походження, в якому ікона стала легендою і нашого краю. Нібто на Широківщину її привезла італійка, яка служила при дворі імператриці Катерини II. Коли цариця поверталася з півдня імперії, їduчи через наш край, то її кортеж зупинявся у козацькій Шестірні. Тут зустрічали імператрицю у тимчасово збудованому для неї дерев'яному палаці, хоча перед козацтвом вона завинила, ліквідувавши Січ. Тож тут вона розщедрилась і задобрила землею колишніх запорожців нашого краю, які готові були прислужити цариці. В їх числі був і Сіромаха, який заснував село Сіромашине, що дійшло до нашого часу під назвою Миколаївка в Широківському районі. За Сіромаху вона віддала заміж фрейліну італійського походження. Так з нею в сім'ю Сіромахи попала й ікона Божої Матері пензля італійських майстрів. Потім іконі судилося переходити ще через багато рук. Спершу до Сіромашиной доночки, яка вийшла заміж за офіцера Миколу Козельського. Коли він загинув на війні, то село Сіромашине було перейменоване в Козельське. Потім ікона перекочувала до графа Павла Козельського, який був останнім володарем Козельщини, що на Полтавщині, а вже від нього разом з маєтком вона дісталася графині Софії Капніст. Доночка Капністів, Марія, тяжко занедужала падучою хворобою. Перестали діяти ноги, руки. З'явилися нестерпні болі хребта. Ніякі спеціальні башмаки зі стальними пружинами і кавказькі води, знамениті лікарі не змогли Марії допомогти. Довго мучилася. Дівчину ладнали повезти до московського професора. І тут їй піднесли ту саму ікону, щоб вона помолилася і почистила ризи на образі Божої Матері. Але ж хворі руки не хотіли слухатися. Мати взяла доноччині

руки, і з її допомогою Марія почала злегка протирати ікону. І раптом радісно вигукнула: "Мамо! Я сама!" І вже без материних рук торкалася Божих риз. Помолилася. Молитва була почути. Біль відступив. Дівчина стала ходити.

Згодом чудодійну ікону перенесли в каплицю. В її честь побудували храм. Спорудили жіночий монастир. Так ікона, побувавши свого часу в селі Козельському Широківщини, стала реліквією Козельщини, що на Полтавщині, де вона не раз славилася зціленням.

Легенда про Голоту та Жеброту

Легенду записав
краснавець
з Інгульця
Володимир Ганенков.
Публікується
вперше.

Жили собі край села славно, але бідно коваль по імені Голота та його вірний собака Жеброта. Маленька, ще батьківська хатина вся почорніла від кіптяви кузні. А у вузенькому палісаднику розкинула свої гілки одна-єдина у дворі стара слива.

Одного разу біля Голотиної кузні зупинились двоє незнайомців. Молодший був з білявою бородою, а його каштанове волосся шовковими пасмами спадало на комір брунатного плаща. Підстаркуватий його супутник з сивою бородою добродушно звернувся до коваля: "Мул мого пана загубив підкову. Набий нам нову". - "Я до ваших послуг. А поки куватиму, відпочиньте, попийте прохолодної водиці, покуштуйте сливи". - "Спасибі", - подякував молодший з такою прегарною усмішкою, що Голоті здалося, ніби в його кузні засяяло весняне сонце.

Підкував Голота мула й отримав блискучу золоту монету. "Це надто багато", - пробелькотів розгубившись бідняк. І сказав молодший подорожній приємним голосом: "Прийми це як винагороду за твою працю, а за гостинність Я відплачую тебе особливо, бо казав же Я, що той, хто дасть води спраглому або прийме подорожнього, отримає від Мене вічну відплату. Скажи три бажання свої, і вони будуть виконані". І в цю хвилину Голота побачив променисте сяйво, яке відходило від голови Того, котрий говорив, і впізнав у Ньому Ісуса Христа, який подорожував з апостолом Петром. Чесний Голота з добрим серцем, але з мозком неповоротким ляпнув, що на ум прийшло: "Щоб з оцього старого крісла ніхто не міг встати без моого веління". - "Добре", - відповів Христос. А Святий Петро шепнув Ковалю: "Прохай рай!" Коваль мовби й не чув і друге бажання бовкнув: "Щоб кожен, хто вилізе на слинове дерево, не зміг злізти без моого веління". - "Добре", - сказав Христос. А Петро знову шепотів: "Дурню, прохай рай!" А коваль своєї: "Господи, бідний, але прохаю, щоб все, що попаде в оцю стару батькову

торбу, не змогло з неї вийти без моого веління". - "Добре", - сказав Христос з глибоким зітхненням. Сів на мула і з Святым Петром помандрував далі.

Розгублено коваль Голота дивився їм услід. Раптом перед ним з'явився Сатана. Вмостився в старе крісло, глузливо зиркнув на коваля і сказав: "Я добрий біс, але сьогодні на тебе злий, що ти допоміг Ісусу. За це я тебе покараю між ковадлом і молотом. Лягай!" - "Ти цього не зробиш, бо з крісла не встанеш", - усміхнувся Голота. Засмикався чортяка. Туди-сюди, а встати не може. "Ой, добрий чоловіче, відпусти. Ти мариш про багатство і задоволення. Я можу дати тобі багато грошей, якщо підпишеш угоду. Десять років будеш насолоджуватись життям". - "Ти ба, - подумав коваль, - десять років - це багато часу!" І підписав угоду.

Зажив Голота у місті, багатим став. Ість, п'є, гуляє, ні про що й не думає.

Минуло десять років, і знову з'явився Сатана. І не сам, а з шістьма чортенятами. Голота сидів під сливою. "Прийшов час розрахуватись з тобою між молотом і ковадлом", - сказав чорт. "Я чекаю тебе і навіть нудьгую. А поки що скушуйте моїх соковитих слів. Хай і ваші чортенята поласують, а я попрощаюсь з батьківською хатиною". Жадіність особливо притаманна чортам. І чорт з чортенятами видерлися на дерево. Чорт ще й подумав: "Єва була просто-напросто нерозумною, коли спокусилася яблуком. Слива в сто раз краща". І простягав своєю волохатою лапою до смачних плодів. Голота тим часом розпік довгий спис і з ним кинувся на чортів, які без його веління злізти з дерева не могли. Від ковалевого списа розсипалися іскри, чортенята верещали, як зграя диких котів. Сам начальник їхній від болю ричав: "Досить, Голото! Даю тобі ще десять років". І Голота знову відправився веселитися...

Легенда про Голоту та Жеброту

Минув строк, і чорт знову в Голоти. "На цей раз ми жартувати не будемо", - сказав Сатана. "І мені не до жартів, - відповів коваль, - і можу похвалитись, що я два рази зміг тебе одурити. Адже твоя могутність тримається на людській глупоті". Чорта це образило: "Я показав тобі свою могутність, і в твій жебрацький мішок посипались дощем мільйони. І тепер, згідно угоди, яку ти підписав, лягай між ковадлом і молотом".

Коваль спокійно взяв мішок і, насмішливо поглядаючи на Сатану, сказав: "Я готовий. Але молот з мішка візьми сам". "За цим діло не стане", - відповів чорт і одним стрибком шмыгнув у мішок. Схопив молот, а з мішка без веління ковала вилізти не може. Голота відібрал молот і зав'язав чорта. Поклав на ковадло і став кувати його на всі боки. "Доволі! Годі! - ревів Сатана. - Ти вже вибив з мене усю силу і гроші. Відпусти!" - "Відпушу, якщо повернеш мій підпис під угодою про покарання". І добрий Голота розв'язав мішок. Чорт здався, порвав угоду і миттю зник.

Голота ж залишився ще біднішим, ніж був. Стара хатина і кузнечна сталі розвалюватися, слива засохла, а старість уже й спину зігнула. Життя зробилось не міле. Взяв він батькову порожню торбину, старезного й облупленого собаку Жеброту та й пішов стукатися до воріт раю, як пропонував йому колись апостол Петро. У віконці з'явилося сердите обличчя Св. Петра: "Впізнаю. Це ти ставився з презирством до моєї поради та ще й з чортом зв'язався. Іди своєю дорогою!" І віконце зачинилося. Поплентався Голота з Жебротою до воріт пекла. там рогаті й волохаті чортенята впізнали його і кинулися врозтіч. "Як? Це ти? - заревів Сатана, скрегочучи зубами. - Ти простягаєш свої витівки аж до моого царства? Геть звідси!.." Ось чому Голота з Жебротою, відкинуті Небом і неприйняті пеклом, бродять до цього часу по світу, шукаючи пристанища шматка хліба.

Проворний парубок

233

1995 року легенду
записав зі слів матері
Степаниди Тимофіївни
Ліфенко
криворізький
краснавець
Микола Ліфенко.
Публікується вперше.

Було це давним-давно. В одному селі на Криворіжжі жив доволі багатий чоловік з жінкою. В них була дуже гарна роботяща єдина дочка. Ось прийшов час віддавати її заміж. Та скільки женихів не приходило, всім вона відмовляла, бо любила парубка-бідняка. Та батько за нього її не віддавав. Був він не лише багатий, але й скупий. Якось натопили в хаті, а щоб зберегти тепло, закрили димар. Вранці сусіди знайшли всю родину угорілою. Хазяїна і дружину врятувати вдалось, а дочка померла. Ховали її всім селом. Одягнули її батьки в найкращий одяг. На шиї та руках золоті прикраси. Але вночі двоє злодюг вирішили могилу розкопати. Вони роздягли покійницю. Один виліз із могили, а інший заходився біля дорогоого намиста, та щойно він потягнув за мотузок, кров побігла жилами покійної, і дівчина ожила. Вона здригнулася і проказала: "Як довго я спала". Той, що був у ямі, одразу помер від розриву серця, а інший перелякався і втік. Довго вибиралася дівчина з ями. Тільки перед ранком прибігла до своєї хрещеної. Та одягнула дівчину і повела до бідного парубка. Парубок залишив у себе дівчину і пішов до її батьків. Розмова була короткою. Чи віддав би батько за нього дочку, якби та була живою. Чоловік відповів, що не лише віддав би, але й поділився своїм багатством. Хлопець пішов, а невдовзі повернувся з живою дівчиною - просити батьківського благословення. Невдовзі відбулося весілля, на якому гуляло все село.

свои вспомогательные
и центральные атрибуты.
И монады для сознания
свои мыслительные
функции обладают
личностью. Аисты же
запечатлены спокойно и
мирно, а птицы на-
поминают птиц из
старинных мифов.
Следует сказать
о том, что в мифах
имеются и другие
различные виды птиц,
но они не имеют
одинакового смысла.
Однако есть один
из смыслов под названием
«птица», подобная птица
имеет значение и
важное значение, и
важную роль в мифах.

Козак на ім'я Сава

235

Легенду записав
1995 року
криворізький
краснавець
Микола Ліфенко
від свого дядька
Мини Зінченка.
Публікується
вперше.

Біля Шамівського броду на Криворіжжі є могила, про яку розповідають легенди. Це було в ті часи, коли в Україні ще не зникло козацтво. Був між ними лихий козак на ім'я Сава. Через деякий час він перейшов на службу до російського війська. А знов багато секретів про козаків. Козаки винесли йому вирок - убити. Гурт з декількох чоловік стежив за ним і нарешті вистежили. Одного разу він зупинився на відпочинок у знайомої молодиці. Стоячи після полуночі на ганку, біля хати, раптом побачив, що наближається циганка. Він відчував, що його жде кара, тому одразу ж запитав її: "Де моя смерть?" Вона відповіла: в терниках. Він подумав, що його переслідувачі в селі Веселі Терни, а отже, не так і близько. А насправді козаки ховались у балці в кущах терну. Перед сном він вийшов на ганок перекурити. В цей момент оточили його козаки і вбили. Тіло небіжчика похоронили на березі річки і поставили хрест.

Про Саву в цій місцевості співають пісню. У ній ідеться про Саву Чалого. Село Шамове - земля пана Борисова. В могилі лежить Сава Самодрига. А ось ім'я Сава і пісня про Чалого збиває з пантелику не одного історика. Село на військових картах - Савовка, це я чув від наших військових у 1943 році. Іще були чутки, що могилу в 1931-1933 роках розривали і під нею йде хід - печера від річки в скелю.

Бабошкине чи Невдачне

"БАБОШКИНЕ ЧИ НЕВДАЧНЕ" - відома з часів столипінської реформи легенда про походження назви поселення поміщика Бабошки неподалік Долинської. Записана від колишнього волосного писаря Семена Васильовича Олійника криворізьким журналістом Михайлом Шереметом. Публікується вперше.

У невеличкому поселенні поблизу маєтку жили колишні кріпаки і придворна обслуга херсонського поміщика Бабошки. Як тільки не називали вони свій виселок - і Придворним, і Бабошкиним, і просто хутором. Аби мати більше робочої сили, Бабошка упорядковував поселення. За прикладом Іванівського поміщика Миколи Давидова озеленив схили розлогої балки, створив мальовничий ставок, почав роздавати землю в оренду. Але батраки з навколишніх сіл побоювалися брати в нього землю, аби не потрапити в кабалу.

Крига скресла в роки столипінської реформи. Десятки безземельних варварівців, яким батьки не мали змоги відділити шматок поля, одержали тут наділи. Їздити за 30 верст на свої ниви було незручно. Вони почали поселятися поблизу панського ставка. Новосели за прикладом корінних хуторян своє нове поселення називали Бабошкиним, поки ревком не заборонив називати хутір іменем поміщика. У волосній управі він називався просто хутором.

Якось на Різдво середульший Брик, поїхавши із Варварівки в Бабошкине до батька провідати свого первістка, якого дід на всю зиму забрав до себе, зауважив:

- Все тут, тату, чудове: і хутір, і два ставки, і зелень довкола, - а для мене і всіх варварівців місце невдаче. Далеко їздити в гості. Ненароком кинуте молодим Бриком слово "невдаче" прижилося спочатку за варварівцями, а потім за всім селом. Так тривало недовго. Коли рідних не стало і нащадки перестали їздити у Варварівку в гості, вони не захотіли іменуватись невдачниками і в назві села відкинули частку "не". Та, напевно, поквапились: недалекоглядні владці віднесли село до неперспективних: закрили школу, дитячий садок, а сучасні реформи зробили майже всіх мешканців безробітними. Волею долі село знову почали називати Невдачним.

Гіркі сльози Богоматері

237

**"ГІРКІ СЛЬОЗИ
БОГОМАТЕРІ" -
криворізький переказ
про незвичайне диво -
плач надмогильної
скульптури
Богородиці на
старому цвинтарі
біля Центрально-
Міського ринку, -
записаний від
очевидця того дива,
колишнього кононога
шахти "Комунар"
Івана Синельникова.
Друкується вперше.**

Відбувалося це після Першої світової і громадянської воєн. Іванків тато Прокіп Синельников не повернувся з фронту. Маму забрав голодомор 1921-го. Восьмирічний сирота, аби вижити, з Латівки подався в Кривий Ріг. Влітку за харчі пас худобу. Восени троюрідний брат Яків, який працював десятником на "Комунарі", забрав до себе кононогом на шахту.

Колишньому рудокопу Іванові Синельникову повернуло на дев'ятий десяток, а немов сьогодні бачить купки старих людей неподалік центрального ринку, повз який щоранку ходив на роботу. Показують у бік цвинтаря і перемовляються: - Антихристи прокляті. До плачу довели Богородицю.

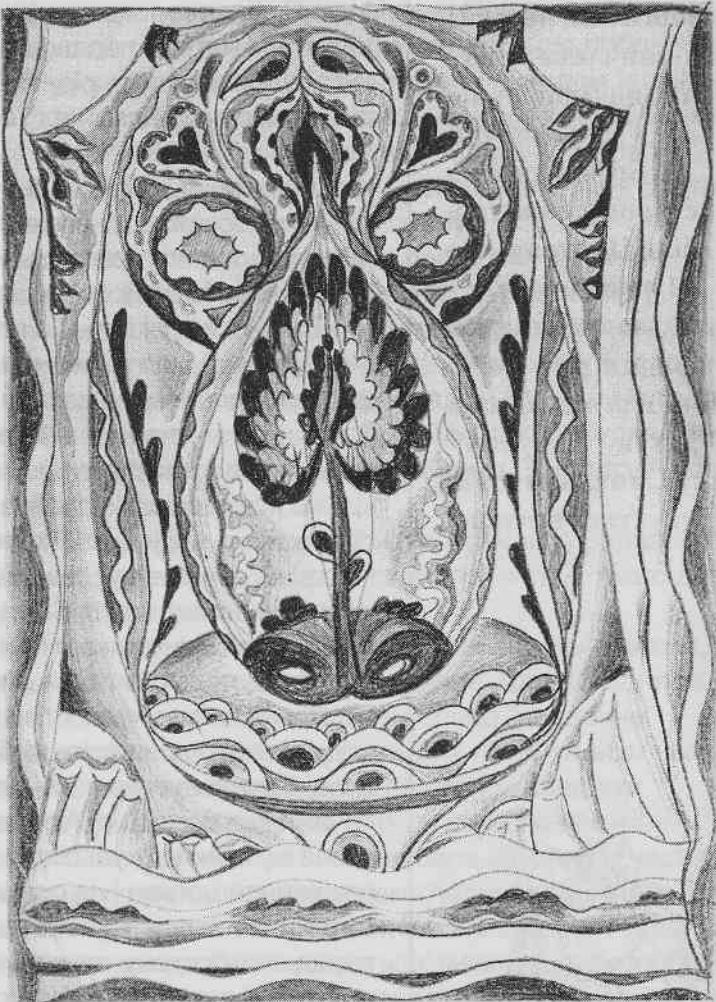
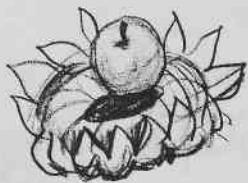
Молодий рудокоп не міг утямити, про кого ведуть мову. Бачив, що через пролом у цвинтарному мурі заходять стари люди.

Завернув і він туди. Очам не повірив: з темних заглибин очей надмогильної скульптури Богородиці крізь камінь виступають краплі гірких сліз. Не пробував тих сліз, чи насправді вони гіркі, але всі кажуть так, коли людина плаче.

Про чудо повідав рудокопам. Ті теж побували на цвинтарі. У нарядній похвалилися Семиволосу, гучна слава про швидкісне буріння якого громіла по всій країні. Стахановцеві ніяково було пройматися дивом. Порадив поцікавитися, чи не підстроює хто те чудо, і дав гроши. Якщо не виявите шахрайства - пригостіть жебраків. Тільки не підставте мене. Друзі Синельникова виконали пораду. Сльози у Богородиці почали капати рідше. Але за чиєюсь вказівкою із цвинтаря спочатку зникла скульптура Богоматері, а невдовзі розрівняли могили і на останках предків створили сквер.

Відтоді спливло сімдесят весен, а в старого рудокопа досі перед очима стоїть старенька скульптура Богоматері, з очей якої без кінця капають гіркі сльози. Якби сам не побачив, каже, сприйняв би те диво за вигадку.

Переказ про село Срібне

239

"ПЕРЕКАЗ ПРО СЕЛО
СРІБНЕ" -
у наведеному варіанті
легенди об'єднано в
один сюжет кілька
переповідок із
загадковими спогадами
старожилів про
походження назви
зимівника, а потім і
мальовничого села.
Легенда записана від
ветерана криворізької
фармацевтики
Лідії Яківні
Грушковської.
Публікується вперше.

З висоти пташиного польоту звивисті вулички сніжно-білих хат старовинного села нагадують розпорошені по зелених горбах-хвилях пелюстки яблуневого цвіту. У сиву давнину, розповідають, штормило тут море. Від Адама до Ноя понамивало перекати. Поступово води спливли. Від океану-моря полишилася звивиста річка-притока Славутича, який несе свої води в Понт Евксінський, а по-теперішньому Чорне море.

На хвилястих горбах біля древнього моря жили рибалки. Баркаси, коли моря не стало, поміняли на орала, заснували зимівник і назвали його Срібним.

Від чого пішла та назва, ніхто не знає. Чутки дійшли від пращурів, ніби на дні прадавнього моря, де тепер село, лежить шхуна з чужинським сріблом. А ще кажуть, були тут казкові срібні ворота. Рибалки переконують, що назву селу дали пудові сріблясті коропи.

Немало переповідок пов'язано з найвищим папахоподібним горбом - так званою Данчичною горою. Жив там чи то воєвода, чи багатий землевласник. Ті, що вважали його воєводою, твердили, ніби Данчич розгромив яничар, але був смертельно поранений. По дорозі запорожці поховали воєводу з відвойованим у сельджуків сріблом і шапками насыпали могилу у вигляді папахи свого улюблена. Прихильники легенд про Данчича-землевласника кажуть, що то селяни в голодну весну наносили шапками гору землі на приховане там срібло для нащадків в обмін на роздану їм гору пшениці.

Достеменно ніхто сьогодні не скаже, де покоїться під горбами-хвилями шхуна зі сріблом, де ті казкові срібні ворота і де наповнені сріблом Данчичеві шоломи і папаха. Але назва за селом і горою зберігається до наших днів.

Рідна кров

"РІДНА КРОВ" -
маловідома легенда,
яку переповіла
шанувальниця
народних переказів
Лідія Яківна
Грушковська.
Публікується
вперше.

Сталася ця незвичайна оказія чи то після громадянської, чи після Вітчизняної війни. Вчорашній боєць після довгої розлуки повертається додому. Біля руїн шахтарських бараків почув ледь чутне скавуління. Зазирнув між уламки перекриття, а там маленьке цуценятко. Довкола ран, де були очі, роїться мошка. Напевно, підлітки позбивчалися.

Жалко стало солдатові безпорадного четвероногого малюка. Приніс додому. Виходив. Через рік цуценя стало дивовижним боксером. Не турбував сусідів гавкотом. Але і через поріг нікого не пропускав. Нюхом здалека пізнавав рятівника, хазяйку і сина.

Прийшов якось син додому зі своїм новим товаришем. Від порога попросив тата, аби допоміг провести гостя до кімнати. Тато нахилився надіти намордник на боксера, а він в'юном вислизнув із рук і опинився біля гостя. Нюхнув незнайомця. Потім понюхав рятівника. Від хазяїна підбіг до сина і знову до гостя. Понюхав і ліг біля ніг. Скільки не приходив товариш до сина - ні разу не гавкнув. Лизне і вмощується біля ніг. Хазяїна не переставала дивувати поведінка боксера. Ще ні з ким не поводився так.

Одного разу випадково зустрів колишню свою кохану, з якою розлучила війна. Поговорили, як у кого склалася доля. Коли прощалися, вона сказала:

- Побачив би свого сина.
- Якого? - вихопилося в Івана.
- Мого. Від тебе.

Із словесного портрета і того, де той навчається, Іван згадався, що частий гість сина - його перший син. Так он чому боксер напрочуд лагідно його зустрів. Не зрячий, а нюхом відчув рідну кров.

Малі хлопчики відповіли:
Дівчинки усе відповіли:
Ні, відповіли сімейки, за
єдні відповіли: Іван
є відповіли: Іван

Друге пришестя

241

"ДРУГЕ ПРИШЕСТЯ" - маловідомі переповідки про незвичайні окаїї, коли в останню мить перед проводами у потойбічне царство смерть відступала від покійників і для них наставало друге пришестя на білий світ. Публікується вперше.

Неймовірна подія сталася піввіку тому, а в лікаря Валентини Василівни Чернюк не згладжується вона в пам'яті досі. У ровесниці, 13-річної Валі Терещенко, передчасно померла мама. Від горя і фронтових ран невдовзі зліг у могилу і тато. Найближчим захисником і покровителем для сироти лишився дідусь. Онука допомагала йому поратись на городі, а дідусь привчав Валю до хатніх справ.

Так і жили вдвох. Онука звикла, що дідусь щоранку піdnімався з ліжка разом із галасливим півнем. А це щось залежався. Валя перед школою попоралась, а дідусь лежить. Підійшла будити, а він мертвий.

На плач дівчинки позбігалися сусіди. Всім селом допомагали нещасній сироті. Гуртом викопали яму, опорядили небіжчика. Священик відправив панаходу. Мужики почали вкладати покійного в домовину, а він... розплющив очі, протяжно зітхнув і здивовано запитав:

- Що сталося зі мною?

А коли збагнув, звідки повернувся, розчулено подякував:

- Спасибі Всешишньому, зглянувся над онукою. І вам, люди добре, земний уклін.

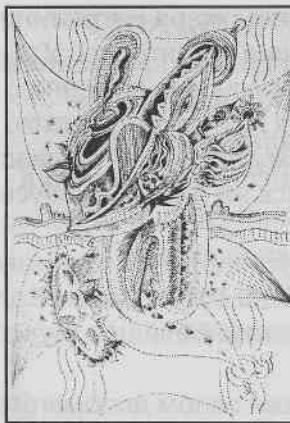
Мужики на прохання діда піdnяли домовину на горище. Нехай, каже, зачекає. А ви сідайте за стіл та відзначте моє друге пришестя.

Дещо інша незвичайна окаїя сталася на батьківщині моєї дружини. Син і донька поховали маму. Вночі у сні мама докоряла синові:

- Чому не занесли мене до церкви? Не приймають мене тут. Вранці син покликав мужиків на піdmогу, сходив до батюшки. Той радив не тривожити покійну: на цвінтари, мовляв, відправлю. Але син не поступився: мушу, каже, виконати мамин заповіт.

Занесли домовину в церкву. Батюшка відправляє службу.

Друге пришестя

Пригнічений горем син, що стояв біля домовини, звернув увагу на калюжку на підлозі, в яку продовжувало щось капати.

Побачили те і люди. Сказали батюшці. Він припинив відправу, за упокій. Відкрили домовину, а мама... жива.

Пригадалася розповідь мами про визволення покійного з ями. Бліскавка розчахнула верхівку тополі, під якою ховався від дощу хлопець. Коли гроза вщухла, його знайшли там мертвого. Батьки поховали сина. Наступного ранку за стародавнім звичаєм понесли покійному сніданок. Стоять довкола могили, а звідкись долинає приглушене волання на порятунок.

Озирнулися довкола - ніде нікого, а звуки долинають ніби з-під землі. Бабуся нахилилася поставити свічку і скрікнула:

- Онучок живий!

Чоловіки кинулись за лопатами. Коли відкрили домовину, хлопець уже задихався. Ще якась мить, і він спочив би на вічні.

Іншого вбитого грозою багатого чоловіка порятували мародери. Вночі відкопали домовину, підняли кришку. Один намірився роздягти мерця, а той на радощах хотів обійтися рятівнику. Грабіжник з переляку помер.

У Миргороді від бульдозериста, який готовував під затоплення ложе Кременчуцького водоймища, чув, що в могилах, коли на прохання рідних відкупував для перепоховання, бачив останки в нетрадиційних позах. Мерці, напевно, оживали і в домовині, вдруге відходили в потойбічний світ.

Переказ про вірність кобри

243

"ПЕРЕКАЗ ПРО ВІРНІСТЬ КОБРИ" - криворізька переповідка, записана в 1980-і роки від пенсіонерки Ніни Костянтинівни Юрченко, яка довгі роки працювала в гарнізоні авіаполку і не раз чула розповідь командира ескадрильї Федора Дорохіна про незвичайну окazію з солдатом і коброю. Публікується вперше.

Наприкінці 70-х років минулого століття в Криворізький авіаполк з новим поповненням прибув молодий солдат. Нічим він не виділявся. В міру життєрадісний. Не скаржився на здоров'я. Ніс службу, як і всі солдати. Благополучно міг би повернутися додому, якби на другому році служби не зачастили неймовірні оказії. Куди не пошлють його в наряд - поблизу з'являється півтораметрова кобра. До солдата не підповзає, але коли хтось інший наближається - сердито піднімає голову. Бачили змію на аеродромі, коли працював там, біля кухні, а коли відпочивав у казармі - звисала з вікна мало не до ліжка.

Солдат почав марніти. Це занепокоїло командування. Поцікавились у мами, чи сина не переслідували, бува, і вдома подібні галюцинації. Мама сказала, що ніколи такого ні син, ні вона не помічали. Для перевірки солдата серед зміни почали переміщати на інші пости, переселили в іншу казарму, а потім помістили в госпіталь. На попередніх місцях, де він ніс службу і відпочивав, кобра не з'являлась. Зате ближче підповзала до нього всюди, куди його переміщали. Солдат не витримав переслідувань змії, помер.

Смерть ще більше занепокоїла екіпаж ескадрильї. Коли на дев'ятий день колеги по службі пішли з мамою провідати покійного, поміж вінків побачили нору, яка прямовисно вела вглиб. За наполяганням мами відкопали яму. На домовині лежала склубочена мертвa кобра. За припущенням фахівців і екстрасенса, кобра була нібито дівчиною, яка покохала солдата і всюди, де ніс службу, охороняла його.

Обурення небіжчиків

**"ОБУРЕННЯ НЕБІЖЧИКІВ" -
криворізька
переповідка,
записана від
шанувальниці
народних переказів
Надії Дядик.
Оповідачка запевняє,
що не раз чула про
подібні оказії на
цвинтарі поблизу
станції
Кривий Ріг-Західний.
Публікується
вперше.**

Хоронити небіжчиків на цвинтарі неподалік станції Кривий Ріг-Західний почали мало не тоді, як прокладали колії від Долинської через наше місто в бік Катеринослава. За сто років цвинтар став своєрідним некрополем численних криворізьких родин. Провідують могили близьких родичі з Широкого і навколоїшніх сіл.

У важкі повоєнні роки повз цвинтар часто ходила і Марія. Аби вижити самій і поставити на ноги трьох півсиріт, щодня з Широкої на центральний ринок носила кілька вальків білої глини. Одного разу не розпродала. Знесилена і голодна, неслід додому свій товар. Ноша надривала руки. Біля цвинтаря сіла перепочити. На свіжій могилі побачила перевиті стрічками вінки. А що, як тими стрічками перев'язати торби і перекинути через плече.

Так і зробила. Дві стрічки прихопила ще й додому. Лягла спати а від порога чує настирливу вимогу:

- Поверни моє. Навіщо забрала?

Що б це могло бути? Нічого ніби не брала ні в кого, заспокоювала себе.

Вимога повторювалася щоночі, поки Марія не віднесла стрічку на могилу.

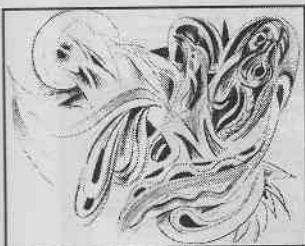
Подібна оказія мало не сталася і з самою Надією Григорівною. Зі свахою пішла провідати могилу свого чоловіка. Неподалік, на цвинтарі, побачила рожеві кетяги добірного голоду. Намірилася рвати для настоянки і компоту, а сваха застерегла: "Вибачся, що навіть подумала про таке".

За подібне, каже, я мала вже клопіт. Нарвала на цвинтарі черешень. Тільки вийшла за крайні могили, як насунула чорна хмара і загриміло, загуло. Бліскавки не давали проходу. Вщухло все, коли вернулась і висипала черешні біля могили.

Бабин Варчин присуд

245

"БАБИН
ВАРЧИН
ПРИСУД" -
криворізька
переповідка.
Записана від
Надії Дядик.
Оповідачка
запевняє, що в
першій половині
минулого
століття була
свідком не однієї
оказії.
Публікується
вперше.

Яких тільки оповідок не можна було наслухатися в першій половині минулого століття від старих людей. Одна бабка, казали, літала ніби на мітлі по зілля на Лису гору. До ровесниці татової бабусі зусюди приїжджали ворожити на блюдцях і на воску. Був у селі чаклун і знавець виганяти з дітей переляк. Не раз навіть лікарі потайки радили нещасним мамам звернутися до нього, коли не могли зцілити їхніх чад від пристріту і підступних дитинячих недуг.

Найстарішу бабу Варку називали хто відьмою, а хто просто чаклункою. Важка праця, немолоді літа, а може, і чорна магія зігнули її в три погибелі. Бувало, йде по селу зігнута до землі, ніби шукає щось на стежці. Люди побоювались старої. Ходили чутки, ніби Варка спілкується з самим Богом і на невірних накликає небесну кару. Одного разу в такому хисті баби Варки переконалося все село.

Діти й онуки посадили і доглянули їй грядки. Вродило все на славу. Вийшла баба вранці на город, а там ні часничини, ні цибулини. Злодії добряче понишпорили вночі.

Сусідка бачила, як баба на тому місці, де були часник і цибуля, через силу підвела очі до неба, осінила себе хрестом і промовила:

- Отче небесний, скарай вогнем до обіду того, хто позбиткував над рабою твоєю.

День був ясний, ніщо не передвіщало грози. Перед обідом із заходу насунула чорна хмарка. Не встигла порівнятися з крайніми хатами, як із чистого неба зигзагом вихопилася спілуча блискавка і запалила оселю лайдаків, у яких на грядках ріс один бур'ян. Вогню не приборкали навіть пожежники. У дворі згоріло все дотла.

Баба Варка своїм присудом відкрила тоді очі односельцям, хто ночами шастав на їхніх грядках і в курниках. Злодії почали десятою дорогою обходити бабину оселю.

Последний раз
просто вспомнил
все, что было
и что не было

— сказал Ник в лодке.
Он сидел на краю, и
запах бересклета
стал пронизывать
воздух. И вдруг
он вспомнил
все, что было
и что не было

— сказал Ник в лодке.

— сказал Ник в лодке.

— сказал Ник в лодке.

Село Писанка

247

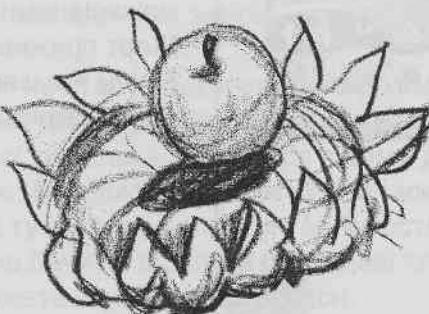
**"СЕЛО
ПИСАНКА" -
маловодянська
легенда. Записана
в 60-х роках
минулого
століття від
рибалки і
весельчака з
Малої Водяної
діда
Сашка Снігуря.
Після третьої
чарки дід міг дати
лиху закаблукам
на невеличкому
стільчику.
Публікується
вперше.**

Було це невдовзі після скасування кріпацтва. Колишні підневільні поміщиків почали селитися на шматках вільних земель. На схилах глибоких балок ластівчиними гніздами ліпилися поодинокі оселі.

Кілька хат-мазанок з'явилось і неподалік Малої Водяної та Червоного Озера, де тепер височать корпуси криворізького велета збагачення окислених руд. Не мало тоді нове сільце ні своєї управи, ні навіть назви. Зате увагу навколошніх привертало красою. Оселі в садочках нагадували розмальовані умільцем велиcodні крашанки.

Достеменно ніхто не скаже сьогодні, чому село назвали Писанкою. Місцеві твердять, ніби так прозивався перший новосел. Бажаючим, кажуть, жити на нових землях радили: "Поселяйтесь коло Писанки". Маловодянські старожили в один голос заперечують: діди наші і батьки знали його - ніякий він не Писанка. Від того, переконують, що хати і все село було схоже на пасхальне яйце, назвали його Писанкою.

Було та загуло, додають дотепники. А все тому, що перевелися писанкарі.

Мажарівські кавуни

"МАЖАРІВСЬКІ КАВУНИ" -
маловідома легенда.
Записана в 50-х роках
минулого століття
від колишнього
агронома-полевода
Братолюбівської
МТС на
Кіровоградщині,
старожила Ганнівки
Пилипа Макаровича
Терещенка.
Публікується
вперше.

248

Було це давним-давно, ще як Романів дуб-патріарх на Гнилушці лише починав розправляти свої віти-плечі. Скільки око сягало від молодого Гурівського лісу, переливався зеленими хвилями ковиловий степ, і ніде ні лялечки. Лише на березі річки Бокови біліло кілька плетених з лози хат-мазанок на пологому схилі виблискували проти сонця смугасті пудові кавуни і не менші продовгуваті дині. Як не вхитрялися чоловіки, більше однієї в руках не могли понести. А пахли дині як! Ароматами качанок і репанок від куреня можна було насолоджуватись. У кавун не встигнеш кінчик ножа встремити, а він "тріс" - і розколовся навпіл.

Влітку щовечора чоловіки з отих хат-мазанок виrushали з кавунами і динями до містечка Кривого Рогу довгими гарбами із заплетеними лозою драбинами. Гарби такі називали тоді мажарами. До ранку встигали волами добрatisь на базар. Несуть чоловіки з базару (жінкам така ноша була непосильною) пудовий кавун чи диню, а зустрічні перепитують:
- Де брали такі кавунища?

- На мажарах, - показували у бік гарб. - Там можете вибрати більші.

Через своєрідні гарби господарів тих кавунів і динь прозвали мажарівцями. Чоловіки вдома жартома величали себе так. Жарт прижився настільки, що частину Ганнівки, де колись біліли її мазанки неподалік Гурівського лісу, досі називають Мажарівкою.

Легенда про магічний замок

249

"ЛЕГЕНДА ПРО МАГІЧНИЙ ЗАМОК" - загадкова переповідка про магічну перепону від посягань нечестивців. Записана від старого пасічника Володимира Коваленка. Публікується вперше.

З пасічником-любителем Володимиром Коваленком зустрічався не раз 30-40 років тому на будовах міста, коли він працював виконробом. Це він на порозі осені передрік капризи наступної зими і яких клопотів завдадуть весна і літо.

- Як удалось завбачити? - поцікавився у Володимира Івановича.
- Бджоли підказали.
- А осінь яку віщують?
- Через негоду непокояться. До того ж, не буваю на пасіці по 3-5 днів.
- Не боїшся лишати без нагляду?
- Обходжуся без сторожа.
- Як саме?
- Наводжу магічний замок.

Хазяйка, у якої тримає пасіку двадцятий рік, знала про його секрет. Проговорилася сусідці, що "квартирантову" пасіку охороняє якийсь невидимий сторож. Та не повірила, але й до пасіки боялась підходити. Один ласій на солодке не втримався: поцупив з крайнього вулика кілька рамок з медом. Збирався і наступної ночі навідатись на пасіку, але вдень напоровся на косу. Артерію перерізав так, що лікарі не змогли врятувати.

- Може, то не через твій магічний замок, - заперечив пасічникові.

Володимир Іванович не став переконувати, а розповів окazію з непроханими гостями до бабусі. Жила старенька на околиці села. В невідкладних справах відлучилася з дому. До хати забралися три бомжі. Познаходили нехитрі припаси старої і почали наминати. А тут і хазяйка на поріг. Маю гостей, здивувалась. Хіба не бачите, що сама окрайцеві хліба рада. Ідіть з Богом, бо можете не вибратися звідси.

Бомжі пригрозили бабусі і продовжили доїдати поживу.

Старенька осінила себе хрестом і вийшла з хати. Наступного

Легенда про магічний замок

дня непроханих гостей знайшли на околиці лісу: сконали у неймовірних мухах.

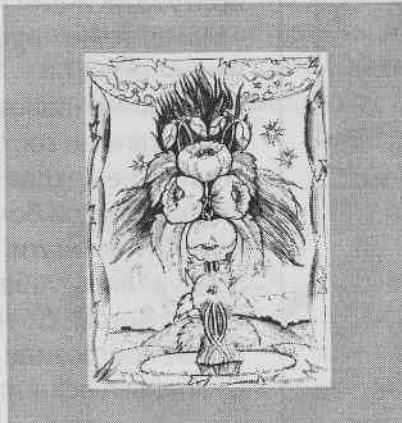
За словами пасічника, оселя була під магічним замком. Оскільки бомжі по-доброму не забралися з хати - хазяйка не відвела пересторогу. Злодії з оселі вийшли, але кара наздогнала їх за селом.

Схоже на байку. Скільки жили, не чули про магію, не знали екстрасенсів, ангелів-охоронців і нечистих сил. А тепер тільки чути про чаклунів, провидців, знахарів, шаманів.

- Біблія все це вважає не угодним Богові, - зауважив пасічникові.

- Читав і я про це. Чому тоді священики порушують заповідь? Дискутував з одним. Переконався, що магією залучає до храму прихожан.

Можливо, переповідки про магічний замок і легенди, але багато в чому стали б нам у пригоді. Важко навіть уявити, як би ми зажили, аби всі вміли користуватися тим замком. Відпала б потреба у запорах і сторожах. Злодії і казнокради боялися б тієї перестороги дужче за тюремні нари.

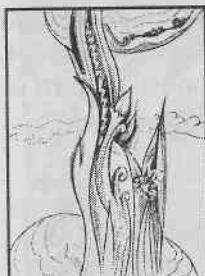
Село назвали Сагайдак

251

"СЕЛО НАЗВАЛИ
САГАЙДАК" -

сагайдацька
легенда (схід
Криворіжжя).

Записана в роки
Вітчизняної війни
від діда Миколи,
який жив неподалік
путівця до Казанки.
Публікується
вперше.

Було це, ще коли українські козаки мало знали про пістолі і гармати. Та й навіщо козакові ті пістоль і гармата: голови ворогам стинав гострою, як вогонь, шаблею, а десятифунтовим кулачищем череп міг розтрощити. Від меткої стріли найпрудкіший вершник не втікав. Бувало, як вийде козак перед боєм на герць із яничаром, у того серце в п'ятки тікало. Одного виду козацького, ратища, шаблі і сагайдака зі стрілами страхався.

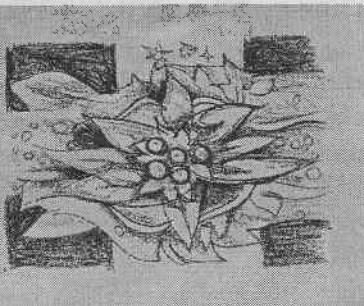
Сагайдаки із запасними стрілами перед боєм, аби не заважали, інгульські козаки ховали неподалік криниці у густій діброві. Бувало, пити єх: де напоїти коня? У криниці побіля сагайдаків, відповідали йому.

Давно не стало тієї криниці. На місці діброви з'явилось село. Перші новосели, розповідають, знаходили гострі списи, стріли, сріблени шаблі із золоченими ручками і дивовижні з позолотою сагайдаки. Кажуть, що через ті футляри для лука і стріл люди село прозвали Сагайдаком.

I за двох побратимів

"І ЗА ДВОХ ПОБРАТИМІВ" - маловідома переповідка, яка довгі роки побутувала серед військових льотчиків. Записана від старійшини Криворізького авіаполку Миколи Ліскіна. Публікується вперше.

У забігайлівці військового містечка привичаїлися до того, що на свято Перемоги, День авіації і в дні зарплати штурман "дядя Федя" приходив у парадній формі. Знайомі поступалися місцем за столиком у закутку. Знали, що в урочисті дні штурман неодмінно замовить "три по сто". В будні обмежувався трьома половинками наркомівської норми.

Хазяйка забігайлівки на перших порах пропонувала подавати зігриваюче зілля в графинчику. Але штурман наполягав: "Ні. Три по сто". Одну чарку ставив перед собою, а дві по боках.

Традиції на повну і врізану наркомівські норми не порушував роками. Через знайомих мало не все містечко дізналося про привід штурманових потрійних тостів. Виявляється, в грізні роки війни "дядя Федя" з двома повітряними асами наганяв жах на гітлерівських стерв'ятників до Берліна. Не обійшлося без них на Далекому Сході, а потім у повітряних поєдинках довкола 37-ї паралелі в Кореї. Штурмана в ефірі величали потамтешньому Ліс Ні Чук. Саме там тріо асів домовилося: "на гражданці" в святкові дні перехиляти взаємно за кожного чарку. Якось на ювілей Перемоги бармен без замовлення підніс "дядя Феді" по традиції три по сто. Штурман обережно відсунув чарку від себе.

Бармен здивувався. Ви, каже, замовляли так завжди.

- Що було - те загуло, - розвів руками ветеран. - П'ю сьогодні лише за побратимів, а собі оголосив сухий закон.

Давно розформувався авіаполк. Вщухло життя у містечку. Перестав навідуватись у забігайлівку колишній штурман. Де він? Чи живі його бойові побратими? А в корчмі ні-ні та й підніме хто наркомівські сто за себе і "за того парня".

Біда не приходить одна

253

"БІДА НЕ
ПРИХОДИТЬ
ОДНА" -
маловідома
переповідка,
записана у селах
Невдачне і Висунь
(захід Криворіжжя).
Публікується
вперше.

Односельці Федора і Марії не йняли віри, за які і чиї - свої чи праотців - провини потерпали вони. Роками були взірцем для всіх їхня оселя, два сини, донька і вони самі. Нараз ніби хто наврочив біду, а вона як іде, то цілою чередою. Започаткував кляту череду Федорів тато - сконав від фронтових ран. За ним у потойбічне царство відійшла стара хазяйка роду. Занедужала Марія. Не встигла на ноги стати мама - розбився на мотоциклі старший син Ігор. Невдовзі трагічно загинув і менший Сашко. У пошуках прихистку душа його не раз непокоїла рідних.

На дев'ятий день батьки зібралися пом'янути незабутнього синочка. Накрили столи і вийшли до воріт зустрічати рідних і Сашкових ровесників. Чують: цокнула клямка, і рипнули двері. Поспішили до хати, а там подушки на підлозі, столик із наїдками і чаркою для Сашка не на покуті, а серед кімнати. Всі ложки в тарілці з кануном. Хто встиг так попорядкувати?

Розгадка прийшла тієї ночі. Сестрі приснився Сашко.

- Це ти вчора бешкетував? - запитала брата.

- Розгнівався. Я завжди коло вас, але мене ви не бачите і повиходили всі з хати.

- Не збиткуй, братику. Тато і мама знають, що ти помер, і не перестають плакати.

- Я теж сумую. Брата ще не бачив.

Перед сороковим днем Сашко приснився мамі. Помахом руки зупинив баского скакуна.

- Це мій кінь. Їду до Ігоря, - гукнув мамі, скочив у сідло і розтанув в імлі.

Після того Сашко не снився більше мамі, татові і сестрі.

Скінчилися сорок днів митарств його душі. Напевно, зустрівся з братом і дістав постійний прихисток у потойбічному царстві.

Розплата за неіснуючі провини

"РОЗПЛАТА ЗА НЕІСНУЮЧІ ПРОВИНІ" - легенда-бувалищина. Записана від шофера "далекобійника", а у війну - механіка-водія тридцятьчетвірки Миколи Задорожного. Публікується вперше.

Сашко й Оленка побралися невдовзі після війни. Він - електрик, вона - молода вчителька. В Оленки зарплата - 600 карбованців, по-теперішньому 60. У Сашка і того менше. До копійки мусив віддавати в сімейну касу. А хотілось і "Жигулівського" випити, і на цигарки мати. Не благати ж в Оленки кожного разу п'ятку. Вигадав легенду: ніби у війну спалив танк і тепер щомісяця утримуватимуть із зарплати 50 карбованців.

Оленка повірила. За заподіяну провину якось розплатимося. Незчулися, як Сергійко пішов до школи, закінчив військове училище. А з чоловіка все ще утримують. Тільки новими не п'ять, а чомусь двадцятку.

- Доки будеш боржником? Ходімо до воєнкома з'ясуємо, - наполягала Оленка.

Сашко опинився у безвиході. Зізнаватися ніяково, що стільки років брехав, і до воєнкома страшнувато. Брів, як віл на налигачі.

Обурена дружина виклала суть справи. Воєнком "розкусив" вигадку колишнього танкіста і попросив її зачекати в приймальні доки розбереться з чоловіком.

Тільки двері зачинились, як воєнком накинувся на Сашка:

- Мири знай, негіднику. Син командує танковим взводом, а ти та обкрадаєш сім'ю. Я своїй сказав, що винищувача пошкодив, і та лише десятку недодаю.

- Мені б таку довідочку, - вихопилося в Сашка.

- Дам. Але тільки для дружини.

Від воєнкома чоловік вийшов як чорна хмара. Оленка з нетерпінням запитала:

- Ну що?

Сашко тицьнув палірець:

- Що, що? Добилася свого. Десятку добавили.

Легенда-бувалищина. Скільки подібних можна почути! Аби мати десятку-другу на "дрібні витрати", чоловіки вигадують всілякі "розплати" за неіснуючі провини.

Таємнича скринька

255

"ТАЄМНИЧА СКРИНЬКА" - маловідома легенда про село Профирівку (нині Кіровоградської області). Публікується вперше.

Старожили Профирівки і Бокової стверджують, що пригода ця сталася на березі степової річки Бокови, яка струмилася межі густих очеретів і рогозу. Жили в ту пору там чи не найбідніші в окрузі чоловік і жінка з шестирічним синочком. Хижка перекосилася. Забули, коли в повітці кізка мекала і курочка-ряба кудахкала. До весни сяк-так перебивались картопелькою. А ще чоловік приробляв на прожиток тим, що плів із рогозу кошики і нехитру взувачку. Налаштує дві в'язки плетива, перекине через плече і прямує на базар у Братолюбівку або аж у Єлисаветград чи Кривий Ріг. Попродає і вертає додому з торбинкою якихось круп, двома-трьома буханцями хліба і бодай однією цукеркою для Іvasика. Останній раз чоловік забарився. На порозі новий рік, а його нема та й нема. Жінка навіть куті й узвару не мала з чого зварити. Одно, знай, у віконце на шлях за річкою поглядає і непрохану слізозу кінчиком хустки змахує.

Іvasик безпробудно спав. А забовваніло за вікном - заходився замітати домівку.

- Що надумав, синку? - запитала мама.
- Сміття понесу під грушу і запалю. Бозя пошле нам більше гнилиничок.
Підбіг до груші. Висипав сміття і почав розпалювати. Аж гульк: біля стовбура стоїть скринька. На прискриночку горить свічка. Зазирнув туди, а там купа грошей. Нагріб у рядничинку з-під сміття і до хижі.

- Мамко, дивися, скільки грошей, - випалив з порога. - Побіжу ще принесу.

- Зачекай. І я з тобою.

Доки зібралася, Іvasик був уже під грушевою. Здалека побачила синочка. Потім у садочку ніби щось бліснуло. Підбігла до груші, а під нею ні скриньки, ні Іvasика. Тільки попіл жевріє. Скільки не кликала свого соколика, а в очеретах понад

Таємнича скринька

Боковою тільки ехо відгукується.

Переповідку цю чув не від одного старожила у храмові дні біля церкви. Коли ходили у Профирівку по рогіз і очерет для вінків, мама показала те місце, де нібто була колись хижака. Там і тепер височить, але, напевно, не та груша. Довгі роки переповідку про ту оказію сприймав за забавну казочку. Не так давно їхав у Варварівку вклонитись батьківським могилам. У салоні ЛАЗа завів розмову із сивобородим дідусям. - Доживаю, - каже, - в доњки у місті. А родом із Профирівки. Першим у селі сів на "фордзону". Розорював дядьківські межі. Наслухався сварок і прокльонів. Пам'ятаю варварівських своїх колег Костя Булаха, Никифора Колісника, Назара Бутковського, Миколу Некуйка, які освоювали перші харківські трактори. Доводилось кланятися вашому дідові Юликові, аби "підкувати" запізного коня. Потішний був коваль. Поцікавився, чи справді у Профирівці сталася та оказія зі скринькою і хлопчиком.

Дідусь посміхнувся.

- А я гадав, що то тільки у нас межі людей ходила та переповідка. Сталось те не за моєї пам'яті. Показували і мені той двір, де росла та груша. А це якось правнучка читала, що в Америці полісмен звернув увагу на жінку у старомодному вбранні із несучасною парасолькою. Сприйняв за дивачку. А коли почав з'ясовувати, виявилося, що жила та жінка в місті сто років тому і в одну мить нібто потрапила в якусь діру. Може, й Івасик з'явиться років через сто у Профирівці з тієї діри таким же шестирічним.

Макорти - герой

257

"МАКОРТИ -
ГЕРОЙ" -
маловідома легенда
про безіменного
хороброго запорожця.

Переповідку цю
вперше почув на
початку 60-х років
минулого століття
виконроб тресту
"Кривбасрудбуд"
Федір Трохимович
Співак,

коли зводили на річці
Саксагань у
П'ятихатському
районі греблю
Макортинського
водоймища.
Публікується
вперше.

Тиха степова Саксагань неподалік однійменного села проривалася між скелястими берегами. З води визирали темно-сірі спини мокрих скель. Біля правого берега виділялась найвища, ніби приплюснута, кам'яна глина. Довкола юрмились трохи менші, оброслі зеленим мохом валуни.

За народними переказами, саме на цій кам'яній глибі і навколоїшніх валунах зав'язався нерівний бій між жменькою заслону січовиків і зграєю кримських татар. Чужинці занадилися в багатий зимівник на правому березі Саксагані. Поселенці, як не старались, віднадити своїми силами нападників не могли і послали гінця до запорожців. Ті вислали підмогу.

Ні поселенці, ні січовики гадки не мали, що кримчаки цього разу нагрянуть чорною хмарою. Ханські розбійники рвалися на правий берег за багатою поживою і невільниками. Вони намагалися зусібіч оточити і розчавити оборонців. Але січовики стояли непорушно. Серед них виділявся широкоплечий козарлюга у синьому з червоною підкладкою каптані. Під круговою охороною побратимів сміливець із кам'яної глиби постинав голови не одному десяткові кримчаків. Нападники шаленіли, але до запорожця у синьому каптані підступити не могли.

На заваді були живий заслін січовиків і вкриті слизьким зеленим мохом валуни. Аж коли в запеклих сутінках довкола кам'яної глиби полягли мало не всі запорожці, татари оточили відважного козака. Стікаючи кров'ю, безстрашний січовик прикінчив мечем ще двох непроханих гостей і ліг на нарочито підставленій свій меч.

Бездиханного січовика вороги четвертували. І в той же час багато хто з кримчаків захоплювався відвагою свого кривдника.

- Макорти! - показували на останки запорожця, що означало по-татарськи "герой".

Січовики, поселенці навколоїшніх зимівників і вдячні нашадки на честь запорожця-героя назвали цим словом кам'яні скелі. На місці тих скель височить нині 50-метрова гребля рукотворного сорока п'ятикілометрового озера, яке дістало назву Макортинського водоймища.

Легенда про Саксагань

**"ЛЕГЕНДА ПРО
САКСАГАНЬ"-
маловідома легенда.**

**Вперше почув
переповідку про історію
походження назви річки
Саксагань на початку 60-х
років минулого століття в
селах П'ятихатського
району виконроб
тресту "Кривбасрудбуд"
Федір Трохимович Співак,
коли зводили там греблю
Макортинського
водоїмища для
постачання води
Кривбасу.
Публікується вперше.**

Було це задовго до батька Хмеля. Довкола витоків степової річки і просторих луків почали з'являтися перші хутори-зимівники. Поселенці, переважно з колишніх січовиків, вирощували хліб, випасали великі отари овець, постачали коней для запорожців. Потерпали вони в ту пору не так від ляхів, як від надокучливої кримської татарви. Нападуть зненацька кримчаки на поодинокий зимівник, постинають голови відставним козакам, пограбують оселі, а жінок, хлопців дівчат поженуть у неволю.

Набридло поселенцям приріченського зимівника терпіти наругу. Через вістових про своїх кривдників дали знати запорожцям. Ті виставили потаємні пости. Тільки ханські розбійники на конях переправилися вбрід через річку і заходилися палити хати, грабувати і вбивати поселенців, а тут рятівники-запорожці вихопилися, як з-під землі.

Серед нападників зчинилася неймовірна паніка. Ханські вояки не витримали нищівного удару запорожців. Поткнулися у бік Дикого поля, а там засада. Не змогли прорватись і через брід. Відкритою для них була лише заплава. Татари чимдуж через луки подалися до води, як коней почало засмоктuvати болото.
- Саксаган! Саксаган! - заволали передні тим, що насідали ззаду.

Татарва заметушилась по заплаві, неначе в'юни на сковорідці. Запорожці мечами і шаблями завертали непроханих гостей на луки, доки тих не поглинуло болото. Від уцілілого полоненого дізнались, що "саксаган" по-татарськи - трясовина. Поселенці навколоишніх хуторів-зимівників ще довгі роки називали так гибелну для татар заплаву. Назва Саксагань поступово закріпилась за річкою. Коли неподалік пам'ятної трясовини виникло нове село, воно теж дістало назву Саксагань.

Про походження назви села Мала Водяна

259

**"ПРО ПОХОДЖЕННЯ НАЗВИ СЕЛА МАЛА ВОДЯНА" -
маловідома легенда.
Записана від корінних
жительок села
Катерини
Олександрівни Снігур
і Марії Семенівни
Мандригаль.
Публікується вперше.**

На північно-східній околиці Долинської задовго до появи так званої в ту пору Харківсько-Миколаївської колії запізниці, ще коли по дорозі від чумацького шляху до Інгулу зупинялися валки возів із сіллю, виникло невелике село. Перші поселенці облюбували степовий потічок, який повнivся з кількох джерел. По обидва боки тихого струмка виростили вулиці. Мало не в кожному дворі з'явилася криниця, крякали качки, гелготали гуси. Молоду травичку вздовж потічка щовесни мережали довгі білі смуги. То жінки вибілювали наткане за зиму полотно.

Поселенці радили: потічок хоч і невеликий, а вони завжди з водою. Старі люди переповідали, що на тих рadoщах, а може, через кількох вихідців із тієї Водяної, що біля торгового тракту в бік Переялочної на Дніпрі, село своє назвали Водяною. Оскільки води було менше, як у тій Водяній, то й назвали Малою Водяною.

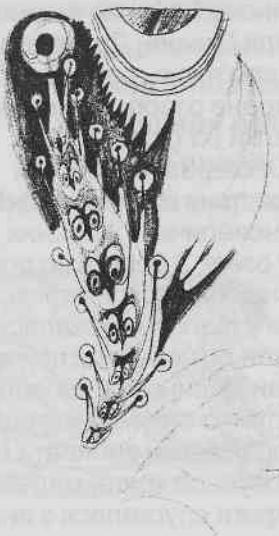
Може б, село так і звікувало з малою водою тихого потічка, якби не добра воля місцевої поміщиці Ольги Долинської. Не раз гостювала та в Іванівці, замилувалась витвором приятеля Миколи Давидова.

Степову балку Микола Львович перетнув кам'яною греблею і невелику Боковеньку перетворив у рукотворне озеро. Вирішила і в себе створити водне диво. У горловині балки на околиці села перегородила потічок високою греблею. Обсадила вербами й осокорами. Замість традиційного рову для стоку води, обладнала звивисті кам'яні потічки і каскад таких же невеличких кам'яних порогів. Дорослі купалися в рукотворному озері. З берега по дощаній доріжці заходили у своєрідну гардеробну на воді, роздягались, вбраниня складали у шафки. Через прорізи у підлозі опускалися у воду і попід стінками гардеробної вигливали до човнових причалів і на водний простір. Малеча разом з онуками Долинської забавлялася у кам'яних потічках і на порогах, якими постійно струмилася вода. Жінкам на кам'яних порогах зручно було праніками вибивати і полоскати білизну. Взимку, коли пороги сковувала крига, малеча на санчатах і так званих громаках із кізяків і криги спускалася з високої греблі на широкий вигін.

Давно не стало чудових кам'яних порогів з малою водою. Не пізнати і штучного озера, яке заростає очеретом і рогозом, а вдячні нашадки продовжують називати своє село Малою Водяною.

"ВЕСЕЛА БАЛКА" -
маловідома легенда про
походження назви
мальовничого села біля
витоків степової річки
Висуні на схід від
Кривого Рогу. Записана
від мешканки села
Висунь Наталі Власенко.
Публікується вперше.

Весела Балка

Неподалік від витоків дзюркотливої Висуні на схід від нашого міста ніби хто козацькою шаблюкою розпанахав степ, і від тієї рани утворилася глибока раноподібна балка. Розповідають, що в давнину в тій балці зупинялися на нічліг чумаки. Пустять пастися коней і волів, а самі починають готувати нехитру вечерю. У похідних казанках варили переважно куліш або саламаху із салом. А вдастся у заводі спіймати пару карасів чи раків - вечеря тоді на славу.

Опускалися над степом вечірні сутінки, і в розлогій балці поблизу криниці з журавлем і старим, невідомо коли і ким зведенім, куренем спалахувало гуртове багаття. Літні чумаки пригадували далекі походи в Крим по сіль, а молодші жартували, виводили безконечні, як чумацький шлях, сумні пісні.

А приходили до гурту хлопці і дівчата з навколишніх зимівників - чумаки ніби перевтілювалися. Відразу починали лунати веселі пісні, сміх і жарти, аж поки не навеселяться і не натанцюються досхочу і багаття не згасне. Через розважальні вечори у тій балці на правому березі Висуні чумаки прозвали її Веселою. Давно не стало чумацького шляху. Не зупиняються в балці на нічліг подорожні. А назва за нею збереглася до наших днів. Веселою Балкою назвали люди і село, яке тут з'явилося.

Як село стало Зеленим

261

**"ЯК СЕЛО СТАЛО
ЗЕЛЕНИМ" -
маловідома легенда,
записана від
корінної уродженки
села, нині
заступника
головного лікаря
першої міської
лікарні у роботі
поліклініки
м. Кривого Рогу
Лідії Зотівни Собко.
Публікується
вперше.**

Було це за батька Хмеля, а може, давніше. На косогорі неподалік від скучих шматків свого поля з'явилося кілька приземкуватих осель. Довкола степ, луки і байраки. До найближчого лісу йти та йти.

У будні перші поселенці мирилися з безліссям. А надходили Зелені свята - не знали, куди податись за клечанням. Два сусіди в супрязі почали їздити до найближчого лісу. Привезуть фіру гілля, заквітчають оселі, подвір'я і навіть околиці садиб. Люди не намилуються хутірцем, такий він ошатний у зелені. Через день-два клечання починало шелестіти сухим листям. Хутір знову ставав голим і непривабливим.

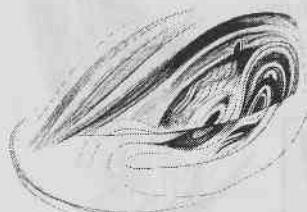
Набридло сусідам щороку перед Зеленими святами возити здалека клечання. Пообсаджували свої обійстя молодими дубками і сосонками. Їх наслідували інші однохутірці. В озелененому хуторі з'явилися нові закутки і вулиці, які теж озеленювалися. Поміж вікових сосон і ялин село і взимку здається принарядженим у лавровий вінок.

Од того хутір, а потім і село досі називають Зеленим.

Де колись було болото

**"ДЕ КОЛИСЬ БУЛО
БОЛОТО"** - одна з
найпоширеніших
легенд про
походження назви
приміського села
Грузьке. Записана від
жительки села
Віри Миколаївни
Герлицької
зі слів її бабусі.
Публікується
вперше.

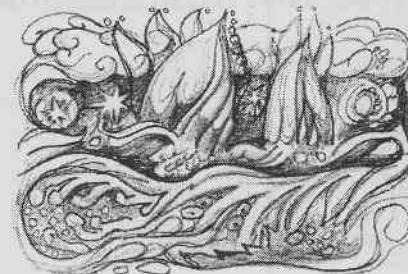

На північ від Кривого Рогу зі сходу на захід тягнеться глибока балка. У сиву давнину тут була тихоплинна притока Інгульця. Є часом на її берегах з'явилися поодинокі зимівники.

Поступово люди розорали степові простори. Надії появилася і на схилах розлогої балки. Дощові води розмивали поля, замулювали річище. На місці глибоководної затоки років за сто, а може, і більше утворилось болото.

Одного разу на березі болота кріпаки пасли панську худобу. Корів і волів у спеку непокоїли оводи. Аби порятуватися від надокучливих кровососів, один віл забрів у прибережну калюжу. Не встиг напитись і розігнати мокрим хвостом комах, як почав тонути в безодні. А тут і пан завітав з гостинця. Він примусив пастухів рятувати нещасного вола. Як ті не старались, але не могли нічого вдіяти. Не врятували вола і сам потонули в грузькому болоті.

Страшне болото після тієї оказії люди прозвали грузьким. За оповідками старожилів, невдовзі безіменний хутір, а потім і село неподалік колишнього болота почали називати Грузьким.

Про село Жовте і Третяків

263

"ПРО СЕЛО ЖОВТЕ І ТРЕТЯКІВ" - розповіді,
записані від корінних
жителів села Жовте
(шівніч Криворіжжя)
Третяків - онуки Ольги,
сина Харлампія
і діда Луки.
Публікується вперше.

Років триста, а може, й тисячу літ тому на березі степової річки, де тепер село Жовте, у зимівнику на кілька хиж жили-були дід з онуком. Дід прославився вишуканою амфорою не лише в окрузі, а навіть у Херсонесі й Елладі. Син боронив рідну землю від зайд. Онук випасав стригунів для коша і бичків-третячків. Два рази на рік батько у свій кіш табунами забирає тих бичків і золотогривих стригунів. За круторогих бичків запорожці, напевно, ще тоді їхній рід прозвали Третяками.

- Чому наше село нарекли Жовтим, самі бачите, - показує на річище, круголобі горби і придорожну зелень Харлампій Лукич. - Через незвичайну глину. Це вона воду в річці каламутить. Червонобокі яблука в палісадниках робить помаранчевими. Горобці після купелі на сільській вулиці нагадують жар-птичок. За те, що навіть узимку в селі все жовтє, його в сиву давнину прозвали Жовтим.

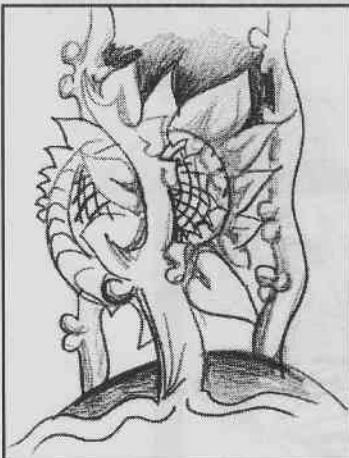

Слід білої діви

"СЛІД БІЛОЇ ДІВИ" - маловідома боківська легенда. В 30-х роках минулого століття старенький бондар

Федот Романча запевняв, що сам бачив ту оказію.

Публікується вперше.

Старий поміщик Юриця, за словами діда Федота, а служив він у пана строк чотирнадцятирічним саме тоді, коли Кобзаря ховали на Чернечій горі, був неймовірно жорстокий і ласий до наживи. Не зжалівся навіть над рідною донькою. Та відмовилася перев'язувати весільним рушником підстаркуватого пана з-під Херсона, який пообіцяв батькові за неї щедрий викуп - три пари волів і двісті золотих.

- Буде, як я сказав! - заревів розлючений Юриця і на два замах запроторив нещасну до комірчини.

Як дівчина вибралася звідти, достеменно ніхто не знає. Вранці всі бачили, що шибка у маленькому віконці вибита, а тіло невільниці знайшли на третій день нижче кам'яної греблі в ставку. Відтоді білий привид нещасної не раз бентежив спокій живих.

Дід Федот чув, як економ невдовзі після того хвалився старому Юриці, що бачив опівночі панну біля комірчини. Вийшла, каже, з дверей уся в білому. Не йде, а ніби пливе в повітрі. Я озвався і попросив пройти в покої, а вона мовчить і рухається прямо на мене. Змушений був відсторонитись ціпочком. Та це не стало перешкодою. Примара пройшла крізь ціпочек і крізь мене. Аж тоді зрозумів, з чим маю справу - в очах потемніло і наче крізь землю провалився.

Після Спаса бачив опівночі і дід Федот постать у білому на греблі, коли пас коней біля ставка. Тихо прогулюється і ледь чутно нарікає на гірку долю.

З духом у ліжку

265

"**З ДУХОМ У ЛІЖКУ**" - неймовірна легенда, яка передавалась із уст в уста на порозі минулого століття у Боковій і Братолюбівці. Про цю оказію криворізький журналіст Михайло Шеремет почув від дядька Миколи Горильського. Про нечуване диво переповідала і хрестилася баба Тетяна з Братолюбівки. Публікується вперше.

Було це років сто, а може, й півтораста тому. Першим збаламутив у Боковій всю вилханку, що від старої церкви широкою балкою сягала мало не до Братолюбівки, онук баби Вітрячки. Опівночі вертав із досвітком повз цвінтар додому. Не з боягузів, а отетерів, коли з-поміж хрестів вихопився клубок жару з довгим хвостом. Летить, а з нього іскри сиплються. За вигоном приплюснув до причілка хати молодої вдови і наче крізь стіну проник.

Що то могло бути? - подумав баламут і почав підкрадатись до вікна. Перед образами на покуті блимав вогник лампади. Збуджена вдова поралася біля столу і до когось лагідно примовляла. Зиркнув у бік причілкового вікна й очам не повірив: за столом сидів Роман, якого тижнів п'ять тому вся вилханка проводила на той світ. Одарка ні-ні та й приголубить нічного гостя, а Роман ні слова. Сидить ніби з воску зліплений. Довго мовчав. Коли бачить, потер долонями виски і ледь чутно промовив: "Важко. Мабуть, піду. Не можу прийти до тими". Сказав і неначе в повітрі розчинився, і в палісаднику щось зашуміло.

Тепер уже баламут за вікном без кінця протирає очі. Не привиділось, бува? Бачу, що ні. Одарка упорядкувала на столі, перехрестилась і погасила лампаду. Напевно, чекала гостя. Не могла ж вона накрити стіл, поки підкрадався до вікна. Про диво вирішив не розповідати на досвітках: все одно не повірять і на всю Бокову засміють.

Продовжував стежити за Одаркою. Першим ішов з досвітком. Посидить то в одних, то в других сусідів на лавочці біля воріт. Опівночі, бачить, заблімала в Одарки лампада: значить, чекає Романа. Тепер уже без клубка жару й іскор неначе вихор прошумить поміж дерев і за столом біля причільного вікна появляється незвичайний пість. За ложку не брався, але після кожних відвідин ставав дедалі розкотішим. Посидить біля Одарки, як голубок, приголубить, обмовиться і безслідно зникне. Аж на третій місяць невідступний спостерігач побачив Романа в ліжку. Dob'ється, мабуть, Одарка свого. Хвалилася кумі, що хоче мати нащадка від Романа.

Посланець від Спасителя

"ПОСЛАНЕЦЬ ВІД СПАСИТЕЛЯ" - неймовірна братолюбівська легенда, яка нагадує фантастику. Корінна братолюбівчанка Лідія Коваленко чула про цю оказію від своєї бабусі Тетяни, а та - від старого хірурга земської лікарні Білоярцева. Публікується вперше.

Сталося це, коли люди гадки не мали про залізницю, а Братолюбівка не поступалася Єлисаветграду (нині Кіровоград), бо стояла на перехресті торгового тракту і чумацького шляху. Містечко славилося велелюдними базарами, торговим рядом, гуральнею, паровим млином і славнозвісною земською лікарнею.

У тій лікарні стала нечувана оказія. Білоярцев-підліток був тоді на побігеньках у старого хірурга. Перед тим, як подати лікареві скальпель, перевірив пульс у пацієнта.

- Серце зупинилось, - забив тривогу.

Штучне дихання й ін'екції виявились марними. Коли з часом мерця переносили в морг - він ожив. Санітари з переляку заціпеніли. На шум і гам наспіli лікарі. Послухали серце і пульс: дай, Боже, всім таких. Не виявили і ран, що загрожували б життю новоявленого.

- Щойно від Спасителя, - сказав той.

І заходився розповідати, як ніби висковзнув зі свого тіла. Пролетів темними коридорами й опинився в казковому просторі. Довкола все у сріблі і позолоті. Звідкись долинають звуки псалмів. На деревах - півметрове восково-зелене листя, а плоди завбільшки з гарбуз. Простягнув руку, а бабуся, що супроводила: "Не смій, онучку! Тобі ще рано". І підвела до світлоносного чоловіка з німбами над головою.

- Знаєш, хто я? - запитав.

- Спаситель.

- Побачив, як тут у мене. Повертайся тепер на землю.

- А можна лишитись?

- Ні. У тебе ще багато справ. Розповідатимеш про побачини з мною і продовжиш справу своєї прарабусі, яка підвела тебе до мене. Вона була цілителькою від Бога, і ти відводитимеш від людей недуги.

Відтоді посланець від Спасителя довго ходив по навколоишніх селах і зціляв стражденних. Звертався до нього і Білоярцев, хоч сам славився в окрузі.

Скарби Широкої МОГИЛИ

267

"СКАРБИ
ШИРОКОЇ
МОГИЛИ" -
маловідома
переповідка про
одну з трьох
могил обабіч
чумацького
шляху.

Про оказії з ними
наприкінці 30-х
років минулого
століття
розвідвали три
самотні сестри,
які звікували у
Братолюбівці
поряд запустілої
містечкової
торговиці.
Публікується
вперше.

Про скарби трьох високих могил у містечку Братолюбівці ходили всілякі оповідки. Подейкували, що під ними заховані незліченні багатства, але під котрою саме - ніхто толком не знат. Ласі до наживи шукачі порили під усіма могилами глибоченні шурфи. Але ні кому не вдалося дістатись до скарбів. Та не з тих, що пасуть задніх, були базарні гендлярі Проць, Федун і Остап. Без них на торговиці не обходилась жодна обладунка. Аж під Чорним лісом знайшли чаклуна, який відкрив їм таємницю скарбів.

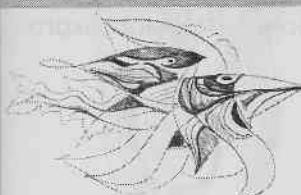
- Не марнуйте часу під лівою могилою і біля Іванового хутора, - сказав він. - Обидві пограбовані. Найбагатша Широка могила. Її хоч і розрили, але лазу до схрону ніхто не знайшов. Не здогадалися, що він у тернику з боку чумацького шляху. Відміряйте по два аршини на кожен тиждень великого посту і копайте. Доки добиватиметеся до скарбів - не озирайтесь і не пророніть ні слова.

У визначену чаклуном ніч гендлярі подалися до могили. Відлічили чотирнадцять аршин і взялись за кайла і лопати. Опівночі під ломом щось заскрготіло. Як на гріх, у шукачів язики засвербіли: хотілося похвалитись, що саме він першим дістався до схрону. А тут ще й погоня якихось злодіїв у чорному почала допитуватись, чи давно проїхала валка купців із крамом.

Шукачі здогадалися, що то за мара. Коли з-під землі показався кований ящик, почули ніби знайомий голос:

- Куди подалися розбійники в чорному?
Процеві замарудився базарний пристав.
- У бік Тереш...
- Стули писок! - зашипіли Остап і Федун.

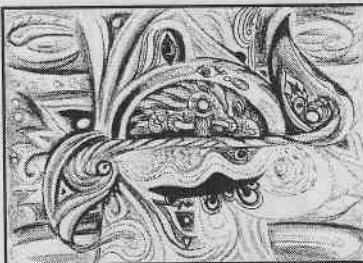
Та було вже пізно. Під ногами щось загриміло. Де був кований ящик - зяяло провалля. А з боку лоз долинав регіт. Шукачі здогадалися, що то, напевно, нечиста сила регоче: зуміла і цих перехитрити на шляху до скарбу.

I будеш царицею Катериною

"І БУДЕШ ЦАРИЦЕЮ КАТЕРИНОЮ" - маловідома легенда.

Про завбачення гномика маминій подругі - молодій солдатській вдові Катерині розповіла хазяйка криворізького меморіального музею художника Григорія Синиці Олена Якименко. Публікується вперше.

Було це в роки Великої Вітчизняної війни. Дві подружки Катюші одна без одної не могли прожити й дня. Їх і прозвали нерозлийводами. Без року на три тижні старша кароока, як жартували в селі, першою стала під вінець. Не встигли відбути медовий місяць, як судженого покликали в рекруті. Самотній молодій день розлуки здавався вічністю. З-за кожного вугла виглядала поштаря. А листів від солдата немає та й нема. Пішла у лісосмугу нарвати кролям гірчаку і молочан. Тільки нахилилася до куща, коли з-за товстого пня чує тоненький голосок:

- Здрастуй, царице Катерино. Я дев'ять років шукав тебе. Слухай і не озирайся. Не побивайся за чоловіком: його вже нема. Від женихів не матиш віdboю, але з вибором не квапся. Суджений знайде тебе і зробить своєю царівною. Озирнулась, а за пнем ні сундучка, ні гномика. Додому не йшла, а мов на крилах летіла. І відразу до подружки: "Що б це могло бути?" - запитала. А та: "Долю гномик тобі наврочив". За молодими женихами і вдівцями двері, справді, не встигали зачинятись. Вдова відмовляла і не переставала себе картати: може, мені вчуває тоді голос гномика, і не зустріну ніколи свого царевича.

Поїхала до брата, а в нього гостює фронтовий побратим. Сидить за столом і очей з неї не зводить. Нарешті не втримався:

- Чув, каже, що Катерин-цариць і придворних було шість. Буде моєю сьомою царівною.

Забрав Катюшу і повіз до синього моря. Подруга ще довго виглядала свого гномика. Може, і їй наврочить приморського царевича.

Коли з Богом у серці

269

"КОЛИ З БОГОМ
У СЕРЦІ" -
широківська
переповідка. Про
незвичайну
оказію із
кульовою
бліскавкою
розвівала
майстриня пензля
Олена Якименко.
Публікується
вперше.

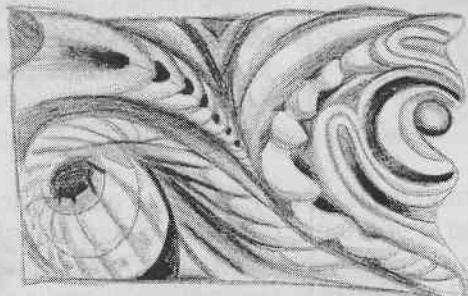
Сталося це в Широкому невдовзі після Вітчизняної війни. Світило ясне сонце. На небі ні хмаринки. Вітер не шелесне. День не віщував ніякого лиха.

Нараз неподалік селища над полем неждано-негадано почувся тріск. У ту ж мить механізатори і сапальниці вгледіли в небі яскраву кульку з дитячий м'ячик, що попливла в бік окопіці і десь там зникла.

Вогненна кулька не провалилася під землю і не розчинилася у повітрі. Крізь покрівлю, а потім дротом проникла в хату. Вдома була дівчинка. На щастя, вона сиділа не біля розетки і злякано спостерігала, як кулька "поплавала" під стелею і через стіну з тріском вирвалася на вулицю. Дівчинка залишилась не ушкодженою, а з вікон повилітали всі шибки і на даху не лишилося жодної цілої черепичини.

Широківчан це не здивувало. Дівчинка та, казали вони, росла, як янголятко, і батьки жили з Богом у серці.

Так це чи ні, але страждальців не покарав Всешишній і односельці не лишили в біді: громадою полагодили оселю.

Презент від духів

"ПРЕЗЕНТ ВІД ДУХІВ" - маловідома переповідка про трьох музик і обліпихові галузки, яка скоріше нагадує казку. Переповіда незвичайну оказію колишня братолюбівчанка Аліна Григорівна Чабаненко. Публікується вперше.

Ночі перед жнивами - кіт наплакав: не встигне смеркнути, як ~~ні~~ сході вже починає бовваніти. Саме тої пори три музики після гучного бенкету повертали додому. Проти руїн, де колись у Братолюбівці був маєток і лісосклад Шапошникова, сіли перепочити. Гармоніст і каже:

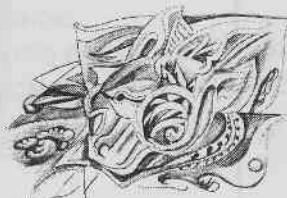
- Від діда чув, що пан і його управитель Коробченко були щирі. Нікого не скривдили. Давайте прославимо їх.

Музики ушкварили заповзяту пісеньку. Зібралися йти, коли бачать, від руїн прямує до них низенький чоловічок у старомодному сюртуці.

- Розчулили мого пана. Візьміть діткам презент від нього, - подав кожному уквітчану янтарними ягодами обліпихову галузку.

Музики чесно подякували. Скрипаль і бубоніст дорогою попробували обірвати ягоди і покололи пальці. Ще й дітей покалічимо, розгнівались і покидали галузки в рів. Лише гармоніст приніс галузку додому і поклав біля донечки. Вранці доня розбудила тата.

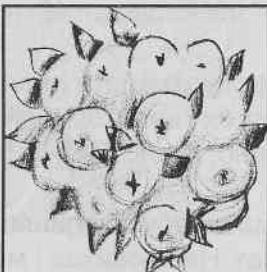
- Чому не розкушуються ягідки? - запитала. Гармоніст взяв у руки галузку, а на ній ягідки з чистого золота. Нечуваним щастям похвалився скрипалеві і бубоністу. Ті подалися до рову за своїми галузками. На тім місці лежать два будяки, а з саду долинув сміх, і здалося, що чийсь голос дорікнув, мовляв, погребували презентом від духів.

Водяникова дочка

271

"ВОДЯНИКОВА ДОЧКА" -
маловідома
лаврівська
переповідка.
Впадає в очі її
казковий сюжет.
Часта гостя
Лаврівки
Лідія Іванівна
Слюсаренко
запевняє, що
півшкіку тому
переповідала цю
легенду
старенька бабуся,
в якої вона не раз
зупинялася на
постій.
Публікується
вперше.

У Лаврівці давним-давно привертали увагу дивовижні скелі, казкове озеро і тиха річечка поміж верболозу. Розповідали, що під дуплистими вербами на косогорі тулилася приземкувата хижка. Жив у тій хижі самотній рибалка. Яких тільки верш не було в нього: і на плітку, і на коропів, і на в'юнків. Ловив навіть двопудових сомів. Одного разу замість сомища виявив у западні вродливу дівчину.

- Як ти потрапила сюди? - запитав.
- В'юнів для тата на сніданок ловила.
- А чия ж ти?
- Водяникова дочка.

Рибалка почухав потилицю: і водяника побоювався, і здобич не хотілося відпускати.

Дівчина, напевно, здогадалась, над чим задумався. Тата мого, каже, не бійся. Якщо я попалася в твою вершу, бери мене за жінку.

- Ти надто гарна. Не пара я тобі.
- Буду вірною. Лише не називай водяниковою.

Привів рибалка дівчину в хижку, а сам мерщій до верш і ятерів витрущувати улов. Вертає додому, а під косогором на місці хижі казковий палац. Слуги потрошать багатий улов, вантажать на хури бочки і корзини з рибою, в'юнами і раками.

Рибалка перестав возитися з вершами і ятерами: відчув себе неабияким паном. Спочатку гримав на слуг: то не догодили копченням, то не таких ловили раків, то знову привезли малий виторг. Дійшло до того, що перепало і дружині:

- Чому не ти подала сніданок?
- А хто я тобі?
- Старша прислуга. Забула, що ти моя здобич.
- Он ти який!

Плеснула в долоні, і на подвір'ї заклубочився густий туман. А сплив до озера - на березі не стало ні палацу, ні слуг, ні хур, ні вродливої жінки. Люди бачили, як наступної ночі водяник перекочував зі своїм хазяйством левадами в Боковеньку, а звідти в Інгулець. Як не вхитрявся рибалка після того розставляти свої верші і ятері, нічого в них не потрапляло.

Портрет, що плаче

"ПОРТРЕТ, ЩО ПЛАЧЕ" - неймовірна дмитровобілівська легенда. Про незвичайну окázію з плакучим знімком бабусі в Дмитровобілівці розповіла колишня жителька Висуні Наталія Власенко. Публікується вперше.

Онука з пелюшок виросла в бабусі. В неї зробила перші кроки. Від неї наслухалась казочок про Оленку й Івасика-Телесика, козу-дерезу і лисичку-сестричку. За казочку сприймала розповідь бабусі про те, як у далекі 80-і роки позаминулого століття на станцію Утішну до них прибув перший поїзд. Коли бабуся, а за нею і мама відійшли у вічність, кімнатка, де вони влітку любили відпочивати, осиротіла. Про бабусю довгі роки нагадував її портрет на стіні. Взимку кімнатка почала служити допоміжною коморкою.

Ніяково бабусі бути тут самій, вирішила онука і помістила портрет на покуті під образами. Бабуся тепер ніби жила в сім'ї. Якось перед Великоднем онука протирала ікони. Зняла бабусин портрет, а під ним мокра стіна, і з очей ні-ні та й покотяться слізинки. Протерла, а слізи знову виступають. Що б то могло бути? - занепокоїлась. Коли сповідалася в церкві, запитала про це настоятеля.

- Не бажано простих смертних, - сказав, - розміщати поряд із образами Спасителя, Матері Божої, святих і великомучеників. Надто різний у них німб. Ніяково, напевно, стало бабусі, і від того розплакалася.

Так це чи ні, але сліди від сліз під очима в бабусі залишились після того, як онука перемістила портрет. Не просихає і мокра пляма на стіні.

Переказ про Апостолове

273

"ПЕРЕКАЗ ПРО
АПОСТОЛОВЕ" -
маловідома
апостолівська
легенда, яку
почув від своєї
бабусі, а та від
подальших
пращурів,
машиніст
надпотужного
крана комбінату
"Криворіжсталі"
Микола Дубчев.
Публікується
вперше.

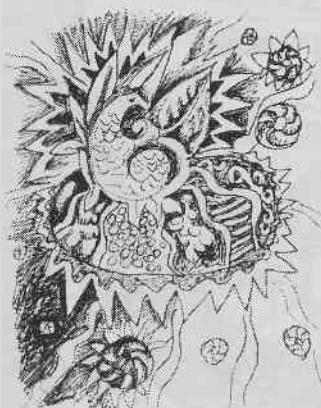
Було це років триста тому. На місці сучасного Апостолового гуляв хвилями ковиловий степ. Ніде ні лялечки. Лише по чумацькому шляху з ранку до ночі від Перекопу до Перевалочної тягнулися валки возів із сіллю.

Старі люди переповідали, ніби з чумаками в Дике поле забилось кілька кріпаків з-під Полтави. Уподобили місцину. Побудували хижі. Біля поселенців почали зупинятися на перепочинок подорожні. В негоду один чумак попросився в теплий куток. За кварту солі хазяїн нагодував, приготував постіль.

Чумак відразу заснув, а в дорозі не знаходив місця на возі: то там кусне, то там гризне. Мусив у казанку кип'ятити вбрания. Відтоді застерігав чумаків, аби не очували в тому селі, бо наберуться воші. Інакше, як Вошивим, подорожні не називали село.

Так було, поки не поселився там утікач із маєтку гетьмана Лівобережної України Данила Апостола. Женився на молодій козачці. Прижили дванадцять синів-соколів. Через батька і їх звали Апостолами. Чумаки лише до них запрошувалися на нічліг. А коли подорожні питали, яке це село, відповідали:
- Апостолове.

Давно відійшли в інший світ 12 братів Апостолів. Нема вже їхніх синів і правнуків, а назва тепер уже міста Апостолове досі нагадує про них.

Романів дуб

275

"РОМАНІВ ДУБ"
- маловідома
гурівська легенда.
Почував і записав її
від старожилів
Гурівки і лісників
у перші повоєнні
роки молодий тоді
ще науковець
Криворізького
педінституту
Іван Андрійович
Добровольський.
Публікується
вперше.

У давні часи сіль з Криму на Лівобережну Україну і всі усюди возили чумацьким шляхом. Обози прямували повз околицю Гурівського лісу до Переялочної. На ніч подорожні зупинялися біля невеличкого озерця. Тут було де попасті і напоїти коней та волів, а самим переноочувати в курені.

Одного разу молодий чумак, доки лагодив у Чортомлику воза, відбився від свого обозу. До озерця добрався наступного вечора. Волів пустив пастись, а сам заходився варити куліш. Чує, тріснула суха галузка. Не встиг озирнутись, як серце пронизав список грабіжника. Волів, сіль і крам розбійники забрали, а чумака поховали межі дубками і кущем калини. Побрратими, коли наступного разу по дорозі в Крим зупинилися біля озерця, згадали веселуна. Де дівся Роман - ніхто не знав. Після вечері старий чумак зрізав калинову гілку і змайстрував сопілку. Почав грati, а вона тужливо примовляє:

Чумаченьки, брати мої,
Щиро вас прохаю:
Передайте моїй неньці,
Де я спочиваю.

Чумаки посхоплювалися. Всі пізнали Романів голос. Він десь тут, загомоніли. Дивляться, а під дубом позад куреня чорніє горбок землі.

Відтоді дубок той чумаки, а за ними й гурівці називають Романовим. Лісники і криворізький професор Іван Андрійович Добровольський запевняють, що дубові тому не менше трьохсот років.

Серпанкова дівиця

"СЕРПАНКОВА ДІВИЦЯ" - новоселівська легенда. Почула її незадовго до Вітчизняної війни юна тоді новоселівчанка Ксенія Горба. Сприйняла переповідку за вигадку баби Соні. Публікується вперше.

Як для історії, було це не так і давно - днів за сім до початку Вітчизняної війни. Приміська Новоселівка не встигла пробудитись від сну. В погоні за комахами мертві петлі над Інгульцем робили прудокрилі ластівки, передсвітанкові серенади доспіував соловейко, щедро відлічувала комусь роки бездомниця-зозуля.

Після суботніх клопотів не спалось бабі Соні. Вийшла в кінець грядок нарвати зелені на салат і від неймовірного дива завмерла: на протилежному березі Інгульця уздрила серпанкову дівицю. Ніби повітряна, з оповитою довкола маківки голови довгою косою. Легкою ходою босоніж, як Спаситель, пройшлася по водних брижах річки, ступила в росяну траву луні, коли пропливала повз бабу Соню, ледь чутно завела пісню. Не так словами, як тужливим плачем роз'ятрила сердешній душу так, що в неї ніби мурашки по тілу поповзли.

Поки старенька приходила до тями, дівиця пропливла на схід - околицю лук, постояла якусь мить і, неначе за нею хотсь погнався, поквапилася назад. За крутим вигином Інгульця розтанула в імлі.

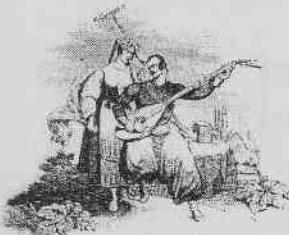
- Не до добра, мабуть, навідалась дівиця, - резюмувала баба вранці новину біля сільської крамниці.

Через тиждень новоселівці, які поверталися з нічної зміни, привезли сумну звістку:

- Війна!

Не схібила ні в чому тоді серпанкова дівиця. Звідки вона з'явилася -увірвалися в село гітлерівські мотоциклисти, а де ступала по воді - форсували Інгулець визволителі.

Цілюща криниця

277

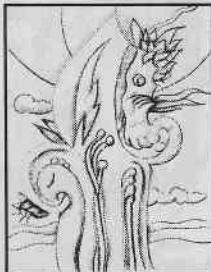
"ЦІЛЮЩА КРИНИЦЯ" - пошиrena в Новоселівці і Латівці переповідка про незвичайну криницю з чистою, як сльоза, водою. Корінна новоселівчанка Ксенія Горба почула її вперше від своєї бабусі наприкінці 30-х років минулого століття. Публікується вперше.

З давніх-давен, ще коли повз Новоселівку не пролягали залізничні колії, а без кінця снували валки чумаків, кожен новоселівець старався обзавестись у дворі власною криницею. З неї брав воду для худоби і господарських потреб. А щоб випити кухлик - все село сходилося з відрами до криниці на берег Інгульця. Неподалік неї зупинялися колись чумаки. Так було, відколи існує Новоселівка. Нікому достеменно не відомо, хто викопав ту криницю. Зате опоряджують її відтоді громадою. Оскільки криниця близько річки і післяожної повені замулюється, чоловіки гуртом чистять і лагодять цямрини. Старі новоселівці і латівчани від своїх батьків чули, що вода з тієї криниці додає сил. Так це чи ні, але матері неодмінно беруть з неї воду для перших купелей немовлят. Омивають тією водою і небіжчиків перед відправкою у потойбічне царство.

Собашники

"СОБАШНИКИ" -
стара-стара латівська
переповідка, різні
варіанти якої можна
почути в Латівці,
Новоселівці,
Радушному і
Рахманівці. Почув її
колишній гірник
рудника Ілліча Іван
Синельников від
свого діда, якого
колись теж
прозивали
собашником.
Публікується
вперше.

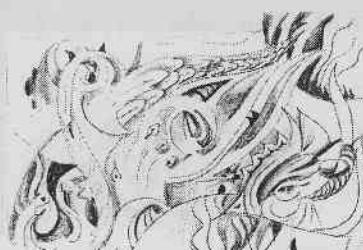
У приміських Латівці, Новоселівці і Рахманівці, що тягнуться вздовж Інгульця, старожилів ще не так давно називали собашниками. Найбільше перепадало новоселівцям. Ви ж не люди, кепкували над ними. Рахманівський пан, мовляв, виміняв всіх вас за своїх гончих.

Молоді латівчани гадали, що їхні батьки і діди жартують над новоселівцями за те, що в голодоморному 1933-му всіх собак у селі поїли. Так і латівчани не минали тоді ні котів, ні собак, а ховрахів і горобців вважали за ласощі.

Покепкував над ровесниками з Новоселівки і семирічний онук старого крамаря. Дід почув і присоромив:

- Не дражни їх, бо й ти собашник.

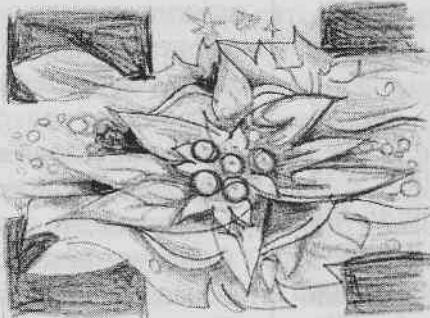
І розповів онукові сумну історію. Виявляється, Іванків дідусь малолітнім кріпачив у якогось пана Синельника. Від нього і прозвище дістав. Коли підріс - пан за нього виміняв гончу, яку уподобив у Рахманова. Невільник той ночей недосипав, догоджав новому панові. За те, що послухав його і женився на молодиці, яка, напевно, від того пана нажила двох безбатченків, справив весілля, виділив три десятини землі і подарував пару волів. Не без пана розжився і на крамничку. Відтоді Іванко і латівські школярі перестали дражнити собашниками новоселівських ровесників, бо знали, що майже всі новоселівці з колишніх кріпаків, яких пан наміняв за своїх бульдогів і гончих. Про це навіть у шкільному підручнику читали.

Домовик застеріг

279

"ДОМОВИК ЗАСТЕРІГ" - криворізька легенда. З уст в уста вона почала передаватись, відколи руду дістають з-під землі. Почув про ту дивину колишній кріпильник Іван Синельников у голodomорному 1933-му, коли його, малолітнього батрака, прийняли на шахту "Комунар" коногоном. Публікується вперше.

У першій половині 30-х років минулого століття криворізькі шахти мало чим нагадували сучасні. Дивиною вважали тоді перші бурильні молотки. Руду вантажили лопатами, а вагонетки до кліті доставляли кіньми.

Гірники в штреках і гезенках почувалися, як у пеклі. Вогник карбідки ледве блимав, а треба бурити, кріпiti, видаляти руду. Не доведи Господь, вийде карбід чи вода. Тоді хоч плач. Якось коногон зібрався по руду в сусідній штрек. Не встиг підігнати вагонетку до дучки, як звідти, ніби крізь товщу рудного пласта, вихопилось волохате чудовисько. Коногона з гнідою і вагонеткою наче вітром здуло, і в ту ж мить з гезенка лавиною посипалася руда впередмішку з породою і глиною.

- Спасибі домовикові, застеріг від біди, - подякував коногон, коли оговтався.

Молодь з недовірою сприймає легенди про повадки дивовижних створінь. А даремно. Таємничі чудовиська, як пацюки з потопаючого корабля, тікають з виробок перед обвалом. Старі гірники шанобливо називали ті створіння шахтними домовиками і залишали їм у закутках пайку зі свого тормозка.

Битий шлях

**"БИТИЙ ШЛЯХ" -
поширені легенда,
яку в давнину кожне
село припасовувало
на свій лад. Баба
Федоря Чмальчиха
запевняє, що
найперше назвали
саме так їхній шлях,
що вів у бік
царичиного міста.
Публікується
вперше.**

Сталося це побоїще ще за часів рекрутчини, коли армію і флот комплектували в царській Росії шляхом примусового набору: від податних станів у солдати - новобранців, яких називали рекрутами, а від дворян - офіцерів. Служили вони у війську 25 років.

Забрали тоді з Батазмана вісімнадцять молодих кріпаків. Поголили, одягнули у все військове і повели в казарми чи то в губернські, чи в царицине місто, як тоді називали Єлисаветград. У дорозі межі рекрутів пройшла чутка: почалася війна з яничарами на Кавказі і в Криму. Поженуть і нас на війну, засумували батазманці. Не побачимо більше своїх домівок. На привалі, коли всі поснули, понапивалися і зчинили бійку не на життя, а на смерть, живим від тієї бійки не лишився жоден.

Оскільки бійка сталася на нашому шляху, то спочатку батазманці, а невдовзі і сусідні села називали його битим.

Загадковий світ

281

"ЗАГАДКОВИЙ СВІТ" - ганнівська переповідка.
Місцевий полевод Пилип Макарович Терещенко, який після виходу на пенсію був оператором колгоспного радіовузла, запевняв, що з дружиною бачили загадковий світ. Публікується вперше.

Після двох чи трьох рясних дощів випогодилося. Онуків забрали син і дочка. На грядках і в хаті лад. Старі виїшли сходити в Гурівський ліс за грибами й ожиною. Неподалік битого шляху на Братолюбівку помітили проіржавілій шматок металу, що нагадував снаряд. Оскільки Пилип на фронті був сапером, Маші звелів відійти подалі, а сам обережно з'ясував, що то дійсно снаряд часів Вітчизняної війни, але заіржавів так, що небезпеки не віщує. Не відає, для чого прихопив детонатор. На околиці лісу присіли в холодку. Пилипові пригадалися дитячі пустощі, як після громадянської били чимось по набоях і лунав маленький вибух. Цього детонатора не боявся. А що як ударити? Поклав на камінчик, а меншим ударив.

Вибуху не сталося. Але несподівано опинився у якомусь загадковому світі. На небі сонця немає, а звідкись ллеться пурпурне світло. Чути мелодійний дзвін. Під ногами пузыриться темна маса. Довкола все дивовижне. Виразно пам'ятав, що він не десь за земним порогом, а з Машею поблизу дому. Скільки часу провів у загадковому світі, не пам'ятає: напевно, лічені секунди. Раптово все зникло. Поряд стояла на смерть перелякані Маша. Виявляється, вона теж побувала в іншому світі. Краєм ока, як крізь туман, бачила постаті прозорих людей, що витали в повітрі, чудо-сад і якісь невиразні будівлі. Найцікавіше, що в загадковому світі Пилип і Маша, хоч і стояли поруч, але не бачили одне одного.

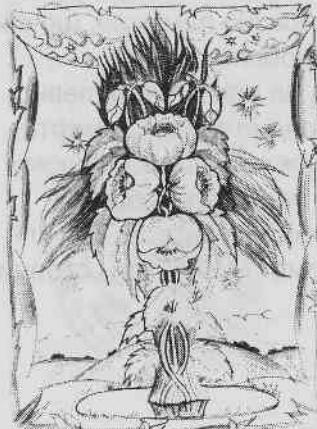

Віщи привиди

"ВІЩІ ПРИВИДИ" -
поширена легенда.

Яких тільки
переповідок про
всілякі привиди не
почуєш серед людей.

Про одну з них
розвівла 75-річна
Тетяна Артемівна
Задорожна.
Публікується
вперше.

Шанована в селі вчителька вивела в люди третє покоління односельців. Радила всім не вірити ні в які забобони. А тут ціла череда провидінь і одне страшніше другого випробувань насіло на саму.

Перед контрольними з математики в трьох класах вирішила відпочити. Прокинулась від якогось шерхоту, відкрила очі: в кімнаті світло від місяця, чулись різні звуки: то підлога рипнула, то на книжкових полицях зашелестіло. Моторошно стало. Почала переконувати себе, що все це нісенітниці. Намагалася заснути. Нараз відчула, як ніби кішка, але непомірно важче, плигнуло на груди. Хотіла поворухнутись і закричати, але не змогла.

Ледве відкрила очі. В хмарці диму уздріла силует з бородою. По дорозі додому того дня старший син несподівано впав і об бордюр розпанахав череп так, що ескулапи не змогли врятувати.

Подібне не то провидіння, не то віщий сон сталося, коли гостювала з чоловіком у його брата в Коломиї. Миколина дружина не жалілась на недуги. Вранці підхопилася першою, попоралася в дворі, зайшла до кухні і... Почули, як щось гуннуло і забряжчав посуд. Братья кинулись до Ангеліни, а вона вже Богу душу віддала.

Навіть після цього обидва привиди і нещастя вчителька вважала збіgom обставин. З волі диявола не забарився третій привид, а за ним і роковий випадок. Невідступно чатувала біль хворого чоловіка. Той пожалів Таню, сказав, що йому полегшало, і попросив її, аби лягла перепочити. Тільки сплющила повіки, як Саша звалився з ліжка, захрипів і раптово помер.

Від дідька навіть духи потерпають

283

"ВІД ДІДЬКА
НАВІТЬ ДУХИ
ПОТЕРПАЮТЬ" -
маловідома
каширівська
переповідка.

Почула її від своєї
бабусі

Наталка Власенко.
Рідні небіжчика
намагались, аби
односельці менше
знали про ту оказію,
але розголос по
селу пішов.
Публікується
вперше.

Окazію tu можна було б назвати "Помста домовика". Федір з Ольгою жили в злагоді. Не ладив Федір лише з домовиком. Як тільки той опівночі починав бешкетувати - Федір грізно вичитував дебошира. Перепадало й Ользі за блюдечка, в яких виставляла звечора молоко, аби задобрити домовика, бо вважала його покровителем оселі. Тому і не дивно, що в хаті був спокій, коли Ольга вдома була сама. Як тільки Ольга поїде до сина - Федорові хоч на горище у сіно перебирається. Окаянний і там не давав йому спокою: стогнав, сопів, торохтів по шиферу.

Даремно Ольга молилася, даремно благала домовика зглянутись над чоловіком. Не лишив дідько Федора в спокої навіть на смертному одрі. Сиділи Ольга з сестрами біля покійного. Коли сонце пішло на спочинок, накрили мерця покривалом. За годину зайшла в хату, а Федір розкритий, гадала, онуки розкрили. А сестра запевняє, що вони туди не потикалися.

Запалили лампаду, поправили покривало. Перед сном зайшли посидіти до півночі біля Федора, а в кімнаті ніби погром пройшов: лампада згасла, покривало, псалтир на підлозі. Навіть ослін лежить боком.

Хто міг так позбиткуватися, ламала голову Ольга. Аж на сороковий день, коли пожалілась бабі Харитині, та похитала головою:

- На людей не гріши. То дідько позбиткував над покійним, що не шанував його.

Чемний Тишко

**"ЧЕМНИЙ
ТИШКО" - родова
переповідка
Криворітськів про
домовика. Вона
передається з
покоління в
покоління. Бабуся,
донька, а тепер уже
онука і правнук
вірять, що є в них не
лише домовик, а й
ангел-охоронець.
Публікується
вперше.**

Оленка не раз бачила, як бабуся залишала звечора на столі грудочку цукру або молоко в блідечку.

- Кому це ви? - допитувалась онучка.

- Домовикові.

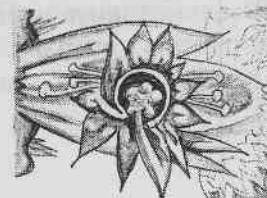
- А де ж він?

- Тишко ми не бачимо. Він жив у нас ще в селі. Звідти переїхав з нами до міста. Слухняний. Любить солоденьке і молочко.

Запам'ятались Оленці розповіді про Тишку. Купити мама цукерок чи шоколадку - Оленка просить для себе і для Тишка. Вийшовши заміж, і в свекрів про Тишку не забуває. Навіть розмовляє з ласунчиком, допитується, чим пригостити. Іноді домовик просить щось у неї уві сні.

Коли Оленка знайшла в капусті Серъожку, через немовля, роботу і домашні справи вибилася зі сну. Бувало, як засне - хокоти гармати. Тут і заходився Тишко виручати: не встигне маля пікнути, як він то до чола, ніби Мурчик лапкою, торкнеться, то ложечкою по блідечку цокне, то під бік штовхне. Одного разу сонна мало не задавила під боком немовля. Тишко тоді шкрябнув трьома кігтиками так, що відразу прокинулася.

На роботі, коли Оленка розповідала про домовика, всі дивувалися. Не вигадуй, кепкували. Ніхто тих домовиків не бачив. А я, каже, відчуваю, що Тишко є і не раз виручав. Мені і будильника не треба, коли не попрошу - розбудить. Синок теж вірить і ділиться ласощами з домовиком.

Жертви упиря

285

"ЖЕРТВИ УПИРЯ" - старовинна ганнівська переповідка.
Почув її Макар Терещенко від свого дідуся, коли повернувся з Першої світової війни.
Публікується вперше.

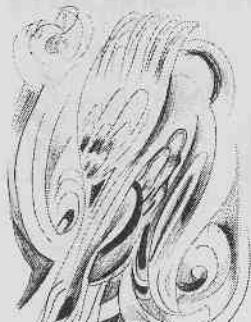

Гравюра Ісаї Штадела для І.І. Котляревського

Було це, казав дід, коли Романів дуб, під яким табором зупинялися часто запорожці і валки чумаків, не виділявся в Гурівському лісі. Не мав він тоді і ста літ. Чи то на Романовому, чи то на котромусь із найкремезніших дубів біля Бокови облаштував собі сковок ненаситний упир.

Вдень кровосос вилежувався в кублі, а починало сонце котитись за полуночі - виходив на полювання. Нападав не на всіх. Жертвою облюбовував дівчину в період місячних, коли та приходила з подругами покупатися, нарвати квітів чи порозважатись на стрімких скелях. Запах крові упир чув здалека. Прикидався красенем і жартівником. Всякими хитрощами виманював жертву з гурту в хащі. Відразу запихав у рот кляп, надрізав горло і насолоджуває конвульсіями тіла, з якого фонтанувала кров.

Іноді упир перебирається ночами на полювання аж у Братолюбівський і Добрянські ліси. Ганнівців і братолюбівців занепокоїли пропажі дівчат. Батьки жертв звернулися до пристава. Облавами не вдалося спіймати вампіра ні в Гурівському, ні в Братолюбівському лісах. Відчув, напевно, загрозу і втік у Чорний ліс за Знам'янку.

Ангел виручив

"АНГЕЛ ВИРУЧИВ" - криворізька легенда, відома з кінця 60-х років минулого століття. Серед багатьох сюжетів виділяється два. Дія у різні роки і в різних місцях відбувається з однією людиною, яка в подібних ситуаціях опинялася на волосинку від загибелі. Публікується вперше.

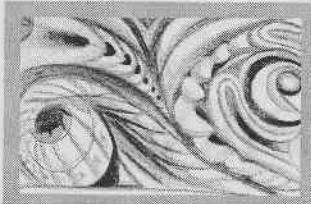
У важкі повоєнні роки та ще після засушливого 1947-го на селі добряче позатягували паски. Анатолію Ковальчуку пофортунило: покликали на службу до війська. Після голодного пайка оклигав, як і вдома - був чемним.

У числі кращих бійців Анатолія відрядили в офіцерську школу. Майбутній курсант йхав з групою в сьомому вагоні. Перед в'їздом у глибокий проріз у другому вагоні лопнула вісь. Вагони почали валитись під укіс, сьомий повис у повітрі: ще мить - і теж перевернувся б.

Подібна оказія стала і вдома. Їхав автомобілем в обласний центр. Вранці був густий туман. Не квапився. Але хіба всі такі? Незчувся, як попереду побачив зустрічний автобус, що мчав на нього. Куди податися? Вліво - там може зіткнутись з іншим зустрічним. Крутко повернув праворуч, і прямо з насипу машина пірнула передком у замулений навесні потік. Ні авто, ні він не постраждали. Коли водій вантажівки витягав авто з колдобини на гребені насипу лопнув трос. Анатолієве авто, ніби маятник, захиталось між проваллям і полотном траси. Чудом авто кубарем не покотилося на купу каміння.

Відтоді минуло півстоліття. Коли не проїжджає те місце, в голові прокручуються кадри оказії, яка мало не стала фатальною. Анатолій Серафимович переконаний, як і в залізничній аварії, і тут від нещастя відвів його ангел-охоронець. Невідома сила виручала його з біди не раз на роботі і вдома.

Політ у диво-світ

287

"ПОЛІТ У ДИВО-СВІТ" - наймовірна братолюбівська легенда

(Кіровоградщина).
Почув її в 50-х роках
минулого століття

Володимир Коваленко
від своєї сторічної
бабусі Тетяни. Подія
та, за її словами,
сталася, ще коли на
велелюдні ярмарки в
містечко з'їжджалися
купці звідусюди, а
вона була дівкою.
Публікується вперше.

Було це років півтораста, а може, й двісті тому. У хазяїна гуральні
наймитував підліток Митрофан із Булахівки. Пожене в неділю воли пасти
в широку балку і мерщій олівця або пензлика в руки. Хотілося діброву і
волів намалювати.

Засидівся якось над клаптем паперу. Не помітив, як на галевині
приземлився великий сріблястий круг і до нього підійшли два чоловічки в
сріблястому вбрани.

- Карош, карош, - похвалили етюдик, - хочеш полетіти з нами? Навчимо
всьому.

- Не можу. Я ж волів пасу.

Один сріблястий обійшов галевину довкола волів з якоюсь трубкою,
спрямовуючи її на густу траву. Інший сказав, що воли тепер не побредуть
із галевини, поки не повернемось.

Страшно було Митрофанові лишати волів і ще страшніше летіти з
незнайомцями невідомо куди. Ніби кролик у пашу удава, поліз у кабіну
сріблястого круга. Нечув ніякого шуму. Побачив лише далеко внизу
гуральню, ярмарковище і ніби в пітьму провалився.

- Прилетіли, - сказав сріблястий.

Митрофан ступив із круга і від подиву завмер. На небі ні сонця, ні місяця,
а видно. Химерні будівлі. З дивних дерев звисають чудернацькі плоди.
Люди якісь прозорі і не ходять, а витають. Побачив сестричку, яка
навесні втопилася в Інгульці.

- Марійко! - закричав щодуху.

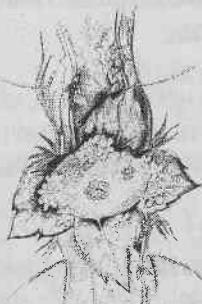
Але не почув ні свого, ні людських голосів. Марійка майнула кудись у
сад. Диво творилось і в Митрофановій голові. Здавалось, ніби все знає і
вміє. Як живих, побачив перед собою давно спочилих дідуся і бабусю.
У надвечірню пору опинився в широкій балці. Мирно паслись воли.
Високо над головою прощальний круг зробив сріблястий диск і зник у
безхмарному небі.

Кому Митрофан не розповідав про той політ - усі дивувалися. То тобі,
мовляв, приснилося.

Батьки і хазяїн запримітили, що Митрофан став ніби провидцем: кому що
наврочить - збувалось. А малював як чудово! Може, й справді всьому
навчили його в тому диво-світі.

Переказ про Катеринівку

"ПЕРЕКАЗ ПРО КАТЕРИНІВКУ" - криворізька легенда, яка, очевидно, ходила в краї на межі XIX і XX століть. Почула її від своєї бабусі любителька народних оповідок Раїса Михайлівна Догонова. Публікується вперше.

За околицею Карнаватки, коли не було ще ні рудень, ні кар'єрів, ні шахт, а про залізну руду мало хто знат, уздовж повноводної тоді Саксагані тулилися поодинокі хижі і невеличкі хутірки. У найзручнішому місці, де річка створювала зручні плеса і риби водилося видимо-невидимо, виросла довга вулиця. Хуторяни жили з того, що родила земля і що ловили в річці.

Застане вечір якого подорожнього на хуторі: де перебути до ранку?

- Просіться до нашої пані Катерини на постій, - радили всім. Шукав хто де заробити на прожиток - теж посылали до хазяйки хутора.

Ні кому не відмовляла пані Катерина в постії. Жалісльово була до людей: кожному давала змогу заробити. Працьовитим надавала притулок і для сім'ї.

Про гостинну пані, її дворових і виселок на березі Саксагані мало-помалу слава рознеслася по всіх усюдах. Від того часу вулицю з панським маєтком благодатної Катерини, а згодом і весь хутір називають Катеринівкою.

Кара водяного

289

"КАРА ВОДЯНОГО" - маловідома забалканівська легенда (село Варварівка, Кіровоградщина). Розповідав її в 30-х роках минулого століття найстаріший мешканець виселка дід Тиміш Олійник. Оказія та сталася ніби з дідовим братом. Публікується вперше.

Глибоководне плесо за левадами Варвариної слободи оточували височенні осокори і дуплисті плакучі верби, які купали свої довгі коси в прозорій воді. Над шовковою травою мерехтіло в очах від різnobарвних метеликів.

Біля витоку з плеса жив колись коваль і дотепник Лаврін. Жив і як крізь землю провалився. Бачили, як косив траву, рубав найдовшу вербу, - і не стало.

Натомився тоді Лаврін. Випив квасу, приліг перепочити і заснув. Не чув, як височеними хвилями заграло плесо і на берег випливло 12 водяниківих доньок. До пояса в кожної звисала зелена коса. Звідкись долинула чарівна музика, і молоді водяниківни пустилися в танок. Але недовго хороводили. Одна за другою присідали на траву і витирали закривлені ноги.

- Хто пошкодив наш луг? - обурилася одна.
  - І вербу з найдовшими косами зрубав, - додала інша.
  - Озирнулись довкола. При місяці під копичкою сіна побачили чоловіка – і до тата.
  - Несіть його до мене, - розпорядився старий водяник. Скільки спав Лаврін, не пам'ятає. Коли отямився, побачив себе в оповитій водоростями печері. На просторому ложі з духмяного сіна і перлу сидів дідусь із зеленою бородою.
  - Як спалось? - запитав Лавріна.
  - Солодко. Але я потрапив сюди?
  - За провину полонив тебе.
  - Нікому я зла не заподіяв.
  - А луг зіпсував і вербу зрубав.
  - Я гадав, що верба стара, а луг нічий.
  - Тепер знатимеш. Відпускаю тебе.
- Коли водяниківни вивели Лавріна з печери, берега не пізнав.

Кара водяного

Де вчора зрубав вербу - височів осокір. На місці покосів шуміє густий очерет.

Повернув на свій куток, а там незнайомі хати і кузні нема.

- Де ділась Лаврінова оселя? - запитав чоловіка, що пас гусей.
- Якого Лавріна?
- Коваля?
- Я знов Василя.
- То мій син.
- Його давно вже нема.

Пастух побачив, як незнайомець зблід і на очах почав сивіти і вкриватися зморшками. Старожили виселка пригадали, що було колись у них Лаврін. Розповідали, ніби як рубав вербу, то втопився у плесі.

Лелечча вірність

291

**"ЛЕЛЕЧА ВІРНІСТЬ" -
криворізька
легенда. Почула її
Марія Гаврилівна
Литвиненко від
своєї бабусі
задовго до війни.
Не то казку, не то
бувалищну про
вірність
запам'ятала
навік.
Публікується
вперше.**

Було це чи то на Гданцівці, чи то на Чорногорці. Відколи сироти Микола і Тетянка побралися, жили як голуб'ята. Вона прилучала до знань першокласників, а він - слюсарював на заводі.

Неподалік берега звели хатинку. Діток Бог не послав, то посідають на березі після роботи під старим-старим дубом і милуються вірністю лелек. Одного разу, коли в гнізді з'явилися лелечата, бачили, як рудохвоста підстерегла на луках необачного лелеку-батька. Тяжкої втрати не винесла лелечиха: не пожаліла діток - злетіла високо-високо в небо і грудкою впала на землю.

Не думали не гадали Микола з Тетянкою, що і на них чатує така доля.

Якось навесні Микола зібрався на роботу. Не став накидати верстовий гак через міст. Люди ж, мовляв, пішли навпростець. Зійшов і Микола на кригу. Вирішив догнати десятника. Тільки прискорив крок, як крига в ополонці тріснула і студена вода поглинула його навік.

Літо і зиму Тетянка, як лелечиха, побивалась за мілим. Навесні прийшла на поміст, де не раз полоскала білизну. На дні перекочувались піщинки і, ніби живі, звивали стебельця водорості. Нараз почула:

- Ходи, любко, до мене.

Глянула, а там Микола. Скинула пантофлі і, як стояла, ступила в воду.

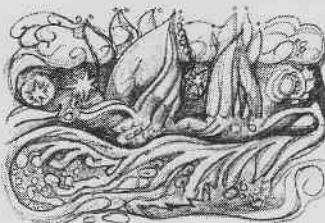
Лише надвечір сусідка знайшла біля помосту Тетянчині пантофлі і в них записочку: "Пішла до свого Миколи".

3 оповідок коногона

"НЕЗВИЧАЙНІ ПЕРЕДЧУТТЯ" й "ПІДЗЕМНІ ПРИВИДИ" - маловідомі криворізькі легенди. Записані від колишнього коногона Івана Синельникова.

Жалкує, що не занотовував інші гірницькі переповідки. За три чверті віку, як вперше опустився в шахту, вони, на жаль, повивітрювалися.

Пригадалися дві. Публікуються вперше.

292

НЕЗВИЧАЙНІ ПЕРЕДЧУТТЯ

Василь і Петро бурили в одному забої. По дорозі в штрек запасались на рудному дворі всім необхідним. Але хіба завбачиш усе наперед: то вода з "шахтьорки" витече, то карбіду чи вибухівки забракне - сиди тоді в пітьмі, доки зміна приайде.

А тут ще й страшний сон Марії Василевій приснився. Не відпускала чоловіка того дня в шахту: не збіднімо, мовляв, без однієї упряжки. Налякав сон: ніби в хаті причільна стіна завалилася на тебе.

У Василя від того сну теж закрався страх, але на роботу пішов. Коли на рудному дворі брав запасний блочок до скреперної лебідки, мороз поза шкірою пішов. Нахилився до блочку, а в вухах закалатали церковні дзвони і похоронний марш зазвучав. Сказав Петрові, а той кепкує: то ти, мабуть, недоспав. Ледве доплентав у штрек. Ноги не несуть, та й годі. Петро в забої присвічус. Василь тільки нахилився прикріплювати блочок, як на нього звалилася рудна брила.

Багато хто з маловірів незвичайні передчути і віщі сни вважає забобонами. І дивуватися нічого: сімдесят років нас привчали до цього. В народі ж переповідки віками узагальнювались і обrostали неймовірними легендами.

ПІДЗЕМНІ ПРИВИДИ

Яких тільки переповідок про незвичайні привиди в шахтних виробках не розповідали старі люди. Було це наприкінці 20-х років минулого століття. Кріпильники після вибуху поновлювали в гезенку кріплення. Коли наблизалися до

верхотури, побачили в тупику світлоносний лик, який подавав знак: забирайтесь, мовляв, геть. Степан був набожним. Переконав і напарника. Не до добра, каже, це: давай опустимось перекуримо і заодно прихопимо дощок для обладнання полка.

Тільки опустились - прогримів вибух. Виявляється, в одному шпурі затаївся заряд.

На новому горизонті одночасно продовжували штрек і нарізали квершлаги. Розповідали, ніби на місці одного з майбутніх квершлагів бачили привид похоронної процесії, навіть з музикою. Небезпека не забарилася: у виробці стався обвал. Запам'яталась Іванові панічна втеча пацюків із підземної конюшні. Рудний двір кишів ними. Сіна та вівса для коней не бракувало: було і їм чим живитися. Шастали крадькома. А це перед зміною потоптом повалили з конюшні. Тільки коногони розібрали коней, як від масового вибуху на верхньому горизонті обрушилися брили над стайнєю і наробили тарараму. Коли Іван у Вітчизняну війну служив на сторожовику, бачив на причалі диво. З корабля, що виходив у море і мав затонути, пацюки кидалися у воду і пливли до берега.

От і не вір, каже, легендам про віщі привиди. Невідома сила навіть пацюкам заздалегідь сповіщає про загрозливу небезпеку.

"У НОВОРІЧНУ НІЧ" - маловідома легенда про незвичайну оказію, яка сталася з братом рудокопа.

Розповідали її наприкінці 40-х років минулого століття на руднику імені Фрунзе. Публікується вперше.

Микола ледве вблагав гірничого майстра і начальника шахти відпустити додому на різдвяні свята. Хочу, казав, погостювати в брата. Давно не бачив покутських Карпат у зимову пору. До Яблунева добрався напередодні Нового року. Степана вдома не застав.

- Пішов у лісництво, - сказала Марія. - Звідти навідається на масив молодих смерічок. Надто докучають ласі на дармові ялинки.

Марія накрила новорічний стіл, а Степана нема та й нема. Коли обидві стрілки на ходиках збіглись на дванадцятій - для годиться пригубила з Миколою слив'янки. Від порога обізвався Палкан. Він і перед цим непокоївся, але не так. Микола погладив пса по загривку, а той ніби зірвався з туго натягнутої тятиви і до вікна. Вшибку хтось затарабаваний.

Микола подивився, а за вікном стоїть Степан і щось говорить. Брат за поріг, а там і слідів на снігу нема.

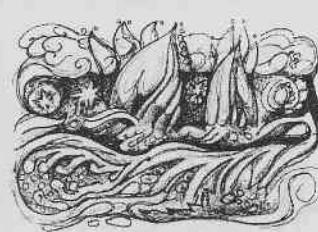
- Не жартуй. Іди до хати, - обізвався в пітьму.

Вернувшись до кімнати і від подиву завмер: Степан сидів на канапі. Зіщулився якось дивно. Комір і шапка в лапатих сніжинках. Коли і як потрапив до господи? Чомусь і Палкан шарахається від хазяїна. Насторожився біля порога і дрижить, ніби від пропасниці.

- Що з тобою, брате? - не на жарт занепокоївся Микола.

Тільки хотів покласти руку Степанові на плече, а той зник. Щойно сидів і неначе випарувався в повітрі.

Стривожені takoю страшною оказією, Марія і Микола до ранку не знаходили собі місця. Перед першими посівальниками на обійстя завітав дільничний із сумною звісткою. Степана, мовляв, загриз шатун, якого потурбував хтось у барлозі. Через рік братова жінка написала Миколі, що Степан навідувався додому в різдвяну ніч. Може, думав зустрітися з тобою і з родиною зустріті сімейне свято.

Чудодійна сила

295

"ЧУДОДІЙНА СИЛА" - маловідома криворізька переповідка.
По-різному розповідали її в колишньому військовому містечку авіаторів. Серед багатьох викремлювалась одна. Публікується вперше.

Дитячі літа і служба прaporщика Віталія Литвиненка мало чим відрізнялися від буднів його ровесників. Як і всі, не вірив у жодні прикмети, віщі сни і чудодійну силу. Вигадують, мовляв, всілякі нісенітниці. Але з роками, коли при ньому заводили мову про загадкові прикмети і таємничих ангелів-охоронців, закрадалася думка: а може, й справді чудодійні сили існують і я теж маю свого ангела-охоронця.

Що примусило Віталія задуматись? Напевно, саме така сила двічі виручила його від біди і навіть смерті. Було це в пам'ятний день проводів на службу в армію. Вранці подався в магазин запастись лезами, одеколоном і хусточками. На залізничному переїзді, напевно, диявол спрямував поза шлагбаумом. За крок від рейок якась сила зупинила велосипед: у ту ж мить Віталія обдало парою від локомотива і прогуркотіли вагони.

Вдруге та сила відвела Віталія від біди, коли хрещений батько дав мисливську рушницю, аби зробив прощальний залп дуплетом. Як не силкувався піднести рушницю і вистрілити в небо, руку наче хтось нарочито стримав. Постріли програміли, і дріб попав у землю, а не в гурт проводжаючих.

Напевно, та сила порятувала його підлітком від маминого прочухана. Коли йшла на роботу, наказала: "Дивись мені за телям, поросям і гусьми". Але хіба встежиш за всім, коли на вигоні орава ровесників. Теля і порося ніде не дільсь. Пішов до води за гусьми, а гусака нема. Мамі побоявся сказати, як посилала ввечері в сусіднє село до церкви посвятити паску. Священик доручив носити довкола храму хоругву. Ношу і благаю Всевишнього допомогти розшукати гусака.

Очам своїм не повірив, як повернувся додому. Заходжу у ворота, а гусак розставив крила, біжить назустріч і гелгоче. Якби хтось інший розповів про таке, Віталій нізащо б не повірив. З плином часу переконався: є сила, яка кожному допомагає і виручає від біди.

Навіщував сон

"НАВІЩУВАВ СОН"
- неймовірна
бувальщина, яка
схожа на легенду.
Записана від водія
чеської "Татри"
Василя Москальця з
Орджонікідзевського
кар'єру на
Дніпропетровщині.
Публікується
вперше.

Анатолій намотав на чеській "Татрі" не одну тисячу кілометрів. Досконало зновував свій самоскид і кожну вибоїнку на крутых і звивистих кар'єрних дорогах. Водії жартували, що Анатолій із зав'язаними очима на своїй "Татрі" вибереться з найнижчого горизонту до збагачувальної фабрики. З такими, казали, не страшно йти в розвідку.

Анатолієвому напарникові після важкої зміни і пророчого сну було не по собі. Своїми очима бачив у сні, як Анатолій долав найстрімкіший підйом. Мотор надривно ревів. Піднатужиться лічені метри - і за крутим поворотом можна буде збавити газ. Але самоскид не встиг вибратися за поворот, як двигун неначе захлинувся, чміхнув раз-вдруге і під неймовірною ношою позадкував до ...провалля.

Після такого видовища напарник не всидів у дому. Перед зміною подався в бригаду.

- Будь обережним, - застеріг Анатолій.
- Чому непокоїшся? - здивувався той.
- Потім розповім.

Спочатку в Анатолія все ладилося. Дві ходки зробив без збоїв. За третьою екскаваторник, напевно, трохи переборщив. На підйомі, як і в сні, "Татра" надривно ревіла. Ось-ось добереться до рятівного повороту. І треба ж було в цю мить сну перетворитися в увіч: мотор чміхнув чорним димом, захлинувся і самоскид з обриву зірвався вниз.

Сталося все точнісінько так, як Василь бачив у сні. Десятки років нас переконували не вірити ні в які сни, а пророчі до того ж вважали вигадками. Тепер учени доказують, що кожна людина бодай раз на своєму віку може побачити віщий сон.

**"ВДОВИНА ВТІХА" -
маловідома
переповідка про
нешчасну вдову
з Лужка**
**(Кіровоградщина) та її
малолітню Марічку.**
**Про оказію на
вдовиних жнивах зі
слів своєї бабусі
розвівіла**
**Людмила Кириленко.
Публікується вперше.**

Вдовина втіха

297

Мешкала у Лужку одна сірома. Та й де взятися статкам. Навесні, як тане сніг на панських просторах і в глибоких балках, річка підступає до хатніх порогів. Шматки поля, де й бур'ян не родить, голодранці мали в дідька на куличках. Туди йти та йти. А з перевезенням снопів - одна біда.

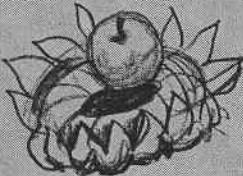
Куцу нивку на тих куличках мала і нещасна вдова. Сама не вилазила з наймів, а хижу лишала на малолітню Марічку. Нивку порала, як сусіди обсіються, відживують і на неї зглянутуться. Ніхто ж не піде жати хліб комусь, а свій щоб марнувався.

Так сталося і того літа. Вже й Спас ось-ось забемкає дзвонами. У сусідів пшеничка в копах, а вдова ніяк не вичухається з болячок. Хазяїн прогнав: навіщо, мовляв, мені така наймичка. І на нивку добратись несила. Мало пшенички, і та обсипеться: не переставала бідкатись.

- Піду я, мамо, жати, - сказала Марічка.
- Горе мое, ти ж серпа в руках не тримала.
- А кізочці хто траву жне?
- Не вигадуй. Оклигаю трохи і сама впораюсь.

Марічка настояла на своєму. Поклала в торбинку окраєць черствого хліба і чвертку козиного молока. З першими півнями почимчикувала на ті кулички. Доки дійшла - ніг не чула. Взялася за колосок біля шляху, а він обсипається. Не піду додому, доки пшеничку не впораю, дала собі зарок. Нажне снопик-другий, перепочине хвильку, і знову серпа в рученятко. Вже й сонечко пішло на спочинок, а Марічка жне та жне. З рученят і ніжок від гострої стерні кров цебенить, а вона не присідає. Ніхто мені, каже, не допоможе: треба самій, побідкалась і заплакала.

А тут, де не візьмись, Місячна Нічка.

Вдовина втіха

- Чому плачеш, дитинко? - запитала.
- Як же мені не плакати: пшеничка обсипається.
- Тато чому не жне?
- З війни не вернувся.
- А мама?
- Занедужала.

Місячна Нічка заспокоїла дівчинку. Не плач, каже. До ранку впораємось. Взяла серпа і до першої зірниці не розгинала спину. Допомогла скласти снопи в полукишки.

- Мені пора, - сказала і поквапилася у той бік, де маячив на небі віз.

- Спасибі, панянко. Візьміть хоч снопик пшенички, - простягла Марічка.

- Не погордую.

Взяла і повела колосками по голівці дівчинки. А коли ще й труснула - із снопика посыпались якісь блискітки. Як тільки Нічка зникла - з-за обрію показалося Сонце, і Марічка побачила довкола себе розсипи золотих монеток.

Відтоді нещасна вдова розбагатіла. Марічка стала для неї не лише втіхою, а й найліпшою помічницею.

Знайшов - не радій

299

Добрячу школу перейняла онучка від бабусі. Коли Оленка загубить якусь іграшку, бабуся заспокоює: "Не горюй, тато і мама куплять кращу, тільки не губи". А знайде онучка цяцьку чи гривеника і намірюється підібрati - застерігає:

- Не бери.
- Чому? - дивується Оленка.
- Хтось загубив і шукатиме, а ти взяла. Бог покарає за це.
- Як?
- Загубиш і ти щось ще краще.

Коли бабусі не стало, Оленка не раз пригадувала її повчання.

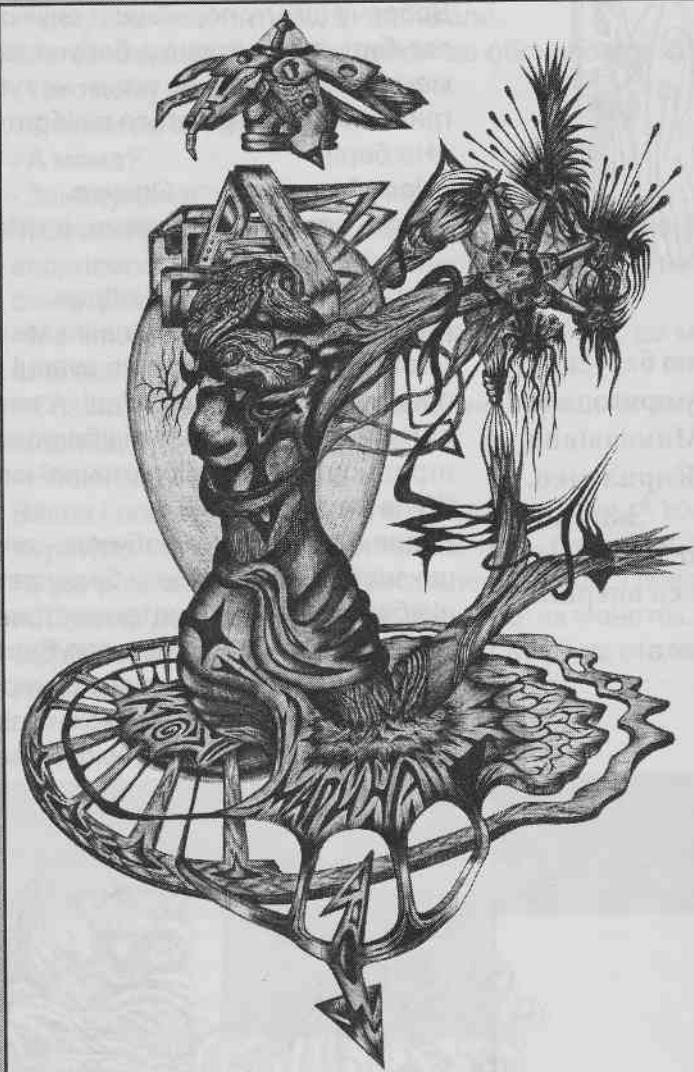
Гуляла якось із мамою на вулиці і підібрала барвисту приколочку. Раділа знахідці. А невдовзі загубила улюблену ляльку. Школяркою за підібрану авторучку поплатилася втратою до того ж бібліотечної книжки "Таємничий острів" Жуля Верна.

Стала Оленка сама бабусею - онука повчає не брати нічого, що знайде. Одного разу бракувало на хліб, але побоялася підібрati на вулиці металеву гривню. Кума бідкалася, що знайшла п'ять гривень, а загубила гаманець.

От і не вір, каже, народним приповідкам. Дехто називає їх легендами. І не туди, що кожна взята з життя. Як і ця - про знахідки: "Загубив - не горюй, а знайшов - не радій, бо сам загубиш".

Давню бабусину
приповідку пригадала
Людмила Миколаївна
Кириленко.
Записав
Михайло Шеремет.
Публікується вперше.

Ганнусин дзвін

301

"ГАННУСИН ДЗВІН" -
крайорізька легенда.
Записана у 80-і роки
минулого століття від
Олени Криворотько.
Вона запевняла, що
чула від своєї мами,
а та ще від бабусі про
оказію із
дзвонаревою
наймичкою ще тоді,
коли між
Катеринівкою і
Дубовою Балкою
була стара дерев'яна
церква.
Публікується
вперше.

Був тихий серпневий світанок. Доки дзвонар виклепає, помантачить косу і збереться на поле косити пшеницю, Ганнуся подалась на Саксагань пополоскати дзвонаришині сорочки і рушники. Наймичка квапилася, вимахувала праником і не зауважила, як оповита довкола голови довга коса звисла у воду.

Дівчина сникнула косу раз-удруге. Але щось і її почало тягнути у воду.

- Хто там учепився? Відпусти: мені не до жартів, - скривилася від болю.

- Це ми - дзвони: Цар-срібний і мій прислужник Мідний. Вибирай котрогось із нас, - озвалось із води.

- Цар мені не рівня, бо я - наймичка.

За цими словами вода в річці забулькала, і з дна показався Мідний дзвін.

- Неси мене до дзвонара, - мовив.

- Ти ж важкий.

- Не страхайся. Донесеш.

Взяла, а дзвін, насправді, як пушинка. Піднесла до дзвіниці, а він пурх із рук і вчепився за перекладину поруч із старими дзвонами.

- Чому не взяла Срібний? - дорікнув дзвонар. - Ні в кого такого б не було.

Але і мідний дзвін мав гучний голос. Як забемкає, аж на Поштову і Дубову Балку чути. Та радував малиновим передзвоном недовго. Після Покрови, як попрала дзвонаришині лахи в холодній воді, Ганнуся занедужала і пішла з життя. Дзвін у той день побемкав жалібно на прощання і змовк.

Село Заломи

"СЕЛО ЗАЛОМИ" -
маловідома
переповідка про село
на десятків п'ять
рублених хат на
околиці дрімучого
лісу на
Кіровоградщині.
Легенду про своє
село та односельців
розвівала корінна
заломівчанка
Наталя
Чорна-Шапран.
Публікується
вперше.

302

Чумацький шлях від Перекопа, звідки везли сіль до Чигрина, Суботова і Черкас, не раз переплітався із торованим торговим трактом. У витоках Інгульця через глибокі долини, дібробы і вибалки шлях робив химерні виверти і перетинав чорний ліс. Чого тільки не траплялося на тому шляху в безлюдному степу. Не встигне валка подорожніх отаборитися на нічліг, стриножити, аби паслись, коней та волів, а тут зграя розбійників чи татарви. Чумакам і купцям постинають голови, товар пограбують – і шукай вітра в полі.

Хоч на луках і в степу було де пасти коней та волів, але купці та чумаки побоювалися зупинятись на безлюдді. Зустрічні, які з Чигрина і Черкас прямували в Крим по сіль, радили побратимам: - Добирайтесь за круті заломи шляху аж до лісу в невеличке село. Люди там добрі: дадуть прихисток.

Порада передавалася із уст в уста. Ті, що прямували в Крим, і ті, що вертали звідти з товаром, поспішали до тих заломів. З роками вони почали називати Заломами не лише покручений шлях, а й невеличке село на узлісці. Хто з подорожніх не раз і не два зупинявся там, знав усіх до одного його поселенців. Від родин Чорних, казали, прозвали і ліс Чорним. Обминали хату відьмака. Той міг на кого завгодно наслати ману, обертався перевертнем. Згорблену в три погибелі бабку з-за Збруча баготворили. Старенька охоче частувала подорожніх молоком з-під корови і не брала за те навіть гривеника. Зненавидів бабцю Люцифер і прирік помирати в неймовірних муках. Сконала, як люди вивезли на околицю села.

Давно не стало чумацького шляху. Позаростали густими чагарями химерні виверти битого гостинця. Не зазнало разючих змін лише колись безіменне село. Одні стверджують, що Заломами прозвали його на згадку про ті виверти шляху. Інші заперечують: назву селу, мовляв, поклали два брати Заломи.

Золота балка

303

"ЗОЛОТА БАЛКА" - маловідома легенда. Записана в 50-х роках минулого століття від колишнього жителя Чортомлика Олекси Бутковського.
Він запевняв, що чув спогади про кошового отамана Івана Сірка і розправу над грабіжниками від свого діда. Публікується вперше.

Занадилися кримчаки у багаті зимівники в дніпровських плавнях. Вистежать, коли сторожові загони подадуться в свої курені, і налітають зграями, як шуліки. Розправляться з чоловіками, аби не було кому чинити опір, а потім шастають у мазанках. Зганяють молодих жінок і дівчат для продажу в неволю. Доки розпашлі вояки чинять сваволю, паша зі своїми наближеними грабує храм. Після нього не лишалося там ні срібних чаш, ні позолочених хрестів та ікон.

Опівночі конвоїри гнали невільників до Перекопу. Поки дозори облюють черговий зимівник для нападу, а основні сили відпочивають - паша з двома синами прямує в бік Базавлука. Там у глибокій балці була печера з потайним лазом. Яких тільки скарбів не мав у тім сховку! Одного срібла-золота награбував не один і не два пуди.

Так збиткувала татарва над зимівниками, доки кошовий отаман Іван Сірко не вистежив знахабнілих грабіжників. Аби збити пашу з пантелику, дозори із зимівників перемістив за кілька верст в удаваний табір. Паша тільки на таке і розраховував. Не здогадувався, що Сірко з кіннотниками вже сидить у нього на хвості. Тільки татари увірвались на околицю зимівника, а тут запорожці з трьох боків.

Сікли грабіжників, як капусту. Загинули від мечів січовиків паша й обидва сини. Охоронець головного кримчака видав Сіркові таємницю, де паша ховав награбоване золото.

Усім кошем Сірко обстежував балку. Як не старались запорожці, але так і не знайшли потайного лазу і печери під уламками скель. Відтоді балку і нове поселення на березі Славутича називають Золотою.

попутав

**"БІС ПОПУТАВ" -
незвичайна
переповідка про
оказію, яка сталася в
родині штурмана
Криворізького
авіац'єднання.
Розповіла комірниця
військового гарнізону
Лідія Степанівна
Харченко.
Публікується
вперше.**

Дмитрик був татовим любимчиком. Набридло Миколі виглядати бузька з-за Славутича, чи не приніс, бува, йому первістка.

Ходили з Надійкою до храму відмолявати гріхи. Гадали, так і не матимуть продовжувача роду. Але Всешишній зглянувся аж на тринадцяте літо.

Радошам батьків не було меж. Микола з кумом не раз задобрювали плани, яким виросте карапуз.

Одна стара Савчучка ніби двоїлась. Раділа, що дочекалась, нарешті, онука, а серце не переставало нити: насторожувала ота чортова дюжина літ очікувань первістка.

- Ой, не до добра це, - зітхала.

- Перестаньте, мамо, - заспокоювала невістка.

Микола слухати не хотів мамині "прогнози". Самі бачите, Дмитрик росте як з води. Прикого слова не чули батьки ні від виховательки дитсадка, ні від класовода. Одергав диплом техніка-механізатора широкого профілю. Зустрічався з дівчиною-красунею. Скоро матимуть невісточку. А там Бог пошле й онучат. Милувалась онуком і Савчучка. А серце не переставало калатати на сполох, особливо після кошмарного сну: на чорній ріллі лежав розчавлений трактором Дмитрик. І хто б ви думали задавив - рідний батько.

Вранці застерегла онука:

- Будь обережним.

На роботі у Дмитрика все ладилось. Після полудня насунула грозова хмара. Поспішив дизелем із загінки до палуба. Тільки зіскочив на землю, а тут блискавка.

Коли гроза вщухла, механізатори знайшли Дмитра біля трактора мертвого. Батьки поховали сина у всьому, що справляли до вінця.

Побачили все те два лайдаки. Вночі відкопали яму. Дмитро на радошах почав обіймати рятівників. Ті з переляку кинулися вrozтіч.

Додому Дмитро ніби на крилах летів.

- Відчиняйте, - постукав у вікно.
- Хто там? - запитав батько.
- Дмитрик.
- Який?
- Твій, тату.

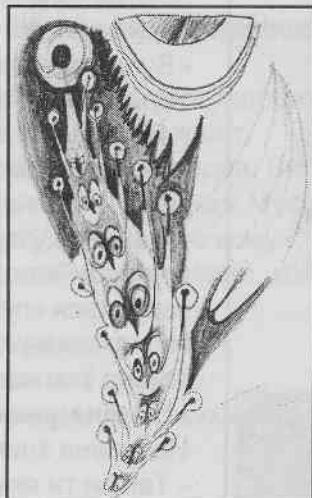
Чи то з горя, чи спросоння Миколі вчудилося за вікном якесь чудовисько.

- Зараз я тобі покажу, як зі мною жартувати.

Не встиг син слова сказати, батько прочинив вікно і випалив з рушниці дуплетом.

Першою за двері кинулась, перелякана пострілом, стара Савчучка. При місяці біля вікна побачила розпластаного онука.

Микола, коли почув волання матері, знепритомнів. Виявляється, нещасного батька біс попутав.

Оповідки діда Чмалки

Легенди записані
колишнім учителем
Петром
Васильовичем
Ільченком
у 70-х роках
минулого століття.
Публікуються
вперше.

ЧАКЛУН

Було це за часів кріпацтва. Мужики на панському току молотили ціпами пшеницю. Робота пекельна: попробуй з ранку до ночі погамселити ціпом. Одному набридло, вирішив прикинутись чаклуном.

- Я чаклун і можу відвести грозу, - сказав економу. - Але для цього мушу набратись енергії. Дозвольте, ваша мосць, мені не молотити.

Заради розваги економ погодився:

- Гаразд. Відпочивай.

В обідню пору приїхав пан. На току ще кипіла робота.

- А цей хлоп чому спить? - запитав економа.

- Чаклун це, - каже той. - Набирається сили, аби відвести хмари, коли насуватиме гроза.

- Хай тільки збреше, я його провчу, - заскреготав пан зубами. Чекати панові довго не довелося. З-за лісу почала насувати чорна хмара.

- Буди свого чаклуна, - наказав економові.

Управитель насили розбуркав сонного. Хмара насуває, показав у бік лісу.

- Складати снопи і збирати зерно, чи молотити? - запитав чаклuna.

- Молотіть. Хмару я відведу, - запевнив.

Спросоння позіхнув, скинув сорочку і, розмахуючи руками, заходився кружляти довкола току. Він то осіняв себе хрестом, то зиркав на хмару і без кінця бурмотів собі щось під ніс.

Хмара тим часом не звертала уваги на витівки чаклуна. Не встигли мужики впорядкувати снопи, як налетів шквал вітру. Нечувана злива понесла водою мало не весь намолот.

- Так он ти який чаклун, - люто процідив пан. - Всипте йому

добряче березової каші! - наказав гайдукам.

Хитрунові "каша", напевно, не припала до душі. Ніколи більше не видавав себе за чаклuna.

КОЗЮСЯ

Було це невдовзі після відміни кріпосного права. Селяни перестали відробляти панщину. Молодші трудилися на своїх наділах. Бабусі поралися вдома, а дідуся пасли худобу.

Одного разу два сивобороді пастухи затяли варити пшоняну кашу. Вариво булькало в казанку, а вони сидять і пригадують своє безпросвітне дитинство.

- Давай, - каже трохи молодший Мусій, - пограємося в малюків.
- Зъгода, - по-дитячому прошепелявив Охрім.
- То піді завельни колівок, - розпорядився Мусій.
- Хольосьо, - погодився Охрім.

Коли відігнав корів від озимини і подивився в казанок – там ні пшонини.

- Де з наса каська? - удавано прогундосив до погодка.
- В пузьці, - показав той на свій живіт.

Охрім розгнівався, але виду не подав. Вирішив потайки поквитатися з кривдником. Як тільки Мусій пішов завертати корів, Охрім жбурнув у вогонь його кожух.

- Де з моя козюся? - забідкався Мусій, коли повернувся до багаття.
- У зизі, - показав Охрім на вогонь.
- Де й ділісь у Мусія дитячі пустощі.
- Навіщо, старий дурню, мого кожуха спалив, - заволав сердито.

Оповідки діда Чмалки

- А ти кашу навіщо поїв?
- То ж я по-дитячому забавлявся.
- Я теж грався.

Спір довелось вирішувати в мировому суді.

- Зачем, дед, кожух скож? - запитав суддя.
- Було те, пане суддя, коли ми з Мусієм були ще малими і корів пасли.
- Ето вірно? - перепитав суддя позивача.
- Ні. То ми гралися в малюків.

Суддя розгнівався: "Вот глупци. То оні билі дєтьмі, то іграли в малишай. Упоряднік, всип обоім, чтоб не дурачілісь".

Так, ні за цапову душу, пропав кожух, а Мусія в селі до смерті після тієї оказії дражнили козюсею.

ЯК СІРКО ПРОВЧИВ ОРДИНЦІВ

Зачастила татарва у придніпровські зимівники. Ні вдень ні вночі не було спокою від них. Нападуть зненацька: чоловікам голови постинають, пограбують, оселі попалять, молодиць і дівчат у неволю поженуть.

Тривожні чутки дійшли до кошового отамана. Виставив Іван Сірко надійні заслони. Вистежив шляхи нападів чужинців. У темній діброві влаштував засідку. Повечеряли запорожці і стали чатувати на непроханих гостей. Аж ось вістові дали знати:

- Татарів суне тьма-тьмуща. Стაють табором неподалік діброви.

Молодий запорожець почув ту звістку і гірко заплакав.

- Чого плачеш, козаче? - запитав Сірко, коли обходив свій загін.
- Боюсь, що татари нас переб'ють. Їх же тьма, а нас жменька, - схлипнув хлопець.

Отаман погладив юнака по чуприні і жартома запитав:

- Коли тобі краще було, як мама насипала велику миску кулішу чи малу?
- Краще, як велику.
- Не плач, козаче. Гостри добряче ножа. Нам краще, що татарів тьма, - більше переріжемо, аби не вчащали до нас.

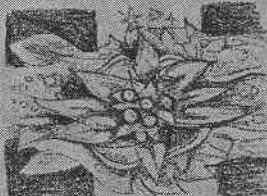
Як тільки у ворожому таборі насталатиша - заворушилась, ожила темна діброва. Лавиною нагрянули запорожці на табір бусурманський. Різали, кололи, нікому пощади не давали. Не здригнулася рука і в молодого запорожця, коли стинав голови чужинцям.

Вічним сном у ворожому таборі заснула тьма ординців. Спогад про той бій козаків кошового отамана Івана Сірка живе в народі до наших днів.

ЛОЗУВАТСЬКА КРИНИЦЯ

Було це давним-давно, коли наш край називали Диким полем. На берегах Інгульця і Саксагані з'явилися тоді перші зимівники. Заклали відставні запорожці і втікачі з поміщицької неволі зимівник і біля скелястих берегів річки, де тепер село Лозуватка.

Жити в Дикім полі було небезпечно. Степами бродили орди татарів-людоловів. Зненацька нападали на зимівники. Грабували, а людей в'язали і, як худобу, гнали в Крим на

Оповідки діда Чмалки

продаж: дівчат у гареми, а чоловіків - на галери і каторгу. Та не даремно козаків називали характерниками. Вміли вони передбачати появу зайд і відважно вступали з ними в бій. У скрутний час, коли сили були нерівними, в чистім полі ховалися так, що ніяка татарва не могла знайти. Мали такий сховок і козаки лозуватського зимівника. У викопаній, напевно, ще скіфами-кочівниками криниці, метрів за п'ять від води, вирили простору галерею, де могли розміститися десятки людей. Коли вартові повідомляли про наближення великої зграї ординців, козаки опускалися в галерею і відсиджувались, доки не зникнуть песиголовці. Десятки, а може, і сотні літ слугувала та криниця сховком для козаків лозуватського зимівника, рятуючи їх і сім'ї від набігів татар-людоловів. Про ту криницю ходили легенди. Де саме була та рятівна схованка, ніхто в Лозуватці не пам'ятає. Але згадка про криницю ходитиме серед людей, доки в наших степах житиме вільний козацький дух.

ЗЛАТОУСТІВСЬКИЙ МЛИН

Слова кепського златоустівці не могли сказати про свого пана. Не мав гонору і не кривдив нікого. Візникові дав теличку, аби дочекався молочниці. Вдовиного сина захистив від рекрутчини, коли воювали з яничарами. А скільки роздав збіжжя працьовитим бідакам - перелічити важко: якби зсипав усе - височів би вал, не нижчий за греблю панського ставка. Перед Великоднем пообіцяв: "Побудую в Златоустівці церкву". Старі люди раділи: не ходитимуть у сусіднє село - буде і в них храм.

А тут наперед вийшов писар. Ясновельможний пане, каже, поступіть, як наврочить Гаврило.

Покликали старого-старого дідуся, у якого нібіто за чужі гріхи на спині почав рости горб. Той підсліпуватими очима подивився на небо, осінiv себе хрестом і прорік:

- Відмовтесь, паночку, від свого плану.

- Чому? - здивувався пан.

- Зорі підказують, що насуває час антихриста. Зроблять храм пусткою і вас занапастять. Побудуйте краще млин.

Пан був, напевно, метикуватий. У словах старця відчув сенс - побудував млин. Обладнання придбав заморське. Люди до млина почали їхати з усіх усюд: ніде так не мололи. Хліб із златоустівського борошна був як сонце.

Златоустівського пана, як передрікав Гаврило, антихристи за млин пощадили. Чотири покоління пережив панський млин. Він досі справно служить златоустівцям.

ПЕРЕКАЗ ПРО ДОВГИНЦЕВЕ

Старі люди на Криворіжжі розповідають про багатого купця чи поміщика з Московії Інцева. Жив він не в самому містечку, а за кільканадцять верст на схід від гамірливого Торговища. Все ладилося в багача у домі і серед людей. Статки приrostали. Можна було розважитись. Одні казали, що з жиру, інші переконували, що через сварливу жінку зачастив Інцев у шинки. Перехилить чарку-другу і пристає до картярів. Пристрастився так, що за зиму програв підневільних і все своє багатство. Розкішний маєток віддав картярам за борги, а самого приютили знайомі курські рудокопи, яких тоді

Оповідки діда Чмалки

понаїжджало багато на заробітки з Росії. Коли хто питав їх, чий то маєток на бугрі за Саксаганню, у відповідь чув:

- А то долг Інцева.

Давним-давно не стало багача Інцева. Не лишилося і сліду від його маєтку, а слова курських чи воронезьких рудокопів - "долг Інцева" - можна почути в Кривому Розі і тепер. Існує навіть однійменний район міста там, де колись був маєток Інцева.

I СЕЛО НАЗВАЛИ ВІЛЬХІВЦЕМ

Було це давним-давно. Безкрай ковиловий степ басманився глибокими ярами і кручами, неначе рубаними ранами від шаблюки. Шуміли в тих ярах віковічні діброви. Яких тільки дупел не понаживали вільхи і дуби за довгий вік.

Січовики використовували ті дупла для своїх сховок і арсеналів, коли захищали зимівники від нападів татарви.

Заберуться тишком-нишком у гай. Дадуть вівса коням у хащах, а самі поховаються в дуплах, ніби нікого нема в гаю.

Татари підкрадуться до зимівника, розвідають, що нема сторожі, і ну готувати гноти для підпалу стріх. А тут і січовики, вилітають з гаю, як на крилах. Посічуть, порубають захабнілих зайд, а їхніх коней позаарканють і до себе в курінь поженуть. Коли козаків по дорозі питали, де січу мали вночі, ті одказували:

- Межи двох вільхових круч.

Так було, доки сім'ї служивих запорожців не заснували там зимівника, а потім село. За рятівні вільхи в гаю село досі називають Вільхівцем.

БОЖИЙ ДАР

Про Максима Куцоконя в селі ходили легенди. Від батька-бідака успадкував нивку – нічого бачити. Ні конячини, ні плуга. За все мусив відробляти. З двома синками-погодками не вилазив із наймів. А підходить неділя чи храмове свято - йде на всеношну службу Божу. Сам не доєсть, а з нужденним поділиться окрайцем хліба і свічку в церкві поставить Отцеві небесному.

За послух і відданість Божому дому, казали люди, Всевишній уподобав Максима і через архангела Гавриїла підказав, де в лісі темному заховані скарби. Аби в люті морози вода в хаті, біля порога не замерзала, найнявся Максим до власника лісоскладів Шапошникова заготовляти деревину. Трудився до сьомого поту. За день від сокирі і пилки рук нечув. А починало вечоріти - поспішав на старий лісоповал корчувати пні. Тільки заходився Максим підкопувати товстий пень, коли чує - щось зашарудило. Озирнувся, а то гномик сидить на сусідньому пеньку.

- Облиш цей пень, - рече Максимові. - Знайди он там обсипаний світлячками. Його тобі сам Бог послав.

Послухав Максим гномика. Знайшов той пень. Трухлий. Обріс мохом. А світлячків на нім, як зір на небі. Замахнувся, а з нього сипонули золоті монети. Так і засяяло в лісі. Ледве вмістив у пазуху, кишені, кашкета і мерщій додому.

Вранці у храмі віддав шану Отцеві небесному, поставив найдорожчу свічку Спасителю і почастував усіх нужденних. За рік чи два прикупив десять наділів по десять десятин поля. Три пари коней і стільки ж волів. Побудував двом синам просторі кам'яниці. Вся родина зажила в труді на славу.

Оповідки діда Чмалки

Коли старого Максима і синів не стало, обидві кам'яниці майже сто років служили храмами знань. Не одне покоління семигорців здобувало там освіту і завдячувало богопослушному Максимові за дарунок Отця небесного.

I ВИРІС ХРАМ, ЯК З ВОДИ

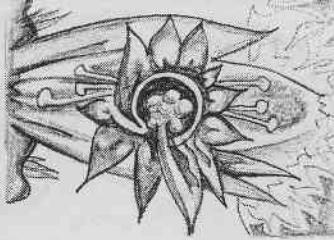
Років чотириста, а може, й більше, коли Запорозька Січ захищала козацьку сірому від ярма польської шляхти і спустошливих навал татарви, на берегах Саксагані з'явилися перші зимівники. Відставні січовики освоювали степ, постачали в курені коней, худобу, овець і хліб. У зимівниках виросли невеликі дерев'яні храми.

Не забували січовики і про безмежні простори Дикого поля. Вздовж верхів'я Інгульця та Інгулу створювали дозорні пости і паланки, засновували нові поселення. З берегів Боковеньки і тихої Бокови козацькій сіромідалеко було добиратись у церкви на Саксагань та Інгулець на храмові свята. Побудувати храм у себе не могли, бо в Дикому полі не було лісів.

Будемо будувати муріваний храм, вирішили громадою. Перед Великоднем молилися всю ніч і благали Отця небесного показати їм благодатне місце і допомогти побудувати храм. Після служби Божої, коли всі розговіли і лягли перепочити, до волосного писаря уві сні з'явився архангел Гавриїл.

- Всевишній, - мовив він, - вислухав вашу молитву. Де на Вознесіння на ярмарковому майдані побачите вихор - там і будуйте храм без земляних валів.

Дочекався писар Вознесіння. Між старим цвинтарем і торговими рядами перед полуноччю, справді, здійнявся вихор. І закипіла там робота. Валками без кінця везли цеглу і каміння. Мов на дріжджах росли стіни. Те, що вимурували за день,

зібралися підсипати землею, бо тоді ще не знали про риштування.

Прийшли вранці, а стіни опустилися в землю.

- Ой, лишенько. Змарнувалась наша праця, - розвели руками мулярі.

- Не бідкайтесь. То Бог вам допомагає, - заспокоїв писар. Робота закипіла ще жвавіше. Що за день вимурують - до ранку опуститься в землю. На рівному вивершили стіни, виклали дві головні і дві бічні церковні бані. З землі встановили на них хрести. Позолотили. Навішали дзвони. Тільки впоралися, як над базаричем заклубочила хмара і линув дощ. Прихожани побачили диво: з-під землі догори почав підніматись омитий дощем новий храм.

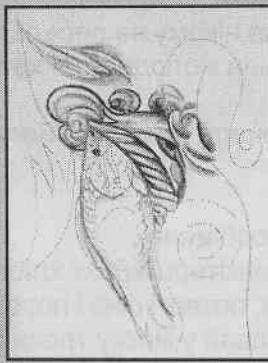
Відтоді, напевно, про будову пішла поговірка: виростає, мовляв, як з води.

НЕ МИNUЛИ КАРИ БОЖОЇ

Три віки на виду у всього села височіли стрімкі куполи дерев'яного храму Пречистої діви Марії. Під вінець у нім ставали пррабусі, бабусі, мами, доньки, а за ними й онуки. З десяток поколінь пережив храм, і ні шашлі, ні підступний грибок, ні навіть цвіль не брали його.

Стояв би храм ще не один і не два віки. Але в пору хулителів віри зачастіли страшні оказії. Якось під час проповіді до храму увірвався розлючений ревкомівець. Нізащо зганьбив священика, релігію назвав опієм і почав плювати на церковний престол.

Невдовзі пройшла чутка: в безбожника опух, а потім загнів язик.

Оповідки діда Чмалки

В антихриста Петра Куделі, який поскидав з церковних куполів хрести, Всешишній вселив марення: купа каміння, на яке з греблі падала вода з 50-метрової висоти, здалася бездонним озерцем, і він кинувся з мосту вниз головою.

Не минув кари Божої в роки війни і лейтенант, коли село звільнили від окупантів. Він поліз на найвищий купол прикріпляти прapor. Ворожий снайпер узяв його на приціл - і переможець поплатився життям.

Найдужче покарав Господь фашистів, які заради добротного дерева для обладнання укріплень розібрали церкву. Сталося так, що саме на тій ділянці фронту в ході артпідготовки перед проривом передньої лінії двічі пройшовся заппами підрозділ катюш і спопелив не лише ворожих солдат, а й землю.

ЗНАХАРІ

Жила в селі давним-давно знахарка баба Софійка. Зцілювала стара людей травами і намовляннями. Вміла відводити порчу. Залишила про себе добру згадку. Нащадків через покоління люди не переставали називати софіянами.

Односельці не вірили, що баба Софійка нікому не передала свого ремесла. Прийшла якось до софіян молодиця. У хаті застала трьох бабиних онуків.

- Виженіть любоші з моого чоловіка, - почала благати. - Загуляв з Паранею.

- А могорич буде? - засміялися хлопці.

- І випивка, і закуска буде добряча, - пообіцяла.

Аби молодиця не бачила, намішали у макітерці крихт хліба, сажі з комину, попелу, борошна, жовтка, потерті сіна і порадили: коли сипатимеш чоловікові борщ - додавай у миску трохи зілля і шепчи прокляття на любку.

Самі з дубовими лозинами засіли неподалік Параниної хати. Опівночі, коли любовник нагулявся, віддубасили добряче і попередили: "Не забудеш стежку до Парані - прощайся з білим світом".

- Яке тільки помічне ваше зілля, - не переставала хвалити хлопців молодиця.

Люди після того, поки й жили Софійчині онуки на білім світі, називали їх знахарями.

ЯК МАТИ ТАКУ ПАРУ...

Було це у сиву давнину, коли на Запорожжі діяли віча. Вирішували вони найневідкладніші військові, господарські і побутові справи. Особливо стежили віча за порядком у сотнях і зимівниках. За тяжкі провини злочинцям присуджували смертну кару. В одній із сотень до страти був присуджений розбійник Лесь.

На майдані перед стратою Леся писар віча запитав:

- Чи бажає яка дівка мати за чоловіка цього розбійника і душогуба?

За козацьким звичаєм, таке одруження інколи звільняло від смертної кари.

Почула слова писаря неоковирна горбата дівка. Вийшла з натовпу і зголосилась:

- Я хочу взяти його за чоловіка.

Розбійник підвів голову з плахи, подивився на неї та й каже палачеві:

- Як мати таку пару - прийняти краще кару. Рубай, козаче! І покотилася з колоди в зелену траву горда голова розбійника Леся.

O

повідки баби Кіндратихи

"ОПОВІДКИ БАБИ КІНДРАТИХИ".

Не було не лише на Луговому, а на всіх кутках Варварівки на Кіровоградщині поважнішої оповідачки за стару Євгенію Баймайстручку. Старі і малі в селі кликали її по татові просто бабою Кіндратихою, із сили-силеної її оповідок запам'яталось кілька. Записав криворізький журналіст Михайло Шеремет. Публікуються вперше.

РУКОЮ БОГОРОДИЦІ

Старого Охріма ніхто в храмі ні разу не бачив. У душі шанував триєдиного Бога-Отця, Сина і Духа Святого. Пройде повз святу обитель, осінить себе хрестом і прямує далі. Зате Охріміха на великі свята не пропускала жодної служби Божої. До ранку в поклонах вистоювала на колінах навпроти царських воріт у вівтар.

І доночку Охріміха виховала на свою подобу. До школи Женя назубок знала всі молитви і біля якої ікони за що свічку поставити. Чемну дівчинку уподобила за це Богородиця. Важко жилося Жені у війну без тата. Цілими днями нишпорила з меншенькими восени у степу в пошуках мишоловок.

Повибирає з-під землі колоски, навиминає кварту-дві пророслого зерничка і є на маторженики.

Одного разу розігнула спину від мишоловки, а перед очима, як жива, Богородиця. Над головою сяє німб, а від усієї постави випромінюється життєдайна сила, і ніби звідкись із неба долинув голос:

- Не бійсь мене і не горюй за татом. Від біди його відвела. Покалічений, а прийде додому.

Рукою Богородиці і Женя врятувалася від неволі. Пішла якось до криниці. Нахилилась зачерпнути води, а там сяє світлоносний образ Богоматері.

- Нечестивці гнатимуть тебе в неволю, - почула голос не то з неба, не то з-під землі. - Тікай, але не з усіма. Врятуєшся лише ти.

Так і сталося. З вагона через лаз перед Збручем Женя вибралася одинадцятою. Всіх невільників фашисти і поліцай половили, а вона, ніби невидимка, на своїх двох повз пости днів за десять добралася до рідного порога.

ЧОРНИЙ КІТ

Недолюблював старий Максим свою сусідку. Не тому, що Палажка кульгава і беззуба. Духом чув у ній щось не те. Неспроста покійну Протасиху і її маму звали відьмами. Чудилося Максимові від тих відьом щось і в Палажці. Куди не йде, і булькатий кіт плектається хвостиком за нею.

Занадився чорний котище до Максима. Шастає по двору. Не так за мишвою, як по нишпорках: то в курник, то на горище. А найчастіше зазирає в сарай до корови і, куди б ви думали, - в погріб. Як тільки Марфа чи Максим не причинять двері - булькатий уже там. На глечиках з молоком не лишиться й краплі сметани, язиком повилизує.

- То не кіт ласує сметану, - сказав старій.

- А хто?

- Спіймаю, тоді побачиш.

У полуценъ, коли на ранковому молоці в глечиках позсідалися вершки - кіт шмигнув у погріб. Максим давно чекав на нього. Смикнув із засідки шнурком засув - і двері зачинились.

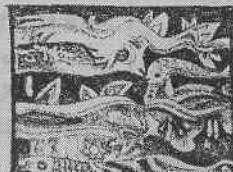
Напоготові мав секатор. Спіймав булькатого і відчирижив лапу.

- Не шкодитимеш більше, - сказав і випустив кота за двері.

Через день Марфа зустріла Палажку біля криниці з перев'язаною рукою.

- Де це ти склічилася? - запитала.

- Хіба Максим тобі не хвалився? Він же відсік у погребі котові лапу, а то була я.

Оповідки баби Кіндратихи

НА ВІДЬОМСЬКІ ЗАБАВИ

Линівський коваль Радивон вік прожив зі своєю Лукією в мирі і злагоді. З якого дива їм було не ладити? Радивон знову свою справу. З ранку до ночі гепав молотком по розпеченному залізу. Лукія дбала, аби в льосі не виводився холодненський хлібний квас, який так любив чоловік.

Кваску заготовила повен бочонок. Понаварювала. Понапікала. Онучат дочка і сини забрали на свята додому. Чим зайнятись? Можна податись на відьомські забави. Хвала Богові, вік доживаємо, а Радивон не здогадується, що жінка не ходить за молоком по селу: подивиться на чиюсь Маньку, як проходить череда, і точить із сохи молоко.

Якби Радивона не напала "швидка настя", так би і не знов, що Лукія відьма. Зібрався вночі туди, де цар пішки ходить, зазирнув на кухню. Жінка при свічці почаклувала під комином, сіла на мітлу і гайнула в димар.

Вранці чоловік удав, що нічого не знає, і почав допитуватись, куди завіялася вночі з-під боку.

- Квас цідила і на небо зорила.
- Я теж хочу позорити.
- Побійся Бога. Сатана рогами може забацати.
- Тебе не бацає, а я і чорта не злякаюсь.

Не відступив Радивон, доки не добився свого. Нарядила Лукія чоловіка у відьомські лахи, посадила на кочергу, і фуркнули в димар. Дух забивало, як летіли над лісами і долами. Незчувся Радивон, як прилетіли на Лису гору. Все було б гаразд, якби не вишкірив очі на відьомські забави. Прогавив Лукію, як сідала на мітлу.

Місяць добирався з Лисої гори додому. Обшматувався в тернах і лісах, зголоднів. Всю дорогу дорікав Лукію за таку прогулянку. Доки й жив, не напрошувався на відьомські забави.

ОДНОГО ПОЛЯ ЯГОДИ

На Луговому і сусідніх закутках побоювалися всі перекошеної в три погиблі баби Мусіїхи. Особливо, коли не сьогодні-завтра чекали від своєї Берізки телятко. Неодмінно причвалає за чимось. Хоч окраєць хліба, хоч сірника, хоч дрібку солі попросить, аби щось винести з хати. Не чекай тоді від Берізки жирненького молока - одні відвійки цвіркатимуть у дійницю. До відьмацького ремесла прилучила і синка. Зачащає її Івась то до одного, то до другого ровесника ніби позабавлятись, а сам так і стріляє булькатими очима по миснику і під комином, чи не з'явилися глечики з молоком. Він у відьми був за дозвавця. Вивідає, коли чия корова розтелиться, а матуся тоді ясочкою прикидається до хазяйки, аби вициганити щось у день отелення Берізки чи Марти.

Пронюхав Мусіїшин синок появу телятка і в Саватіїв. Але прорахувався. Саватії спіймали телятко, занесли в хату, позавішували солом'яними матами вікна і сіли вечеряти. Чують - шарудить щось матами і ніби муркотить.

- Запізнився. Телятко вже в хаті, - відказав старий Саватій. - Можеш іти спати.

Як не віднаджували лугівчани Мусіїху, а вона швендяє по закутку. До гробу не зраджувала свого ремесла. Зате в яких тільки муках відходила в забуття. За три хати чути було стогін. Сконала, аж як проти покуття пробили стелю і вилили з горища в дірку відро води. Бачив Івась матусині муки і не покаявся. Неспроста лугівчани подейкували, що Мусіїха і синок - одного поля ягоди.

Оповідки баби Кіндратихи

НЕВГАМОВНИЙ ДУХ

Озеруки ладні були на край світу податися. Найдужче докучали старшим темні ночі. Малі набігаються за день, то сплять непробудно. А Федора та Ольгу ніби лихоманка до перших півнів трясе.

Нечиста сила наче причаїлася на горищі в димарі і прислухається, коли поверне за північ. Тоді починає шкrebтися, торохтіти всіляким причандаллям, кидатися качанами кукурудзи, тупотіти і бігати з краю в край, неначе дияволята гопки скачуть.

Федорові урвався терпець. За чаркою похвалився кумові, а той:

- Докучав і мені домовик. То його витівки. Чимось, мабуть, не догодив окаянному. Попробуй ділитися з ним вечерею. Федір так і зробив. Звечора біля лазу понасипав дрібненького піску вперемішку з маком. Посередині поставив тарілку з молочною кашею. Потім почав пригощати то киселем, то варениками, то ще якимсь пундиками. Вилізе вранці: тарілку неначе хто вилизав і ложка перевернута. Придивився на пісок, а там сліди. Ніде таких не бачив: не то кошачих лапок, не то козлячих ратичок.

Невгамовний дух став менше докучати. А коли Ольга за порадою своєї мами покропила всі вугли на горищі свяченою водою - зовсім угамувався.

НАДОКУЧЛИВА СОРОКА

Ні дня не було спокою Маркові від тріскотливої сороки і гаркавої ворони. Як не одна, то друга всядеться на акації, і хто не йде вулицею чи за яку роботу не візьмуться Марко з Наталкою - весь закуток знатиме. Хоч не виходить з хати. У Федора поцупили кілька шариків, як лагодив велосипед, а в другого сусіда наче корова язиком злизала запальничку. Набридла сорока і сусідкам. Як тільки котра піде з дійницею до корови, та з акації перелетить поближче і зиркає в двері. Вирішив Марко віднадіти надокучливу сороку. Прилаштував на видному місці поличку. Понакладав усіляких блискіток і посередині хитре сільце. Тиждень лежало все: сорока й оком не повела в той бік.

- Все одно спіймаю, - пригрозив Марко.

Сорока крутнула хвостом і прошмигнула у нього перед носом. На ранок Марко занедужав. Що не день ставало гірше. Перестав поратись у дворі.

Якось у неділю зайшла до них Лукеря.

- Що це ти, сусіде, не виходиш з хати? - заторохтіла з порога.

- Болячки обсліли.

- Не сорока, бува, тобі їх наслала?

- Яка сорока?

- А та, на яку сільце поставив.

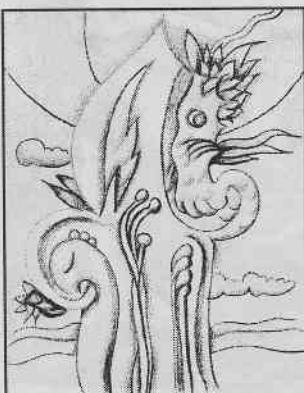
- Хай не докучає.

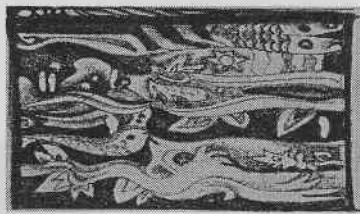
- Не будь сердитим. Вона тобі шкоди не завдає, - сказала і пішла з хати.

Аж тепер Марко здогадався, що то за сорока і ворона.

Неспроста люди називають Лукерю відъмою.

Як тільки Наталка поприбирала Маркові виверти проти сороки, чоловік невдовзі став видужувати.

Легенди Придніпров'я

С

лава і пам'ять народу

Легенди Придніпров'я

СЛАВА І ПАМ'ЯТЬ НАРОДУ.

**Легенди Придніпров'я.
Використано тексти
видання "Савур-
могила. (Легенди та
перекази Нижньої
Наддніпрянщини)",
Київ, "Дніпро",
1990 рік.**

КАМ'ЯНІ БАБИ

Кам'яні баби - то люди колись були. Їх одні звали велиқдонами, а інші - велетнями. Це, кажуть, був превеликий народ, і жив він до створення сонця.

Як послав Господь людям сонце, стали велиқдони виходити на могили, стали плювати на нього. Господь розгніався і прокляв їх. З того часу вони зменшились і покам'яніли.

У нас цих бабів не дуже багато, а найбільше їх у Таврії. Там ними підпирають тини та ставлять на воротах.

КАМ'ЯНІ БАБИ ІЗ ЖІНОК

То були колись живі жінки, і жали вони літом у степу хліб, та якраз у той день мінилося сонце. І дуже довго мінилось; перебило жінкам роботу - показалось уже перед самим вечором. Не пробачили його жінки, та давай на нього плювати, та лаяти його: "А щоб тобі і таке і сяке! Через тебе ми втеряли часу!"

От за те вони й скам'яніли й посліпли.

ВИПАДОК НА МОГИЛІ

Давно колись обабіч проїжджої дороги, на могилах, стояли кам'яні баби. Трапилося одному чоловікові проїздити верхи повз ці могили, і застав його дощ. Зтіхав він на могилу, зняв із коня сідло, накрив половиною його бабу, а під другу половину

сам сховався. Дивиться - з сусідньої могили йде баба!..

Підійшла і говорить сусідці:

- У тебе, сестро, і гість є?

Тоді обидві баби почали розпитувати чоловіка, як і що робиться на світі: чи носять на різдвяні свята вечерю? Чи ходять у гості кум до кума і кума до куми, брат до брата і сестра до сестри? Чи співають півні?

- Все це є, - відповів чоловік.

Тоді та баба, що надійшла, й каже:

- Довго, довго нам, сестро, ще доведеться стояти... - Сказала це і пішла на свою могилу.

СТОРОЖІ НА МОГИЛАХ

Колись у степу було більше могил і стояли на них мамаї. А менше тих могил стало, бо їх розсунули плугами. Тільки глиняні пагорби залишились...

Ще до Христового народження був потоп. У тих місцях, де вода людей застукала, вони насипали могили і рятувалися на них. Чи воно правда, чи ні - Бог його знає.

А мамаїв на могилах понаставили татари. Вони всі стояли обличчям на схід сонця. Це були їхні боги або сторожі. Стояли мамаї тільки на великих могилах. Воно, може, коли й на всіх стояли, та знято їх і позакопувано в землю. Я ще знаю, було, там, де нема мамая поверх могили, то викопують або виорюють його з землі. Їх неглибоко закопано.

З могил мамаїв порозбиралі пани й мужики. У нас в слободі досі стоять два мамаї: в Макара Бабака й Микити Логвиненка. Тут по слободах їх мало, а туди, до моря, є до пропasti.

БОЖА ПОКАРА

Кам'яні баби, кажуть, були колись такими ж людьми, як і ми, але покам'яніли. Сталося це так: Бог створив людей раніше сонця, і жили вони в темряві, харчувалися плодами рослин. Але ось явилося сонце. Люди сполосилися і, щоб спекатися сонця, почали виходжати на високі могили і плювати на нього. Бог прокляв за це людей - і вони, де стояли, там і скам'яніли. Та в цих скам'янілих людей, кажуть, є надія знову перетворитися, зробитися такими ж живими, якими їх Бог був створив.

ПРОКЛЯТТЯ МАТЕРІ

Раз за верстатом сиділа ткаля і впустила човник. Впустила та й каже:

- Підніми, синку, човник!

Хлопчику було п'ять років, не послухав він або не почув матері і поліз на піч грatisя. Давай його мати клясти...

Вибіг той хлопчик із хати та й нема, й нема його додому.

Шукала мати день, шукала два, шукала три - нема! Вона - до попа.

- Іди, - каже, - хоч край світа: найдеш.

Ходила вона, ходила - нема. Пішла до монахів.

- Іди, - кажуть, - хоч край світа: найдеш.

Іде вона та й іде. Дійшла на край світа. Дивиться - високий димар, а над ним висить хлопчик дотори ногами. Вона й питаеть в людей:

- Чия то дитина?

- Була, - кажуть, - у цього хлопця мати-ткаля. Вона його прокляла, і буде дитина мучиться ні за що, поки не уздрить матір.

Ударила мати себе в груди і пішла крізь землю, а хлопчик упав у димар. Таких матерів, кажуть, і Господь не приймає...

ЗА ГРИХ БАТЬКА-НЕНЬКИ

Один чоловік замірав. Як опинився на небі, до нього підійшов старий дід і давай показуватъ, де, що і як. Ідуть вони з дідом, коли ось така сила дітей, така сила, що й не зглянеш! Став чоловік придивлятися, а потім і пита:

- Чого воно, діду, так, що одні дітки граються яблучками і радуються, а інші без яблучок і гірко плачуть?

- Е-е, - відповідає дід, - котрі дітки радуються, ті щасливі. Їхні батьки й матері терпіли й не їли яблук до Спаса, поки освятять. Ті ж дітки, що плачуть, не удостоїлись яблучок, бо їх родителі забули про померлих діток і їли яблука до Спаса.

У кого дітки мерли, не годиться їсти яблука до Спаса: за це великий гріх.

ПОКАРАННЯ ЗА ГРИХ

Великдень - таке велике свято, що не тільки людина, а й скотина не повинна їсти, поки не посвятять пасок.

Один чоловік не подивився на це і пішов досвіту давати волам сіна, а під сіном спав його брат. Став вилами набирати сіно і заколов брата.

Щоб люди каялись за такий гріх, Бог і поставив цих братів на Місяці.

Легенди Придніпров'я

ПЛАТА ЗА НЕПОСЛУХ

У батька було два сини. Він не велів їм ніколи працювати в празники, бо гріх. А вони не слухали.

Раз у неділю поїхали вони в степ за снопами. От менший зліз на воза, а старший став подавати снопи. Наклали віз горою і заходилися вершити. Старший підняв сніп, а менший став брати, та впав на вила й заколовся.

Бог обох братів так і поставив на Місяці.

БРАТОВБИВЦЯ

Старший брат Кавель мав велику злобу на Вавеля і задумав убить. Вавель усе тікав.

Раз Вавель сховався в копицю, а Кавель і підглядів. Пішов він братъ сина і заколов виласми Вавеля. Заколов і хотів сховати, а Бог і сказав:

- Ні, тепер не скрояєш, а будеш держати на вилах до кінця віку.
- І поставив його на Місяці, щоб бачили люди.

ПЕРШІ ЗАПОРОЖЦІ БІЛЯ КАПУЛІВКИ І ПИСАР ПОПОВИЧ

Колись давно, дуже давно, ще й дідів наших у Капулівці не було, понадходили в ці краї, звідки - ніхто не знає, здоровенні люди, в косовий сажень. Лицарі чи що... От як понадходили, та й стали шукати собі місця, де б їм оселиться.

З ними прийшов і писар, на прізвище Попович, дуже розумний і письменний, та ще й великий з нього був характерник. Знав він, що було на світі, що й буде, бо мав при собі таку книжку: що кого не спіткало б на світі, яка б кому доля не трапилася, то все воно було в тій книжці записано.

От ці лицарі, чи козаки, зібрали громаду і на раді, обравши собі кошового отамана, запитали писаря Поповича:

- На якім місці нам селитися і чи надовго?

А писар глянув у книжку та й каже:

- Селіться кошем на Чортомлику на всі двісті літ.

Як сказав писар, так воно й сталося. Сиділи вони біля Чортомлика, поки не пішли з тим Мазепою під шведа.

Писар Попович і тоді був ще живий, бо був же характерник. Було щодесьять літ хтозна-куди пропадав, а там дивись, через місяць і прийде - такий гладкий і помолодшає. Стануть його козаки розпитувати, куди ходив, де був, то він їм і каже:

- Ходив напитись живущої води.

Ото як пішли козаки під шведа, то без них і зруйнували кіш на Чортомлику.

От запорожці знов питаютъ писаря, де їм ставити кіш.

Легенди Придніпров'я

- Ставте, - каже писар, - у Крейдяній балці біля Кам'янки, тільки не дуже коштовно будйтесь, бо недовго там насидитесь.

Так воно й сталося: пішли запорожці до турчина і провештались у нього літ зо двадцять, як написано було у писаря в книжці. Та вже як стали копати лінію на запорозьких вольностях-землях, писар Попович і заявив, що вони знов підутьверх по Дніпру і стануть кошем біля ріки Підпільної і тамечки будуть сидіти сорок літ; а далі зруйнують кіш, і вже не буде ні війська, ні козацтва. Так сказав:

- Коли не буде ні війська, ні козацтва, то й я не хочу по світі блукати. Буде кому і без мене писарювати, бо наплодиться тих писарчуків досточортів!

Взяв та й умер.

ПРИЙМАЛИ УСЯКОГО

Запорожці набиралися звідусюди. Вони приймали усякого: де хто з-під пана втече - приймуть, де від батька та від матері біжить - приймуть, де який жінку покине, та так, аби докотив до Січі, то й живе - приймають усіх.

Прийде, було, до них чоловік голий, босий, а вони його уберуть, як пана, бо в запорожців тих сукон, грошей, одежі - так яких хочеш сортів і скільки завгодно.

Інколи так і дітей хапали по городах. Приманить гостинчиком та й ухопить...

ВЕЛИКЕ ПРИВІЛЛЯ

Запорожців було тисяч сорок. Привілля велике було, треба було й людей багацько... Привілля - так уже привілля! Тепер такого нема. Бджоли тієї, так батечки мої! Тоді всякі квіти цвіли, трави великі були, бо цієї погані, - ховрашків та гусеници, що тепер плодиться, - тоді й не чути було. Такі дерева, трави! Звіра - і не пройдеш!

Мед і по пасіках, і по землянках так і стояв у липовниках. Скільки хочеш, стільки й бери. А звіра - ще більша сила: вовків, лисиць - так ціла біда! Дики коні табунами ходили, мишасти та товсті такі, невеличкі. Косяків три-чотири так і ходять. Оце як їде запорожець кобилою, то вже бережись, а то відіб'ють. Вискочить дикий жеребець та й зажене геть, тоді вже й не найдеш, хоч увесь день шукай.

Було й птиці доволі: качок, лебедів, дрохв, хохітви - так хо-хо-хо!.. Стрепетів сільцями ловили, а лебеді, було, як заведуться битися та як піднімуть крик, так батько вискочать із землянки та давай стріляти їх із пістоля, щоб порозгонити.

Трава така, як ліс, стоїть. Як запалиш, так вона горить неділь дві або три. Та все пирії, а не то що щириця або лобода. Тепер такої й близько нема, а тоді стільки її було, що Боже мій. Оце де тепер Чернишівка, ні однісінької хати не було, все батькове привілля. А тепер, де той і народ набрався! Очам своїм не вірю...

Зате ж і коні водились тут, вівці - так на диво! Та все те по волі паслося, хіба тільки коло отар і були чабанці...

Зими тоді були теплішими, ніж тепер... То вся худоба так і ходить було собі по степу - зиму й літо. Сіна не запасали, хіба тільки для тих коней, що під верхом ходили... Батечки мої, де воно те й ділось?!

Легенди Придніпров'я

ЖИТТЯ І ЗВИЧАЇ КОЗАКІВ

Запорожці - то народ був старинний, великий зростом, дужий, не нам рівня. Вони були все захожі по волі. Ідуть, було, зо всього царства. В одного жінка клята, то він її й кине, іншого неволя та панщина заїдала, то і той сюди тіка; іншого охота тягла.

Мій покійний дід зайшов сюди ще хлопцем. Поїхав, каже, з людьми чумакувати. Стала валка спочивати, а йому й кажуть:

- Паси, сину, волів, щоб звір не одігнав або щоб не позаходили в бур'яни.

Чумаки полягали, а він і собі заснув. Повставали - нема волів. Давай вони його репіжити батогами...

- Ну, - каже, - вражі сини, коли так, найду я вам волів.

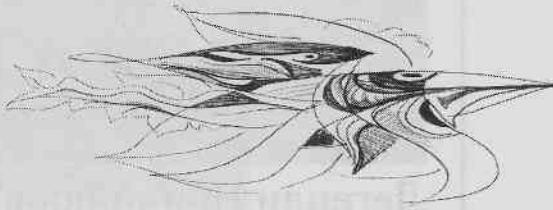
Сів на коня і подався до запорожців. Більше вже чумаки його і не бачили...

Запорожці жили не так, як ми, грішні: у них жінок не було тут і заводу. Так собі й бурлакували до смерті. Сорочки, штаны самі прали, самі латали, самі вони й кухарювали. Іншого нужа, було, заїда, то він штаны й сорочку - з себе, викває дъогтем, надіне та й пішов. Інший зостаріється - іде в монастир на покаяння, а інший выбере собі гарне урочище біля річки в гаю, вириє, як звір, скоту та й спокутує гріхи. Заведе бджіл, прийме для охітності бурлаку якого...

Були з них такі, що й гроші мали, а не робили оцих хат. Було, викопа одну землянку коневі, а другу собі та й зимує, а на літо землянку кине, курінь напне й живе.

Хліб які козаки сіяли, які й ні. Більше - що ні. А що вони їли?

Козаку що б не трапилось, те й умелє. Козак - як мала дитина: хоч багато поїсть, хоч мало найстися. Їли вони, що Бог дастъ: і хліб святий, і рибу, і м'ясо... Варили галушки, юшку, куліш - як і

ми. Скотини у кожного було чимало, то оце пожене в Половицю або Кайдак, продасть - та й є у нього і тютюн, і харчі... Їдять, було, з коритчат таких, як і тепер водяться в рибалок. А варили в казанках з червоної міді. Поставить казанок на кабицю або на триногах почепить та й варить.

І горілка у них поводилася. Аякже! Тоді вона була і дешева, і добра. Тепер корчмарі розводять водою, кладуть табак, а тоді була перший сорт горілка. Пили тоді й мед, і не чарками, як ми, а з дерева зробить кирець із гачечком, наповнить та й хилить за одним духом... Два-три кирця дмухнув та й готов хоч куди. Одягалися запорожці по достатках. Одні в дорогих каптанах ходили, а інші - як у пісні співають:

*Жив собі козак Голота,
Та не боявся він ні води,
Ні вогню, ні того чорта болотяного.
Була на ньому шапка-бирка,
Зверху дірка,
Соломою шита,
Вітром крита,
Куди віє, туди й провіве,
Молодого козаченька та й прохолоджає.*

Ще я зазнаю дідів каптан із синього сукна. Рукава на ньому широкі та аж чотири: два, було, надінє, а два ззаду метляються. Підкладка - червона. Шапки носили гострі смушеві, а в інших червоне дно та гостре, так набік і хилиться. Військо, кажуть, добре одягалось...

Були в них просторні землянки, в деяких - хати, а ця сіромашня, що по пущах шлялась, жила, як Бог дав...

ЧИМ ЗАЙМАЛИСЯ ЗАПОРОЖЦІ

Запорожці займалися всім. Між ними були люди всякого стану: шевці, кравці, ковалі, гончарі, були столяри і такі майстри, що робили гарбички, вози. Тоді цих німецьких бричок не було, а були невеличкі вози, аби хліб перевезти.

Були такі, що табуни стерегли, за товаром гляділи, коло отар стояли. Ці вже й звання мали: чабани. А то такі були, що й городину розводили: капусту, кавуни, дині, огірки, табак. Були й лікарі такі, що рани заливували, від гадюк відшептували. Між козаками були й такі хлопці, що начальству та старшині запорозькій прислужували. Всяких було.

Грабарі були, що копали колодязі та льохи. Деякі сиділи по пісках, деякі й хліб засівали. Земля була в них вільна, спільні, степів не ділили. Де хто обере собі місце, де кому охота припаде, там і сіда. Ти живеш там, там і володій. Копай собі землянку, заводь худобину яку та й кочуй, тільки вже звісь не лицарем, а сиднем або гніздюком, гречкосієм.

Цей уже й женився, від того він звався ще баболюбом. Худоба - то його й багатство було. А ті, що йшли на війну, вже там розживались. Розбивали різні городи лядські та турецькі...

Був їм і спочинок. Вони оце б'ють, б'ють ляхів або турків, а потім, як приїдуть на Січ та як загуляють, так неділі дві або три бенкетують. Горілка була дешева, так вони ту горілку, мед, пиво, як воду, тягнуть. Танцюють, музики водять, у карти грають. А як полягають коло куренів, то попихнують із люльок, балакають між собою та радяться, звідкіля знову заходити на турків.

Люльку курити - це найперше діло було в запорожців. Про одного отамана розповідають, що як принесли йому паску на Великдень, то він, замість того щоб розговлятися, каже козакам:

- Нехай, хлопці, паска постоїть, а ми спершу люльки потягнем. Отож воно саме в запорожців і було; люлька в них найперша подруга.

У запорожців от що водилося: окрім того, що кожний козак мав собі люльку, а то ще й у кожному курені була одна люлька на все товариство - велика, повицяцькована бляхами, намистом, вибита гвіздками...

А грали козаки на всякій усячині: на ваганах, на басах, на цимбалах, на сопілках, на свистунах, на кобзах. На чім попало, на тім і грали. Оце як заграють скільки там є тих музикантів, так аж сама земля танцює... А самі танцювали вже так, що проти них ніхто на світі так не витанцює. Увесь день музиканти не вгамують їх.

ЛЮДИ БРАВІ Й ЧЕПУРНІ

Запорожці зодягалися добре, ходили браво, чепурно. Вони, бачте, голови брили: обріє голову та ще й милом намаже, щоб добре волосся росло. Зоставляли одну тільки чуприну, довгу таку, з аршин, мабуть. Та чорну, та кучеряву! Замота за вухо разів два та й повісить, так вона й висить аж до самого плеча. А інший візьме та вранці як розпустить, так вона зробиться, як хвіст у вівці. То все на вихвалку.

Бороди теж брили, одні вуса тільки були. Вуса довгі кохали. Оце як нафарбує їх, як начорнить та як розчеше гребінцем, так

Легенди Придніпров'я

хоч він і старий, а такий козак вийде, що хіть-хіть! Довгенні вуса були: інший підніме їх та позакладає аж за вуха, так вони ще нижче вух звисають...

Здоровий народ був, пикатий та такий, як пообточуваний. Одежда в них усе на дроту, на шовкових шнурках та на ваті; сукна тонкі, усяких кольорів: було зелене, червоне, було голубе, хто якого побажає. Тільки сорочки своєї рукодії: паперу ще тоді не знали.

На голову надівали високу шапку, гостру, околиця смушева пальців три ширини, а вершок суконний на ваті - червоний або зелений, з золотим перехрестям, а на самому вершечку ще й китиця висить. Шапки всі за куренями: який курінь, такий і колір на шапці. Оце як накладати шапку, то зараз відбере від чуприни пучечок волосся, чуприну замота за вухо, а пучечок напустить наперед та тоді вже й шапку наклада, як наложить шапку, то він уже й козак.

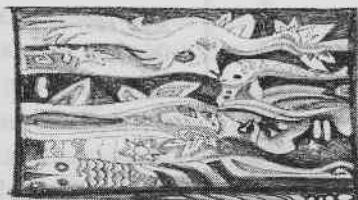
Потім уже надіває каптан, червоний, з гудзиками на шовкових шнурках, увесь на зборках: і по боках, і спереду, а на спині з усякими смугами, повимальовуваними та позакаррючуваними. Застебне той каптан гудзиками та ще й підв'яже поясом, - або шалевим, або тільки наполовину перетканим шовком. Пояс робився широкий. Він спускався нижче живота, а ставав аж під руки. Не такий, як тепер, що замотують скільки там разів на животі та ще й вузлом зав'язують, а такої буде довжини, скільки треба, щоб обхопити один раз живіт чоловіка - схожий на ті, що роблять черниці попам. Він був на гапличках, з пряжечками, з ремінчиками для пістолів та для люльки, з китицями ззаду різних кольорів: були зелені, жовті, голубі. Ото як надіне червоний каптан, тоді вже зверх нього надіва черкеску або жупан. Це вже довге таке та просторе, з широкими рукавами, теж на шнурках. Отаке наче, як у попа підризник. Черкеска на колір уже голуба. Каптан червоний, а

черкеска голуба або синя. Як надів на себе черкеску, то зараз пристібає гапличками рукава. Коло кисті рукав вузенький, а далі, під пахвами, широкий та ще й із проріхом, а здаля так воно здається, що в нього чотири рукави: два на боках, а два на спині. По тих рукавах і пізнають, було, де запорожець. Отака-то вона, та одежа, була. Добра була, усе на шнурках, на гудзиках, на гапличках та на бузументах.

Штани просторі були, суконні, усяких кольорів, а найбільш синього кольору. Матні в штанях такі, що аж до землі, так наче волочиться що. Як іде запорожець, так і слід за собою замітає. Штани були на очкурах, а очкури або шовкові, або вовняні, з золотими китицями на обох кінцях. А носились штани як єсть по-турецьки: холоші не за халяви закладались, а прив'язувалися зверху сап'яновою або шовкововою підв'язкою, та так, що й сама підв'язка ховалась під штанами. Її зовсім і не видно було, тільки й уздриш срібні або золоті китиці від неї. Як іде козак, так ті китиці і теліпаються з-під штанів.

Чоботи у запорожців були сап'янові, червоні, жовті, зелені, з срібними або золотими підківками. Чобіт так і не вбачиш; одні носки та закаблуки й видко: так вони свої штани напускали на чоботи. Здалека наче баба в юпці стоїть.

Оце вам і одежа запорозька. Дорога була, та тільки не всі вони так гарно й обряджувались. Бувало й так: оббриє голову запорожець, зав'яже її хусткою, натягне на себе опанчину, надіне патиночки та й ходить так, наче яка звірюка...

ЗАПОРОЗЬКА ВДАЧА

Запорожці - то народ вихватний, на всякі діла здатний. Інші такі були, що й грамоти не вчилися, а читати - так добре читали, що й учений так не прочитає.

Раз одного запорожця питают:

- Як ти навчився грамоти?

- А як!.. Спав я в хаті, стало мені душно. Я пішов під стіжок та й лежу. А тут летить пташка. Як клюне мене в лоб, - так кров і побігла. І став я все знати, і книжки читати.

А сила яка в них була! Хоч у старого, хоч і в малого!

Іде раз кошовий, аж дивиться - дитина семи літ заглядає на дзвіницю.

- Чого ти, мале, заглядаєш на дзвіницю?

- А я туди гармату зніс.

- Ти??

- Я.

- А піді назад знеси!

Воно пішло та й знесло. От які тоді люди були! А про старих запорожців - то вже й казати нічого! Вони оце було як говіють, то піп і приказує їм:

- Пани-молодці, котрі з вас мають велику силу, то втягуйте повітря в себе...

Бо були такі, що як дихне, то піп із причастям і впаде. Сила страшна була! А воювали вони так. Стануть було, а проти них двадцять ворожих полків вийдуть. То полки самі себе поріжуть, кров тектиме по черево коням, а запорожцям байдуже! Стоять та сміються. Один лише васюринський козак, було, й не сміється. Той зарядить пістоль губкою та й стріляє... А це все від того, що вони знаючий народ був. На своїй землі їх ніхто не міг узяти. Було, як куди йдуть, то зараз землі під

устілку накладуть, у шапки понасипають та й ідуть, говорячи:

- Хто чоботи скине, тому й смерть. А хто шапку зніме, тому голову знімуть.

Так і їдуть собі. Доїдуть у місто яке, - п'ють, гуляють, музик водять, танцюють; а як почне світати, посідають на коней та й пойдуть. І всі чують, як вони й розмовляють, як і коні у них хропуть, а їх не бачать.

Раз були вони в Петербурзі. Зайшли в палац, їм стільці подають, а вони посідали на підлогу та й сидять. Приходить до них Потьомкін. Дивиться, що вони сидять на підлозі, - і давай з них сміятися. Потім підняв руку над одним запорожцем та й цілиться його вдарить.

- Рубай, рубай, - каже козак, - коли підняв!

Так де тобі рубати! Як підняв руку Катеринич, то так вона й зімкнулась, так і заклякла...

Запорожців не зігнали з Січі, а вони самі пішли кудись на райські острови. Там і живуть. А перед кінцем світу знову прийдуть і знову своє відшукають.

БОГАТИРИ

Запорожці богатирі були - земля не держала!

У нього, у того запорожця, сім пудів голова! А вуса в нього такі, що як візьме було він їх у руки та як розправить одного туди, а другого сюди, то і в двері не влізе, хоч би ті двері були такі, що через них і тройка коней з возом проскочила б.

Запорожці дванадцятьма мовами вміли говорити, із води могли сухими виходити. Коли треба, вміли на людей і сон насилати, і туман напускати, вміли й у річки переливатися. Вони мали в себе такі дзеркала, що, дивлячись у них, за

Легенди Придніпров'я

тисячу верст бачили, що воно в світі робиться. Оце як іти куди в похід, то той, хто там у них був за старшого, - чи ватажок який, чи сам кошовий, - візьмеме в руки дзеркало, подивиться в нього та й каже:

- Туди не йдім, бо там ляхи йдуть; і туди не йдім, бо там турки або татари заходять. А сюди йдім, бо тут аж нічогісінько немає...

ДОВГОЛІТТЯ В ЗАПОРОЖЦІВ

Ні, тепер не живуть так довго люди на світі, як колись жили! Як не було ще ні фортеці, ні Вознесенки, тут, по балках та по плавнях, жили запорожці. Дід розповідав: як зруйнували Січ, стали сюди люди приходити, стали селитися. Над Московкою, кажуть, у балці, жило три запорожці: дід, син дідів і внук - усі троє білі як сніг.

Дідові, кажуть, було сто тридцять, синові його сто десять, а внукові під дев'яносто літ. Люди були заможненьки: багато було скотини, коней, бджіл. Жила в них сіромашня. Старий дід, дарма що дожив до ста тридцяти років, був з виду червоний, як буряк, при своєму розумові, тільки на ноги слабий. Син його, - хоч і молодший, - зовсім, кажуть, вижив з розуму, став, як мала дитина. Онук же підходив під свого батька.

От одного разу, кажуть, заїхав до них якийсь пан про паспорти розпитати, чи що (тоді вже ця мода заводилася). Дід сидів на печі, син на припічку, а внук вийшов із хати. Пан і питає діда на припічку:

- Що ти за чоловік?

- Запорожець.
 - А на печі хто?
 - А кат його зна, що воно за чортяка!.. Скільки й зазнаю, все в нас живе...
 Дід із печі й обізвався до пана:
 - Отак, як бачиш, чоловіче... Забув єретичний син, що я йому й батько!

ПОГОНІ ВОНИ НЕ БОЯЛИСЯ

Запорожці були характерниками. Було, як збираються в Польщу, то беруть не більше, як дванадцять чоловік: зайвого щоб не було.

Оце як схочеться їм спочити серед степу, то вони поставлять коней хвостами до хвостів, постромляють між ними ратища і давай у карти грati. Де візьмуться ляхи верхами - та до них:

- Рембай главу! Рембай главу!

Добіжать до запорожців та й обминуть: їм покажеться дубовий байрак.

Легенди Придніпров'я

КОЗАЦЬКЕ ОРУЖЖЯ

Оружжя в запорожців було добре та все уbrane в срібло і в золото. Гармат мало було. Навіщо їм гармати, як у них кулаки добрі? Більше всього - пістолі та ратища. Ратища довгі та гострі, як вогонь. А пістолі коротенькі, так, мабуть, дві четверті. Зате дірки в них велики.

Пістолі вішались на поясі, по два на кожному боці. Там же, коло пояса, на ланцюжку висіла й шабля в запорожця. Пістолі заряджалися кулями. Кулі були олов'яні й чавунні. Олов'яні такі, як гороб'яче яйце, а чавунні - побільше...

Шабля - так уся срібна була, а ручка до неї - золота, з золотими китицями. Шабля кривлена та гостра-гостра, як бритва. І в пістолі ручка була золота... У них скрізь коли не золото, так срібло: вудила, сідла, стремена - все воно було дорогое.

Як обряде, було, козак коня, так він і сяє!

КОЗАЦЬКЕ ЖИТЛО

Січ - ото в запорожців кріпость. Коло неї були окопи, вали, а всередині дзвіниця була така, що в неї й гармати ставлялись... А жили вони скрізь по степах, кущами, в землянках, або, по-їхньому, бурдюгах: так чоловік по п'ятнадцять, двадцять, а то й менш.

У Січі - так там жили все по куренях, по скільки там сот чоловік. Та й курені були великі. Ставлялись курінь до куреня причілком, а в них були стовпи й сволоки. А в бурдюзі так просто все було: одні двері та одне віконце, - маленьке та

таке, як таріочка, кругле, - а то й зовсім без вікна.

Оце викопа козак яму, обставить її чим там попало, обліпить, обмаже, поставить піч, хліб пекти, зробить кабицю, страву варити, та й живе. Димарів тоді не було. Зимою як розпалити камінь, так він аж горить - уже холодно не буде.

Де в яких землянках було і вбранство: по стінах висіла зброя всяка, а на покуті стояли образи, - усе розмальовані, під золотом. Попід стінами ставляли лавки, ослончики, щоб було де сісти.

Землянок запорожці ніколи не замикали. Як їдуть куди або йдуть, то так і кидають їх: ніхто нічого не зачепить. У них так: хто хочеш, той і заходить у землянку. Як хочеш їсти, розводь вогонь, бери казан, вари страву, яка там зоставлена, їж, пий, спочивай - заборони не було. А приїде хазяїн, так ще й рад гостей, бо то тільки й родина йому на широкім степу. Він йому радий, він його і привітає.

Тепер увійдеш у хату, так вона красить кутками, а не красить пирогами, а тоді було не так: усякого нагодують. Хазяїн іде куди, так ще й заставляє страву для прохожого. Хто хоч, заходить. Та й заходять, було. Наїдяться, нап'ються на дурничку та зроблять хрест, поставлять його серед землянки - це значить, що були гости й дякують господареві.

Легенди Придніпров'я

I ГРОШІ В НИХ ВОДИЛИСЯ

У запорожців грошей було багато, та все золоті. Були, правда, срібні й мідні, а більше - золоті. Паперових так зовсім не було. Так, як і в нас, так і в них були карбованці, гривеники, копійки, тільки що в них були і руські, і турецькі. Турецькі звалися паричками.

Усякі гроші треба було заводити: сьогодні запорожець торгується з москалем - треба московські гроші, завтра з ляхом - треба лядські, а там із турком - треба турецькі. Всякі гроші потрібні були йому.

Турецькі гроші були більше срібні, тонесенькі такі, як з риби пуска. Лядські - більше золоті, а руські - так уже самий мідняк. Як покидали запорожці Січ, так несли з собою і гроши. Які закопували в землю свій скарб по прикметах, а які клали в барила та на залізних ланцюгах спускали у воду...

СТРАВИ І НАПОЇ ЗАПОРОЗЬКІ

Запорожці їли рибу, м'ясне, овочі. Їли всячину. Голодом себе не морили. Уб'ють звіра, рибу зловлять, - поставлять ятері, запустяте невід, - от їм і є на обід, та на цілий курінь, бо риби скрізь багацько було...

Їли ласо, всячину вживали, тільки що хліба печеного мало було. За все тетеря одвічала. Як що - так зараз і за тетерю! Це тісто таке, тільки ріденьке, розведене водою. Спершу воно кисне в них, кисне довго, а потім як уже загусне, то тоді вже можна його уживати.

Як захотів їсти запорожець, то зараз казан на кабицю, у казан води, у воду тетері, а в тетерю, як схоче, трохи пшона та й варить. Наварив, бере ложку і їсть. А як схоче який до тетері ще рибки, то зараз на каюк, - а каюки у всякого були, такі ж, як і тепер, - до річки. Наловив собі чи вудкою, чи ятером риби, раків - і до куреня, зараз у казан та й варить...

Страву любили козаки запивати горілкою, настоянкою. Горілка завжди була готова у них. Поїдуть у город, наберуть цілі бочки та й понавозять додому. А то й дома робили настоянки, тільки бочки з городів привозили... У них були й пивоварні, своє пиво було. Вони вміли й ситу з медом робити. А то ще краще - варена. Це вже робилось із ізюму, інжиру, винограду. Все сущене наливалося горілкою та й парилося на вогні. А то було й таке, як начебто чай: то вже настій із трави калмицької та овечого молока. До нього давався ще й хліб, намазаний маслом.

Іли більше з корит, бо мисок не любили: блощицями, кажуть, смердять. Череп'я того теж не любили. Посуд був усе мідний або чавунний: казани, каструльки - ото їх саме, а черепки брали в Туреччині. Вони в них гроші та всяке добро ховали. Сковородою накриє або залізячкою якою-небудь та й закопає в землю.

Були у запорожців і коряки: більш вербові, добре виструбані, такі, що аж вилискуються. Були ложки: дерев'яні і такі, як тепер у панів. Були баклаги і штофи.

ВЕЛИКИЙ ВОЇН

Сірко великий воїн був. Той знов, хто що й подума. Ото там, по тім боці Дніпра (себто по лівому березі Дніпра), були татари, Магомет жив; та як задумаюти вони було воювати, то Сірко і каже козакам: "Собирайтесь докупи, бо на нас уже орда

Легенди Придніпров'я

піднімається". Він сильний такий був, що його як хто шаблею ударить по руці, так і кожі не розруба, - тільки синє буде. Не то що кулею, а шаблею. Уже татари які міри проти нього робили, так нічого не зробили. Вони його шайтаном так і прозвали. Він як умирав, так сказав так: "Як будете ротом до схід сонця воду носить із річки, що коло Січі, і як обмочите тією водою усю мою могилу, так будете знати те, що й я..." Так ніхто не зміг - дуже велика могила. "А як буде велика потуга на Росію, то розкопайте мою могилу, одріжте мою руку, то буде вам захиста". Так ото як француз найшов на Москву, то руку Сірка взяли і повезли в Москву, а потім привезли і уп'ять положили на місто. Був у запорожців ще кошовий Чалий, добрий воїн був! Та тільки проти Сірка не було. Цей як брань, так він сам там постійно, там уже і кладе, - без нього не було ніякої стички. Він такі молитви знов. Він по-божому, не те що чари які... Жінки і дітей у нього не було - один як єсть.

ЧАРІВНА СКРИНЯ

Був собі убогий чоловік та жінка, і було в них двоє дітей: синок маленький і дочка Палазя.

Пішов чоловік на заробітки, а жінку з дітьми дома кинув. І до того вони дожились, що вже і їсти нічого. Спекла жінка з останнього борошна два коржі - то і всього.

От сидять вони раз увечері, а щось як загуде, як зашумить повз хату; а тому хлопчикові і випало на толок вийти подивитися. Вийшов, дивиться - стоїть скриня, повна грошей, і свічечка горить. Набрав він грошей в запіл, уніс в хату, а там і вдруге пішов.

- Що ти там робиш? - питає маті.

- Та там, мамо, надворі скриня з грішми. Так я оце набрав та ще піду.

Вийшла жінка з хати. Як побачила ту скриню - зрозуміла все, та тільки нахилилася брати, а скриня її зачепила та так крізь землю й загула.

Плаче той хлопчик, сидячи в хаті. Матері нема, а Палазі нічого їсти. От прокинулася Палазя:

- Чого ти, братику, плачеш?

- Та матері нема дома...

- А дай мені їсти!

Одломив він шматок коржа, дав їй. Сидить і знову плаче. Аж іде в хату дід, такий старець!

- Дай мені, - каже, - хлопчику, хліба!

- Чого ж я вам дам? У мене тільки і є що два коржі, а матері дома нема.

- Дай хліба, я тобі матір найду.

Хлопчик узяв і дав.

Тільки-но прийшов вечір - як загуде, як зашумить. Хлопчик вийшов із хати - аж стойть скриня, а біля скрині мати.

- Ідіть, мамо, в хату.

Вона пішла в хату, а він давай ті гроші носити, аж поки всі переносив.

- Я, - каже, - мамо, й ту свічечку внесу.

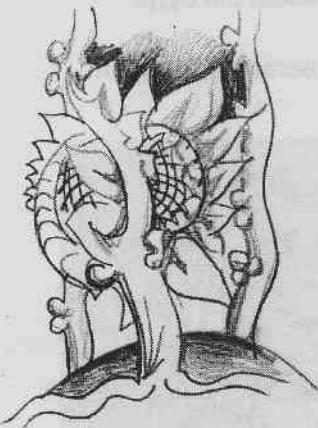
Вніс і свічечку.

- Я, - каже, - мамо, й оту скриню втягну.

- Та не треба, синку!

- Ну, то я, мамо, в свою скриню гроші поскладаю, а в ту, що надворі, - сорочки.

Переклав усе та й живуть собі. Ото його щастя, бо, крім нього, ніхто, навіть мати, не міг скарб узяти.

ЗНАЙДА

Колись давно-давно у нашому краю жив, кажуть, якийсь бідний чоловік. І була в нього дочка-одиначка, та така вродлива, що й словами не передати. Закохався в ту красуню козацький сотник. Любилися молодята таємно, аж поки у них дитя не народилося - синок, значить. Ну що їм було робити?.. Взяли та й підкинули маля одному багатієві в хміль на городі.

Знайшли хлопчика багатієві слуги, прибігли до хазяїна та й кажуть:

- У твоєму хмелю дитина чужа лежить!
- То несіть мерщій її сюди! - гукнув багатій.

Дуже зраділа цій знахідці хазяїнова дружина, бо в неї своїх дітей не було. Взяла вона на руки хлопчика і сказала чоловікові:

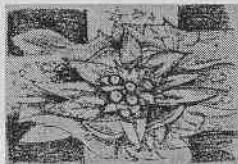
- От бачиш, і нам Бог дитину дав! Нехай же хлопчик зветься Богданом...

А чоловік додав:

- Ну, а тому, що знайшли його в хмелю, нехай він буде Хмельницьким!..

Так ото із того хлопчика-знайди й виріс великий гетьман України.

БОГДАН ХМЕЛЬНИЦЬКИЙ

Поблизу нашого села (як їхати на Зелене) є могила, що здавна прозивається Роблена. Переказують старі люди - колись на тій могилі стояла батарея Хмельницького Богдана. Там же таки, біля могили, й хутір його був.

Одного разу на Богданів хутір налетів пан Чаплинський. А Богдан саме у якомусь воєнному поході перебував. Ну і наробив клятий лях Богданові збитків - хутір його спалив, сина забив, а жінку його, Марину, викрав і повіз до Києва, щоб звінчatisя з нею. Та тільки архієрей не насмілився. "Боюсь, - каже, - Богдана. Розбий, - каже, - його до ноги, тоді повінчаю". Пішов Богдан війною на пана Чаплинського, та, видать, сили в нього було малувато. Розбив його Чаплинський у бою, взяв у полон і посадив у темницю. Та був у Богдана, у Хмельницького, один вірний товариш з руських... Якийсь кухар...

Підкопався цей руський чоловік під темницею, визволив Богдана з неволі, дав йому коня. "Тікай!" - каже.

От і вдався тоді Богдан за допомогою до руських. А потім Марина зрадила його і перекинулася до поляків. Бачать ляхи, що силою не візьмуть Богдана, то захотіли взяти хитрощами. Підіслали Марину, щоб почастувала його вином. А воно було отруєне. Тільки ж Богдан теж був не з простих. Умочив він у те вино кусень хліба і кинув собаці, собака і лопнув.

Пам'ятник Хмельницькому в Києві поставили. В'їхав він конем посеред Києва та як замахнувся булавою - збив хреста на костьолі... Ну, от на тому місці, де він стояв, і пам'ятник йому воздвигли.

ТАЄМНИЦЯ СТЕПОВОЇ БАЛКИ

Як підняв Хмельницький козаків і всіх злідарів на боротьбу з польськими панами, то повів їх спочатку не на Жовті Води, а до запорозького прадавнього дуба, що й тепер іще росте посеред Верхньої Хортиці. Тут гетьман і все його військо дали урочисту клятву битися за рідну землю до загину...

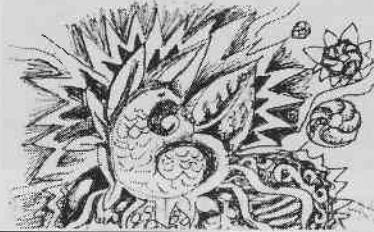
А через якийсь там час зупинилися Богданові полки у глибокій степової балці, де тепер село Жовте розкинулось. Намет гетьмана, кажуть, стояв нібіто якраз біля тієї криниці, яку й понині місцеві жителі називають Богдановою.

Незабаром до балки підійшло і польське військо. Перед битвою Хмельницький напився з криниці доброї води - і став устократ сильнішим.

Билися наші з панами день і ніч. Тільки під ранок скінчилася битва. Вирубав Богдан шляхту до ноги, а потім наказав козакам зібрати по всьому полі трофеї і знести їх у балку до криниці. Як скидали ті трофеї докупи, то виросла ціла гора коштовностей: золота, срібла, зброї.

- Чи бачите, хлопці, оцю гору? - запитав гетьман у війська.
- Бачимо, батьку! Віддай її нам, будемо паювати!
- Е, ні! - відповів Богдан. - Це народний скарб. Це ж те, що прокляті пани в наших містах і селах награбували. Негоже нам його ділити. Сховаймо його до лішого часу.
- Згода! Згода! Згода! - загуло військо.

Отже, вирішивши, знайшли в кручах глибоку печеру, занесли туди скарби, а потім взяли та завалили вхід камінням і землею. А характерники запорожці ще й закляли те місце, щоб не дісталося добро ворогові або якомусь зрадникові.

Сховали повстанці трофеї і пішли далі Україну визволяти. А тут почалися страшенні зливи, і замулився, і зрівнявся з землею завал - і ніхто вже не міг точно вказати, де та печера із скарбами знаходитьться. Шукали-шукали її згодом люди Хмельницького, та так і не знайшли. Із тих пір минуло більше трьохсот років. Обміліла, дуже змінилася степова балка. Надійно береже вона свою велику таємницю.

СКАРБИ ХМЕЛЬНИЦЬКОГО

Біля села Жовтого є криниця. ЇЇ називають Білою, або Бездонною. Ніхто ще в ній дна не діставав. Знаходиться вона в балці, яка колись була дуже глибока, із трясивинним долом. Не можна було там ні пройти, ні проїхати.

Коли козаки на чолі з Богданом Хмельницьким розбили тут польське військо й добули багато коштовностей, то гетьман наказав усі скарби сховати в тій балці. Викопали на схилі, біля самої води, печеру глибоку і вкотили туди віз із золотом. А потім замурували печеру. За п'ятнадцять кроків від цієї печери викопали другу і замурували в ній, повісивши на гаках, дорогий одяг. А щоб він не псувався, то під ним поставили два казани з оливою.

Тепер балка замулилась, затяглась землею - і сліду від печер не стало. Є, кажуть, у Дніпродзержинську один старий-старий дід, який буцімто знає, де знаходяться печери і як їх відмурувати. Але де живе той дід і як його прізвище, не відомо.

Легенди Придніпров'я

ОСТАННІ ДНІ СІЧІ

Запорожці просили кошового Калниша:

- Поїдь, пане отамане, до цариці. Хай змилується. Бо чутка ходить, що згонять нас відсіль.

- Ні, - каже, - краще поїду в Київ та помолюсь Пречистій: вона скоріше змилується.

Поїхав, помолився і вернувся.

Ось незабаром і московське військо опинилось біля Січі.

Кошовий пішов у церкву, а за ним ув'язалась собачка та й собі туди... Побачили козаки і кажуть:

- Е, братця, це не перед добром: зрада! Давайте уб'emo кошового.

Почув джура - та до кошового:

- Так і так, пане кошовий. Тікай, бо буде біда. - Пов'язав він голову кошовому платком, веде в бокові двері й просить:

- Пропустіть, люди добрі, у чоловіка з носа кров пішла.

Пропустили.

Джура одвів його геть-геть і каже:

- Іди, пане кошовий, у ту от хату, що біля Підпільної. Там сховають.

Кошовий - в хату та на горище. І прикрили його нехворощею.

Стали виходити з церкви, стали шукати. І сюди, і туди, - нема кошового. Бачить кошовий Калниш, що біда. Діждав ночі та й махнув у московський стан. Махнув, кажуть, та уже більше і не вертався: його закували в залізо.

Обступив москаль Січ і об'явив:

- Здавайтесь, хлопці, добром, бо буде біда!

Старі запорожці такі вже, що й здатися, так молоді не те...

Спалили міст на Підпільній, забрали гармати, рушниці в плавні і ждуть, поки москаль почне палити.

У Січі був протопоп Ладимир. Узнав він їхню думку і почав совітувати:

- Повинітися, - каже, - браття. Не гнівіть цариці! Сила, каже, не рівна: вас багато, а москаля ще більше. За це милості вам не буде. Лучче, - каже, - ідіть у церкву: помолимось. Що Бог дастъ, те й буде.

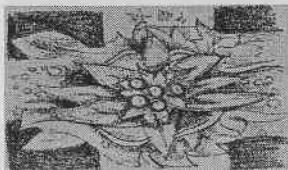
Послухались деякі попа, та на свою біду: не встигли ввійти в церкву - тут їх і закували в залізо.

Як почули козаки, що кошовий і отамани в залізах, - давай переганяти дуби та байдаки з Підпільної в Павлюк, давай каптани драти та конопатить їх, давай складати гармати, рушниці. Управились, помолились, понасипали в чоботи землі і нумо сідати. Козаків сила, а дубів мало: що садять, вони й тонуть. Що ж його робити? Давай тоді скидати зайвих людей, давай рушить.

Тоді Павлюком як подались, як подались! Виїхали в Дніпро. Як понапинали вітрила та вже аж у Туреччині зняли.

Багато козаків подалось водою, багато й пішки. Піші сіроми чвалили понад Дніпром, а де зобачать, було, каюк, то той і їхній. Тоді, кажуть, од Січі до Лиману у кого були каюки та байдаки, у кого були водяні млинни, - і ті позаганяли в Туреччину.

Живуть, кажуть, і тепер козаки в Туреччині, живуть і хліб їдять не по-нашому: в приволлі.

Григорій ГУСЕЙНОВ

На правах післямови

Частина перша

"Було - не було"

Про героїв цієї книжки чули на Криворіжжі, напевно, всі.

Красуня Рудана невідлучно стереже незліченні підземні багатства краю, запорозькі козаки рушають звідси на ратні подвиги, Богдан Хмельницький на берегах Саксагані святкує перемогу над ляхами під Жовтими Водами, а одноокий старий січовик на прізвисько Ріг невтомно підковує довгривих коней...

А ще ж одвіку втврдилися тут свої степові звичаї, шануються традиції, свято дотримують тутешні жителі дідівського порядку. Від пращура-прадіда переказують криворіжці дивовижні історії, складають про своє життя-буття та звитяги предків пісні.

Козацька земля, степові простори, місце, де зливаються води двох славних річок - Саксагані й Інгульця. Не надихнутися тут до творчості просто не можливо. Нуртує уяву, одсвічує, розливается благодаттю.

Не випадково Кривий Ріг так яскраво віддзеркалився в творчості кількох поколінь митців. Тут працювали учні Іллі Рєпіна, милувався пейзажами над ранковою Саксаганню Володимир Сосюра, бували Володимир Гіляровський, Мустай Карім, Аркадій Любченко, Петро Біба, Микола Вінграновський, Василь Симоненко, Михайло Чхан, народився й працював у першій тутешній українській гімназії (Веселі Терни) Панас Феденко, приїхали й назавжди осіли поет Михайло Олійник та вчений Юрій Гершой, оглядав кургани Борис Мозолевський...

І все ж трапляється, що хтось увесь свій вік живе в Кривому Розі, приміром, на Чорногорці, яка від сивої давнини втомлено нависла горою над Інгульцем, а так і не відає, що в глибині її, під землею прорубані бозна-ким і невідомо коли таємничі ходи-тунелі.

А чому Карнаватку названо саме так? І що такого "веселого" можна розглядіти у Веселих Тернах? А чим селище Бажанове відрізняється від Деконки? І чи так вже й багато було колись дубів у Дубовій Балці? А яке відношення число "шість" має до села Шестірні? Он скільки питань...

Лише тутешні гірники колись стрічали під землею казкового "шахтного дідька", а в колодязях Лозуватки раз у раз знаходили цілісінські комори, повні золота й срібла.

Про все це й про багато іншого йдеться в криворізьких легендах. Слідом за славним галичанином-нежуристом Юрієм Винничуком (він не так давно спромігся зібрати в однім виданні львівські легенди) можна стверджувати, що за книжкою, в якій були б зібрані місцеві перекази, ми, криворіжці, так само "тужили давно".

"Було - не було"

Й з ще більшою певністю вільні сьогодні казати, що зібрані разом, під однією обкладинкою криворізькі легенди є унікальним явищем української культури.

А ще ж існують і тутешні казки, шахтарський робітничий фольклор кінця XIX й початку XX століття, місцеві самобутні пісні. Й цей багатющий матеріал (джерело для науковців, літераторів, істориків краю) чекає на грунтовні дослідження, окремі публікації, на молодих і вдачних пошуковців.

Відомі зусилля місцевого композитора Петра Ладиженського, коли на початку 1980-х він підготував до видання збірку шахтарських пісень. На жаль, друкування її так тоді й не відбулося, а згодом композитор назавжди виїхав з Кривого Рогу. Доля рукопису не відома. Й усе ж до 225-річчя Кривого Рогу вийшов фольклорний пісенний збірник, упорядкований фахівцями місцевого музичного училища. Й це був справді вартісний подарунок до ювілею міста.

У книзі криворізьких легенд (читач уже збагнув і безсумнівно це відчув) присутній сам дух тутешнього славного краю. Вистачає в творах і майже гоголівських страхіть, і справжнього іскристого гумору (не випадково звідси прийшли в українську літературу майстри цього жанру Павло Глазовий, Панас Ногін, Ігор Січовик...), одне слово, доволі й казкового, й потойбічного, й романтичного, й побутового, що є характерним для всякої української місціни. Бо вистачає в ментальності українця й сонця гарячого, й слізози несподіваної та печальної.

Хтось із читачів зі сторінок книжки раптом дізнається про походження назви кутка, де живе багато років і де століттями жили його предки. Хтось із приємністю згадає, що колись і його люба бабця переповідала історію, яка є в книзі. І це буде дивовижне читацьке повернення в минуле. А хтось згадає й таку легенду, що її в цій книзі поки що немає. Це означатиме для збірки щасливе продовження й тривале життя. Чого їй і хочеться побажати.

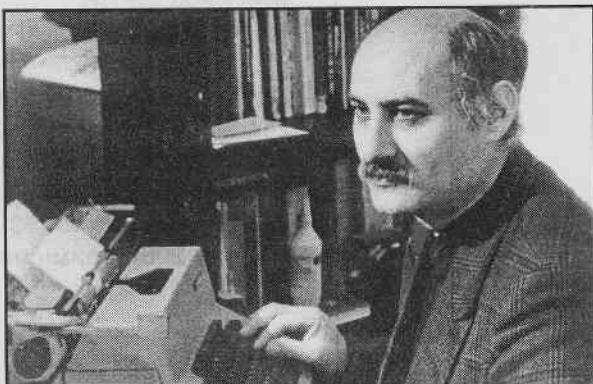
Другий розділ книжки присвячено легендам усього Придніпров'я, куди, як відомо, входить і Криворіжжя. Тут ми зустрічаємося зі славними запорожцями, багато цікавого й повчального знаємо про їхній побут, про видатні звитяги. Використані нами відомі видання, упорядковані професором Запорізького університету Віктором Чабаненком (з дозволу науковця), - "Савур-могила. Легенди та перекази Нижньої Наддніпрянщини" ("Дніпро", Київ, 1990 р.) та "Січова скарбниця. Легенди та перекази Наддніпрянщини".

Окремі розповіді другого розділу присвячені Богданові Хмельницькому (гетьман не раз бував на берегах Саксагані та Інгульця), Іванові Сіркові (легенда твердить, що відважний кошовий був похований одразу в трьох місцях: частина тіла там, де була колись Чортомлицька Січ, друга - під Кривим Рогом, а третя - під Полтавою), Петрові Калнишевському (це він побудував на Інгульці, в селі Петровому, млинна, а згодом підписав офіційний документ, від якого нині й рахують вік нашому містові).

Етнограф Олекса Воропай переконував, що усна народна творчість є класичним фактором, що цементово єднає народ. Спільність історії, мови та звичаїв - визначальні вузли, що формують самодостатність нації. "Не випадково в Україні існує повір'я, що духи всіх дітей - живих і мертвих, забутих і безвісти пропалих - на Святій Вечір злітаються до своїх матерів на таємну вечерю, і ніякі відділи, кордони, кам'яні мури й запізні брами перешкодити цьому не можуть. Перекази й легенди - це ті прикметні надбання, за якими розпізнається народ не тільки в сучасному, а й у його історичному минулому. Вони відуть на серце кожного з нас чаром рідної стихії і є для душі живущим бальзамом, який сповнює її могутньою силою".

2000 року вийшло в світ перше видання цієї книжки. Але вже незабаром воно стало бібліографічною рідкістю.

Тепер ми маємо нове видання, суттєво доповнене.

Григорій Гусейнов.
Фото Леоніда Карнауха, 1995 рік.

Літературно-художнє видання

На землі, на рідній...

Легенди та перекази Криворіжжя.

У ТРЬОХ КНИГАХ.

КНИГА ПЕРША.

Упорядкував і опрацював Григорій ГУСЕЙНОВ.

Малюнки

Сергія ЮРЧЕНКА.

Літературні редактори

Алла КОРНА, Ірина КРИВЕНКО

та Тамара ВАЩЕНКО.

Художні редактори

Ігор БИХОВЕЦЬ

та Володимир ТОКАР.

Здано в набір 7.01.2005.

Підписано до друку 12.03.2005.

Папір друкарський. Гарнітура Тип Arial

Офсетний друк. Обл.-вид. арк. 38.

Замовлення № 00183.

Наклад 2000 примірників.

На землі, на рідній...

Все навколо - це колишні
запорозькі вольності.
Але одлетіли набезвік
забуті тривожні дні
і не знати вже коли пішли
світовими мандрами
чубаті запорожці.
І "вольності" їхні
затопили рябою масою
безрідні зайди.
Через те й край цей
якийсь чудний...

Борис АНТОНЕНКО-ДАВИДОВИЧ